Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
Вінницький соціально-економічний інститут
Університету «Україна»

XI Всеукраїнська науково-практична конференція

ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН У СВІТЛІ ВИМОГ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

31 березня 2026 р.

Вінниця
НІЛАН-ЛТД
2026

УДК 342«20»(063)
З-38

Рекомендовано до друку
Вченою радою Відокремленого структурного підрозділу ЗВО Вінницького соціально-економічного інституту Університету «Україна»
(протокол № 5 від 02 червня 2026 року)

За загальною редакцією **Давиденко Г.В.** – докторки педагогічних наук, кандидатки філологічних наук, доцента, професорки кафедри соціальних технологій Вінницького соціально-економічного інституту Університету «Україна».

Укладачі:
Давиденко В.В. – завідувач кафедри бізнесу та права, доктор політичних наук, кандидат філософських наук, доцент, професор, Заслужений працівник соціальної сфери України, академік Української Академії політичних наук.
Мисак О.І. – старша викладачка кафедри бізнесу і права.
Мохнатюк В.Р. – спеціаліст І категорії, викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-економічних та правознавчих дисциплін.
Олійник О.М. – керівник напрямку спеціальності право, старша викладачка кафедри бізнесу і права.
Пригоцький В.А. - кандидат юридичних наук, доцент кафедри бізнесу і права.

Матеріали учасників конференції подано за редакцією авторів

З-38 **Захист** прав і свобод громадян у світлі вимог Конституції України: XI Всеукраїнська науково-практична конференція (31 березня 2026 р., м. Вінниця): збірник матеріалів/Уклад: В.В. Давиденко, О.І. Мисак, В.Р. Мохнатюк, О.М. Олійник, В.А. Пригоцький – Вінниця : «НІЛАН-ЛТД», 2026. 304 с.

ISBN 978-617-558-538-2

У збірнику представленно стислий виклад матеріалів з актуальних питань загально – теоретичних та прикладних проблем забезпечення і захисту прав та свобод людини і громадянина; роль міжнародних та національних систем права у забезпеченні прав людини на сучасному етапі; правові, економічні, психологічні, соціальні та реабілітаційні виклики розвитку інклюзивного середовища: національний та світовий виміри (парадигми, аспекти).

Відповідальність за висвітлений матеріал у тезах несуть автори доповідей.

УДК 342«20»(063)

© Відокремлений структурний підрозділ ЗВО Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна», 2026

ISBN 978-617-558-538-2

© ТОВ «НІЛАН-ЛТД», 2026

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО..... 8

ВСТУП..... 9

СЕКЦІЯ 1. ЗАГАЛЬНО – ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Ваколюк Л.М., Мисак О.І. Механізм держави в умовах сучасних політико-правових реформ……... 11

Ваколюк С.М., Олійник О.М. Межі прав людини в умовах надзвичайних ситуацій: теоретичні колізії та практичні виклики для національного законодавства…… 16

Вашкевич І.В., Мисак О.І. Проблеми правового регулювання діяльності юридичних осіб після реформування господарського законодавства України……..... 20

Давиденко В.В., Олійник О.М. Принцип верховенства права як гарант захисту прав людини: від класичних доктрин до сучасних інтерпретацій….. 25

Дем'янюк А.Р., Олійник О.М. Проблема юридичної відповідальності за порушення прав людини: прогалини в теорії та труднощі правозастосування……... 30

Клімов О.В., Мисак О.І. Юридична деонтологія в системі підготовки майбутніх правників: сучасні виклики та перспективи……...… 34

Коновальчук Д.О. Олійник О.М., Забезпечення прав найбільш вразливих груп: теоретичний дискурс про «позитивні обов'язки» держави та практичні механізми їх реалізації…….. 39

Мисак О.І., Натяга А.Р. Формування навичок самоуправління навчальною діяльністю у здобувачів вищої освіти……..... 44

Мисак О.І., Нахтман В.Є. Форма державного правління в умовах глобалізації: сучасні тенденції та проблеми розвитку……..... 49

Мисак О.І., Позігунов О.О. Право на приватність у системі сучасного цивільного права……..... 53

Мисак О.І., Щербина Д.Д. Гармонізація цивільного та сімейного законодавства України в умовах реформування приватного права……..... 57

Мисак О.І., Якименко Є.О. Проблемні питання та особливості джерел права сучасних правових систем…….....… 62

Орінчай М.М., Олійник О.М. Цифрова епоха та нові виміри права на приватність: теоретичні підходи до захисту персональних даних у контексті публічних інтересів…….…... 67

СЕКЦІЯ 2. РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ПРАВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Агарков О. А., Ковбенко Г. С. Міжнародні стандарти гендерної рівності та їх реалізація в Україні…….....….. 71

Ваколюк Л.М., Мохнатюк В.Р. Проблеми реалізації права на свободу слова в умовах інформаційної війни…….…. 78

Ваколюк С.М., Мохнатюк В.Р. Юридична відповідальність за порушення прав людини під час збройних конфліктів…….…. 82

Ваколюк С.М., Олійник О.М. Юрисдикційний імунітет держави у справах про воєнні злочини: колізії між міжнародним гуманітарним правом та національними правовими позиціями……..... 87

Волинець Ю.М., Мисак О.І. Римсько-правові традиції у процесі адаптації законодавства України до права ЄС……..... 93

Головата В.О., Мисак О.І. До питання прецедентної практики Європейського суду з прав людини як джерела права України……..... 98

Гуменчук Б.В., Мисак О.І. Міжнародне усиновлення: цивільно-правові та сімейно-правові аспекти……..... 103

Давиденко В.В., Олійник О.М. Міжнародні стандарти прав людини і національний суверенітет: новітні парадокси у світлі глобальної безпекової кризи……..... 108

Дармалюк А.А., Олійник О.М. Цифровізація правосуддя: чи є ризики «цифрового виключення» вразливих груп населення з точки зору

міжнародного права……..... 114
Кальян О.С., Мисак О.І. Теоретичні засади міжнародно-правової відповідальності у контексті розвитку сучасної правової системи……..... 120
Кругліцький В.В., Олійник О.М. Імплементація рішень ЄСПЛ в національне законодавство: механізми, прогалини та виклики воєнного часу..... 125
Кушнір В.А., Мохнатюк В.Р. Право на приватність у цифрову епоху: сучасні виклики……..... 131
Лань О.А., Мисак О.І. Теоретичні концепції міжнародно-правової відповідальності……..... 137
Мисак О.І., Чумак В.Г. Особливості застосування колізійних норм у міжнародному приватному праві України……..... 142
Мілієнко О.А., Олійник О.М. Конституційна скарга як інструмент вертикалізації прав людини: досвід України у порівнянні з німецькою моделлю..... 146
Мохнатюк В.Р., Огер Г.В., Циндра Р.А. Вплив євроінтеграційних процесів на систему захисту прав людини в Україні……..... 150
Мохнатюк В.Р., Платонова Г.В. Захист трудових прав громадян в умовах воєнного стану……..... 157
Мохнатюк В.Р., Платонова Г.В., Федоренко А.І. Захист прав біженців та внутрішньо переміщених осіб у сучасному міжнародному праві…….. 161
Мохнатюк В.Р., Рулла Д.В. Правові механізми протидії домашньому насильству в Україні та країнах ЄС……... 166
Мохнатюк В.Р., Слободинська Д.О. Роль міжнародних судових інституцій у захисті прав людини……..… 171
Мохнатюк В.Р., Шевченко В.С. Правове забезпечення свободи мирних зібрань у демократичному суспільстві……..... 177
СЕКЦІЯ 3. ПРАВОВІ, ЕКОНОМІЧНІ, ПСИХОЛОГІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА РЕАБІЛІТАЦІЙНІ ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА СВІТОВИЙ ВИМІРИ (ПАРАДИГМИ, АСПЕКТИ)

Володимир Байраківський., Олег Лазор. Виклики, які стоять перед органами публічної адміністрації у створенні інклюзивного середовища..... 182

Блоха М.Р., Мохнатюк В.Р. Проблеми доступності міського простору для осіб з інвалідністю…….. 187

Буткалюк Г.В., Климчук В.М. Використання цифрових технологій в інклюзивному навчанні…….. 192

Буткалюк Г.В., Штифорук Ю.В. Психологічне вигорання педагогів в умовах інклюзивної освіти……..... 197

Ваколюк Л.М., Олійник О.М. Психологічні бар'єри інклюзії: травма, стигма та резильєнс – виклики для ментального здоров'я в умовах війни та післявоєнної відбудови…….. 204

Ваколюк Л.М., Олійник О.М. Правові колізії реабілітаційних послуг в Україні у порівнянні зі стандартами ЄС: від декларацій до ефективних механізмів……... 209

Давиденко В.В., Олійник О.М. Соціальний вимір інклюзивного середовища: інтеграція впо з інвалідністю та подолання «подвійної маргіналізації» у територіальних громадах……... 215

Ємець В.В., Олійник О.М. Інклюзивне середовище як економічний драйвер: від соціальних витрат до інвестицій у людський капітал (світові парадигми та українські реалії)…….....… 221

Зозуля Г.С., Мохнатюк В.Р. Психологічна адаптація дітей з особливими освітніми потребами у закладах освіти…… 228

Катриченко Г.П., Мохнатюк В.Р. Соціальна інтеграція ветеранів війни в умовах сучасного українського суспільства…… 234

Клименко Д.В., Платонова Г.В. Соціальна підтримка сімей, які виховують дітей з особливими потребами…….. 242

Ковальський В.М., Мохнатюк В.Р. Роль інклюзивної освіти у формуванні толерантного суспільства…….. 250

Липовенко І.Ю., Платонова Г.В. Економічні аспекти працевлаштування осіб з інвалідністю……..... 253

Липовецький В.В., Мохнатюк В.Р. Реабілітаційні програми для осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій……..... 256

Мохнатюк В.Р., Стуков О.В. Міжнародний досвід створення безбар'єрного середовища…….. 262

Олійник О.М., Поштар Р.Ю. Універсальний дизайн і адаптація: реабілітаційні виклики архітектурної доступності у постраднянських країнах та глобальні тренди інклюзивної мобільності……..... 269

Пригоцький В.А. Окремі некомутативні аспекти авторської концепції багаторівневої організації пам'яті……..... 276

Пригоцький В.А. Щодо деяких правових аспектів психічного насилля..... 286

Вітальне слово на Пленарному засіданні XI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Захист прав і свобод громадян у світлі вимог Конституції України».
Ганни ДАВИДЕНКО. Докторки педагогічних наук, професорки, директора Вінницького інституту Університету «Україна»

Шановні учасники конференції, колеги, науковці, правозахисники та гості!

Від імені Вінницького інституту Університету «Україна» та кафедри бізнесу і права нашого інституту, яка є організатором цієї конференції, маю честь вітати Вас на XI Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій захисту прав і свобод громадян у світлі вимог Конституції України.

Ця тема є актуальною завжди, але в умовах повномасштабної війни, яку росія веде проти України, вона набуває особливого значення. Конституційні права та свободи, які мають бути непорушними, щоденно опиняються під загрозою. Захист прав людини в умовах війни, забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців, цивільного населення – це виклики, які стоять перед правниками, науковцями, представниками влади та громадянського суспільства.

Сьогодні ми маємо не просто досліджувати теоретичні аспекти конституційного захисту прав людини, а й шукати конкретні механізми їхнього забезпечення. Як гарантувати доступ до правосуддя під час війни? Як забезпечити права захисників України, їхніх родин та постраждалих від воєнних злочинів? Як адаптувати українське законодавство до вимог Європейського Союзу, щоб посилити захист прав громадян?

Ця конференція є чудовим майданчиком для обміну думками, напрацювання пропозицій і вироблення рішень. Спільно ми не лише досліджуємо проблеми, а й формуємо правову основу для майбутнього України – демократичної, європейської держави, в якій верховенство права є не лише декларацією, а щоденною реальністю.

Дякую всім учасникам за небайдужість до цієї теми, за ваші наукові дослідження та прагнення сприяти зміцненню правової держави. Бажаю вам продуктивної роботи, цікавих дискусій та нових наукових здобутків!

Слава Україні!

ВСТУП

Вітаємо Вас на XI Всеукраїнській науково-практичній конференції "Захист прав і свобод громадян у світлі вимог Конституції України", присвяченій актуальним питанням сучасного права!

Сьогодні ми зібралися разом, щоб обговорити ключові виклики, тенденції та інновації у правовій сфері. Право – це основа стабільності суспільства, гарант справедливості та інструмент захисту свобод кожної людини. Учасники нашої конференції – науковці, практики, студенти та експерти – мають унікальну можливість обмінятися досвідом, знаннями та знайти нові шляхи вирішення складних правових питань

Наполеглива праця, дослідження та дискусії – це те, що рухає правову науку вперед. Сподіваюся, що ця конференція стане платформою для плідних дискусій, сміливих ідей та ефективних рішень.

Бажаю всім натхнення, продуктивної роботи та нових знайомств! Нехай наш діалог буде корисним і мотивує до подальших відкриттів у сфері права.

Збірник складається із трьох секцій:

- Секція 1. Загально – теоретичні та прикладні проблеми забезпечення і захисту прав та свобод людини і громадянина, куди увійшли тези, які стосуються питань щодо дослідження складових проблем реалізації та захисту прав і свобод громадян в Україні, причини існування проблем реалізації та захисту таких прав і свобод у контексті функціонування верховенства права, тощо.

- Секція 2. Роль міжнародних та національних систем права у забезпеченні прав людини на сучасному етапі, у якій розкривають актуальні питання правового регулювання міжнародних стандартів у сфері прав людини та їх закріплення в міжнародних документах, міжнародно-правова регламентація правового становища населення, правовий стан іноземців, осіб без громадянства (апатридів), осіб з подвійним громадянством (біпатридів), міжнародно-правові питання громадянства, право притулку, міжнародні органи із захисту прав людини, європейський суд з прав людини та ін.

- Секція 3. Правові, економічні, психологічні, соціальні та реабілітаційні виклики розвитку інклюзивного середовища: національний та світовий виміри (парадигми, аспекти), котра стосується правових, економічних, психологічних, соціальних та реабілітаційних викликів розвитку інклюзивного середовища щодо національних, так і світових аспектів. національні парадигми включають в себе законодавство, яке регулює права та можливості людей з інвалідністю, а також механізми їх захисту. наприклад, в Україні існує закон України "Про захист прав людей з інвалідністю", який забезпечує їх доступ до освіти, праці, медичного обслуговування та інших сфер життя. у світових парадигмах важливою є роль міжнародних конвенцій та угод, спрямованих на захист прав людей з інвалідністю. наприклад, Конвенція ООН про права людей з інвалідністю встановлює міжнародні

стандарти та зобов'язання держав-учасниць щодо забезпечення повноправної участі цієї категорії людей у суспільстві.

Загалом до збірника увійшли тези доповідей здобувачів освіти, викладачів, колег, практиків із інших навчальних закладів України.

Робота конференції була організована (в рамках НДДКР «Економічні та правові аспекти інклюзивного середовища» зареєстрованої в УкрІНТЕІ під державним номером **0124U000680**).

СЕКЦІЯ 1. ЗАГАЛЬНО – ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Ваколюк Л.М., старший викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Мисак О.І., старший викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ РЕФОРМ

Сучасний етап розвитку української державності характеризується масштабними політико-правовими трансформаціями, зумовленими необхідністю забезпечення ефективного функціонування державного апарату, утвердження принципів верховенства права, демократизації суспільних відносин та адаптації національної правової системи до європейських стандартів. У цих умовах особливого значення набуває дослідження механізму держави як складної системи державних органів, установ, організацій та інших елементів, за допомогою яких реалізуються завдання та функції держави.

Поняття механізму держави належить до фундаментальних категорій теорії держави і права. Його зміст безпосередньо пов'язаний із практичним здійсненням державної влади, організацією державного управління та забезпеченням належного функціонування публічної влади. У сучасній юридичній науці відсутній єдиний підхід до визначення цього поняття, однак більшість дослідників розглядають механізм держави як цілісну, ієрархічно побудовану систему державних органів та інституцій, діяльність яких спрямована на виконання завдань і функцій держави [2].

На думку О.Ф.Скакун, механізм держави становить систему державних організацій, які здійснюють державну владу, реалізують функції держави та забезпечують виконання її завдань [6]. Такий підхід дозволяє розглядати механізм держави не лише як сукупність органів влади, а й як комплексний організаційно-правовий інструмент забезпечення стабільності суспільного розвитку. Водночас М. С. Кельман підкреслює, що механізм держави

характеризується внутрішньою узгодженістю та взаємозалежністю його складових елементів, що забезпечує ефективне функціонування всієї системи державного управління [2].

Особливу актуальність дослідження механізму держави набуває в умовах проведення сучасних політико-правових реформ в Україні. Починаючи з 2014 року, в державі відбуваються масштабні зміни, спрямовані на реформування системи державного управління, удосконалення діяльності органів виконавчої влади, децентралізацію владних повноважень та зміцнення місцевого самоврядування. Зазначені процеси істотно впливають на зміст і структуру механізму держави, оскільки передбачають зміну традиційних підходів до організації публічної влади та перерозподіл компетенції між центральними і місцевими органами.

У науковій літературі наголошується, що механізм держави необхідно відмежовувати від механізму здійснення державної влади. Зокрема, З. С. Кравцова зазначає, що механізм держави є ширшим поняттям, оскільки охоплює не лише органи, які безпосередньо реалізують державну владу, а й інші державні організації та установи, діяльність яких сприяє виконанню функцій держави [3, с. 92-93]. Відтак механізм здійснення державної влади виступає складовою частиною механізму держави та охоплює систему органів, наділених владними повноваженнями щодо прийняття обов'язкових для виконання рішень.

Важливою особливістю сучасних реформ є орієнтація на принципи субсидіарності, децентралізації та наближення публічних послуг до населення. Одним із ключових напрямів трансформації механізму держави стало реформування місцевого самоврядування. Правові засади його функціонування визначені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», відповідно до якого територіальні громади отримали ширші можливості щодо самостійного вирішення питань місцевого значення [5]. Передача значної частини повноважень органам місцевого самоврядування сприяла підвищенню ефективності управлінських процесів, посиленню

відповідальності місцевої влади та активізації участі громадян у вирішенні питань суспільного розвитку.

У контексті дослідження механізму держави заслуговує на увагу концепція гомеостазу, запропонована В. О. Демиденком. Науковець розглядає гомеостаз як стан динамічної рівноваги складної соціально-правової системи, що забезпечує її здатність адаптуватися до зовнішніх і внутрішніх викликів [1, с. 109–115]. Застосування цієї концепції до аналізу механізму держави дозволяє стверджувати, що ефективність державного управління значною мірою залежить від здатності державних інституцій своєчасно реагувати на суспільні зміни, підтримувати стабільність функціонування та забезпечувати узгодженість діяльності різних суб'єктів публічної влади.

Сучасні політико-правові реформи в Україні відбуваються в умовах надзвичайних викликів, пов'язаних із необхідністю забезпечення національної безпеки, протидії корупції, цифровізації державного управління та післявоєнного відновлення країни. За таких обставин механізм держави повинен відповідати вимогам оперативності, гнучкості та відкритості. Особливого значення набуває впровадження цифрових технологій у діяльність органів державної влади, розвиток електронного урядування та створення сучасних інформаційно-комунікаційних систем. Цифровізація сприяє підвищенню прозорості діяльності державних органів, зменшенню бюрократичних процедур та забезпеченню доступності адміністративних послуг для населення.

Невід'ємною складовою реформування механізму держави є також удосконалення кадрового забезпечення державної служби. Професіоналізм, компетентність та доброчесність державних службовців виступають важливими чинниками ефективності діяльності державного апарату. Саме від якості кадрового потенціалу залежить спроможність органів державної влади реалізовувати покладені на них функції та забезпечувати належний рівень взаємодії з громадянським суспільством.

Досліджуючи особливості механізму держави в Україні, Н. В. Пильгун та О. В. Хомченко звертають увагу на те, що його функціонування має ґрунтуватися на принципах законності, демократизму, гласності, професіоналізму та відповідальності посадових осіб [4, с. 62–67]. Дотримання зазначених принципів є необхідною передумовою успішної реалізації політико-правових реформ та формування ефективної системи державного управління.

Водночас процес реформування механізму держави не позбавлений певних проблем. Серед них можна виокремити недостатню узгодженість нормативно-правового регулювання, дублювання повноважень окремих органів влади, недостатній рівень фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування та збереження окремих проявів надмірної централізації. Вирішення цих питань потребує комплексного підходу, що передбачає подальше вдосконалення законодавства, підвищення інституційної спроможності органів влади та активне залучення громадськості до процесів вироблення й реалізації державної політики.

Таким чином, механізм держави в умовах сучасних політико-правових реформ зазнає суттєвих змін, спрямованих на підвищення ефективності функціонування системи публічної влади, забезпечення її відповідності демократичним стандартам та потребам суспільства. Сучасне розуміння механізму держави виходить за межі традиційного сприйняття його як сукупності державних органів та передбачає розгляд як складної динамічної системи, здатної адаптуватися до нових соціальних, політичних та економічних умов. Подальший розвиток механізму держави має здійснюватися з урахуванням принципів верховенства права, децентралізації, відкритості та ефективності, що сприятиме зміцненню демократичних засад української державності та забезпеченню сталого суспільного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Демиденко В. О. Гомеостаз в теорії та практиці муніципального права як комплексної галузі України. Філософські та методологічні проблеми права. 2019. № 2. С. 109-115.

2. Кельман М. С. Загальна теорія права: підручник. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 742 с.

3. Кравцова З.С Співвідношення понять «механізм держави» та «механізм здійснення державної влади»: конституційно-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2022.№ 10. С.91-94.

4. Пильгун Н.В., Хомченко О.В.Особливості механізму держави в Україні. Журнал східноєвропейського права.м 2016. № 24. С.62-67.

5. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21 трав. 1997 р. №280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.

6. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-те вид. Київ: Алерта, 2021. 528 с.

Ваколюк Сергій Миколайович, заступник начальника відділу Прикордонної служби (тип С) 24 Прикордонного загону, капітан
Олійник О.М., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

МЕЖІ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ: ТЕОРЕТИЧНІ КОЛІЗІЇ ТА ПРАКТИЧНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Питання меж прав людини в умовах надзвичайних ситуацій становить одну з найскладніших та найбільш дискусійних проблем сучасної юридичної науки та правозастосовної практики. Теоретичне осмислення співвідношення між необхідністю захисту суспільних інтересів у кризових умовах та збереженням фундаментальних прав і свобод людини потребує врахування багатовікової традиції правової думки та сучасних міжнародних стандартів. Концепція надзвичайних ситуацій у правовому контексті охоплює широкий спектр обставин, включаючи воєнний стан, надзвичайний стан, природні катастрофи, епідемії та інші явища, що загрожують національній безпеці або суспільному порядку. Особливої актуальності це питання набуло для України в умовах повномасштабної війни, коли необхідність забезпечення оборони країни вимагає введення низки обмежень конституційних прав і свобод громадян. Аналіз теоретичних колізій та практичних викликів у цій сфері є необхідною передумовою для формування збалансованого підходу до правового регулювання надзвичайних ситуацій.

Теоретичні засади обмеження прав людини в умовах надзвичайних ситуацій формуються на основі концепцій абсолютних та відносних прав, доктрини розумного балансу інтересів та принципу пропорційності. Абсолютні права, такі як заборона катувань, заборона рабства та право на життя у мирний час, не можуть бути обмежені за жодних обставин, що закріплено у міжнародних договорах про права людини. Відносні права допускають обмеження за умови дотримання чітко визначених критеріїв, включаючи законність, легітимну мету, необхідність у демократичному суспільстві та пропорційність застосовуваних заходів. Принцип

пропорційності, розроблений у практиці Європейського суду з прав людини та конституційних судів різних країн, вимагає, щоб будь-яке обмеження прав було належним, необхідним та збалансованим у вузькому сенсі. Теоретичні колізії виникають при визначенні меж застосування цих принципів в умовах реальних кризових ситуацій, коли часовий тиск та невизначеність ускладнюють зважений правовий аналіз.

Міжнародні стандарти регулювання обмежень прав людини в умовах надзвичайних ситуацій закріплені в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Європейській конвенції з прав людини та інших фундаментальних документах. Стаття четверта Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачає можливість відступу від зобов'язань у період надзвичайного стану, що загрожує життю нації, за умови офіційного оголошення та повідомлення інших держав-учасниць. Стаття п'ятнадцята Європейської конвенції з прав людини встановлює аналогічний механізм відступу, який Україна офіційно задіяла після початку повномасштабної війни. Сиракузькі принципи щодо положень про обмеження та відступ від положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права деталізують умови правомірного застосування цих механізмів. Практика міжнародних судових органів демонструє, що відступ від зобов'язань у сфері прав людини не означає повне звільнення держави від відповідальності, а лише дозволяє тимчасові обмеження за умови дотримання чітких критеріїв.

Українське законодавство щодо обмеження прав людини в умовах надзвичайних ситуацій базується на положеннях Конституції України, законах України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про правовий режим надзвичайного стану». Стаття шістдесят четверта Конституції України встановлює, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Конституція закріплює перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану, що відповідає міжнародним стандартам захисту абсолютних прав. Введення воєнного стану

в Україні після початку повномасштабного російського вторгнення супроводжується низкою обмежень конституційних прав, включаючи свободу пересування, окремі економічні права та право на мирні зібрання. Практика реалізації цих обмежень виявила як ефективні підходи до захисту національної безпеки, так і виклики, пов'язані з необхідністю дотримання принципу пропорційності.

Практичні виклики застосування обмежень прав людини в умовах війни в Україні охоплюють широкий спектр питань, починаючи від легітимності окремих заходів і закінчуючи механізмами їх судового контролю. Запровадження комендантської години, обмеження виїзду чоловіків призовного віку за кордон та інші заходи потребують постійного оцінювання з точки зору їх відповідності принципу пропорційності та необхідності в умовах конкретних безпекових загроз. Питання захисту прав цивільного населення на окупованих територіях, забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та правового статусу військовополонених створюють додаткові правові виклики, що потребують комплексного підходу. Судовий контроль за обмеженнями прав людини в умовах воєнного стану є важливим механізмом запобігання надмірному обмеженню прав та забезпечення відповідальності держави за свої дії. Адаптація національного законодавства до викликів тривалого воєнного стану потребує постійного моніторингу, аналізу правозастосовної практики та внесення необхідних змін з урахуванням реальних потреб захисту країни та її громадян.

Перспективи розвитку правового регулювання обмежень прав людини в умовах надзвичайних ситуацій в Україні пов'язані з необхідністю гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та формуванням ефективних механізмів захисту фундаментальних прав. Удосконалення законодавства про правовий режим воєнного стану повинно враховувати досвід тривалого функціонування цього режиму та практику Європейського суду з прав людини щодо аналогічних ситуацій в інших країнах. Розвиток системи судового контролю за обмеженнями прав людини, включаючи

механізми оперативного оскарження та забезпечувальних заходів, є важливою умовою забезпечення верховенства права в умовах надзвичайних ситуацій. Формування правової культури та правової свідомості, що передбачає розуміння як необхідності обмежень в умовах кризи, так і важливості захисту фундаментальних прав, є важливим завданням післявоєнного відновлення українського суспільства. Збалансований підхід до меж прав людини в умовах надзвичайних ситуацій є одним з ключових індикаторів зрілості правової системи та її готовності до інтеграції в європейський правовий простір.

Список використаних джерел:

1. Буткевич В. Г., Мицик В. В. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану: міжнародно-правові стандарти та національне законодавство України: монографія. Київ: Видавництво «Знання», 2023. 386 с.
2. Гончаренко В. Г., Костицький М. В. Принцип пропорційності у праві прав людини: теоретичні засади та практика застосування в умовах надзвичайних ситуацій. Право України. 2023. № 4. С. 67–84. DOI: 10.33498/louu-2023-04-067.
3. Антонович М. М., Мережко О. О. Відступ від зобов'язань у сфері прав людини в умовах війни: міжнародно-правовий аналіз українського досвіду. Український часопис міжнародного права. 2023. № 2. С. 89–106. https://doi.org/10.36952/ujil.2.2023.07.
4. Рабінович П. М., Грищук О. В. Межі прав людини в умовах надзвичайних ситуацій: філософсько-правовий та юридичний аналіз: монографія. Львів: Видавництво ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. 298 с.
5. Лукашева Н. М., Стрельцов Є. Л. Воєнний стан в Україні: правові засади обмеження прав людини та виклики правозастосовної практики. Юридичний вісник. 2024. № 1. С. 34–52. DOI: 10.32837/yuv.v0i1.2547.

Вашкевич І.В., студент 3-го курсу, групи ПЗ-24.2-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Мисак О.І., старший викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

Проблеми правового регулювання діяльності юридичних осіб після реформування господарського законодавства України

Сучасний етап розвитку української правової системи характеризується масштабним реформуванням господарського законодавства, спрямованим на адаптацію національного правового регулювання до європейських стандартів та усунення суперечностей, що тривалий час існували між цивільним і господарським законодавством. Однією з найважливіших подій у цій сфері стало скасування Господарського кодексу України та прийняття Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб». Вказані зміни суттєво вплинули на правове становище юридичних осіб, механізми їх створення та діяльності, а також на правозастосовну практику загалом.

Протягом багатьох років Господарський кодекс України був предметом наукових дискусій щодо доцільності його існування поряд із Цивільним кодексом України. Значна частина науковців звертала увагу на дублювання правових норм, наявність колізій та різні підходи до регулювання майнових і корпоративних відносин. Таке подвійне регулювання нерідко створювало труднощі під час здійснення господарської діяльності та застосування законодавства судами. На думку С. В. Степанова та А. В. Ковбан, збереження дуалістичної системи приватноправового регулювання стримувало розвиток корпоративного права та ускладнювало процес гармонізації українського законодавства із законодавством Європейського Союзу [6, с. 126–127].

Скасування Господарського кодексу стало логічним продовженням процесу модернізації національного законодавства. Основною метою реформи

було створення єдиної системи приватноправового регулювання, в якій центральне місце займає Цивільний кодекс України. Водночас реформування не обмежилося лише відмовою від окремого кодифікованого акта. Законодавець запровадив спеціальний механізм переходу до нової моделі регулювання діяльності юридичних осіб через прийняття Закону України № 4196-IX від 9 січня 2025 року [5].

Важливим аспектом реформування стало прагнення України забезпечити гармонізацію національного законодавства із правом Європейського Союзу. У країнах ЄС правове регулювання діяльності юридичних осіб ґрунтується переважно на цивільно-правовому підході та спеціальних законах, які визначають особливості функціонування окремих організаційно-правових форм. Наявність окремого господарського кодексу не відповідає сучасним європейським тенденціям розвитку приватного права. Саме тому поступове наближення української правової системи до європейської моделі розглядається як один із ключових напрямів правової інтеграції України до Європейського Союзу [6, с. 128].

Особливе значення для реалізації реформи має Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб». Цей нормативно-правовий акт визначає порядок функціонування юридичних осіб у період трансформації господарського законодавства, встановлює вимоги щодо приведення установчих документів у відповідність до нових законодавчих положень та врегульовує питання реорганізації окремих суб'єктів господарювання [5]. Як зазначає А. В. Гаєвський, закон став важливим інструментом забезпечення правової визначеності під час переходу до нової моделі регулювання корпоративних відносин, хоча окремі його положення потребують подальшого уточнення та вдосконалення [2, с. 327–329].

Реформування господарського законодавства безпосередньо вплинуло на правовий статус юридичних осіб. Однією з ключових категорій, що зазнала

переосмислення, стала правосуб'єктність юридичної особи. У сучасній юридичній науці правосуб'єктність розглядається як здатність особи бути носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків та реалізовувати їх у правовідносинах. А. М. Апаров наголошує, що формування правосуб'єктності юридичної особи починається ще на стадії її створення та пов'язане із набуттям нею організаційної та майнової самостійності [1]. Після реформування законодавства акцент дедалі більше зміщується на цивільно-правову природу юридичних осіб, що відповідає європейським підходам до регулювання корпоративних відносин.

Науковий інтерес становить також міждисциплінарний підхід до розуміння правосуб'єктності юридичної особи. С. В. Пєтков, С. В. Губарєв та В. Ю. Горєлова зазначають, що правосуб'єктність є складним структурним елементом правового статусу суб'єкта, який поєднує правоздатність, дієздатність та деліктоздатність [4, с. 583–585]. Законодавчі зміни актуалізували питання визначення меж правосуб'єктності різних видів юридичних осіб, особливо тих, що раніше функціонували в межах спеціальних господарсько-правових конструкцій.

Суттєвих змін зазнали підходи до визначення організаційно-правових форм юридичних осіб. Законодавець поступово відмовляється від складних та специфічних форм, характерних для господарського законодавства, орієнтуючись на більш універсальні корпоративні моделі. Це сприяє підвищенню прозорості правового регулювання та спрощує взаємодію українських суб'єктів господарювання з іноземними партнерами. Водночас така трансформація породжує низку практичних проблем, пов'язаних із необхідністю приведення установчих документів у відповідність до нових вимог законодавства.

Особливо складними є питання правового становища державних та комунальних підприємств. Саме ці суб'єкти найбільше відчули наслідки реформування господарського законодавства. Нові законодавчі положення передбачають поступову трансформацію окремих видів підприємств та

перегляд механізмів управління державним і комунальним майном. На практиці це супроводжується необхідністю внесення змін до установчих документів, визначення нових моделей корпоративного управління та уточнення повноважень органів управління підприємствами. Водночас існують численні практичні питання щодо порядку внесення відповідних змін, що підтверджується як правозастосовною практикою, так і численними роз'ясненнями фахівців у сфері корпоративного права [7].

Не менш важливою проблемою залишається правова визначеність статусу афілійованих та пов'язаних осіб у структурі юридичних осіб. Ще до проведення реформи науковці звертали увагу на необхідність удосконалення механізмів регулювання діяльності таких суб'єктів та забезпечення належного контролю за корпоративними зв'язками [3, с. 75–78]. Після зміни законодавчої бази зазначені питання набули нового значення, оскільки трансформація організаційно-правових форм юридичних осіб може впливати на структуру корпоративного контролю та порядок реалізації корпоративних прав.

Водночас реформування господарського законодавства породило низку нових проблем. Серед них особливе місце займає питання правової визначеності під час перехідного періоду. Незважаючи на прийняття спеціального закону, окремі аспекти діяльності юридичних осіб залишаються недостатньо врегульованими. Це стосується порядку реорганізації підприємств, правонаступництва, переоформлення установчих документів та застосування нових законодавчих положень до вже існуючих правовідносин. У результаті судова практика може зіткнутися з численними колізіями та неоднозначним тлумаченням законодавчих норм.

Отже, реформування господарського законодавства України стало важливим етапом модернізації національної правової системи та її наближення до європейських стандартів. Скасування Господарського кодексу України та прийняття Закону № 4196-IX започаткували новий етап розвитку правового регулювання діяльності юридичних осіб. Водночас законодавчі зміни зумовили виникнення низки теоретичних і практичних проблем,

пов'язаних із трансформацією правосуб'єктності юридичних осіб, зміною організаційно-правових форм та реформуванням діяльності державних і комунальних підприємств. Подальше вдосконалення законодавства має бути спрямоване на усунення існуючих прогалин, забезпечення правової визначеності та створення ефективного механізму функціонування юридичних осіб в умовах оновленої правової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апаров А. М. Правосуб'єктність юридичної особи: теоретико-правові аспекти формування на етапі утворення. Академічні візії. 2024. № 29. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1620.
2. Гаєвський А. В. Новели Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» та його вплив на сферу публічних закупівель. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 92. Ч. 1. С. 326–331.
3. Дядюк Є. М. Правовий статус афілійованих (пов'язаних) осіб як суб'єктів господарювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2012. 200 с.
4. Пєтков С. В., Губарєв С. В., Горєлова В. Ю. Правосуб'єктність юридичної особи як структурний елемент суб'єктності у праві: міждисциплінарний підхід. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2024. Вип. 41. С. 581–587.
5. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 9 січня 2025 року № 4196-IX.
6. Степанов С. В., Ковбан А. В. Актуальні проблеми скасування Господарського кодексу України. Київський часопис права. 2026. № 1. С. 125–130. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2026.1.17.
7. Щодо можливості внесення змін до установчих документів комунальних підприємств. URL: https://ibuhgalter.net/material/1894/34341.

Давиденко В.В., професор кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Олійник О.М., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК ГАРАНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ВІД КЛАСИЧНИХ ДОКТРИН ДО СУЧАСНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Принцип верховенства права належить до фундаментальних засад сучасного конституціоналізму та визнається універсальною цінністю демократичного суспільства, що забезпечує реальний захист прав і свобод людини від свавілля державної влади. Історичне формування цієї доктрини бере свій початок з античних уявлень про правління законів, а не людей, що знайшли своє вираження у працях Платона, Аристотеля та Цицерона, які заклали філософське підґрунтя ідеї підпорядкування влади праву. Середньовічні концепції природного права, розвинені Томою Аквінським та представниками саламанкської школи, додали трансцендентного виміру до розуміння верховенства права як прояву вищої справедливості. Епоха Просвітництва ознаменувалася формуванням класичних теорій верховенства права у працях Джона Локка, Шарля-Луї Монтеск'є та Іммануїла Канта, які обґрунтували необхідність обмеження державної влади правом задля захисту природних прав людини. Сучасне розуміння верховенства права як комплексної правової категорії формувалося впродовж XIX–XX століть під впливом англійської доктрини rule of law, німецької концепції правової держави та французької традиції état de droit.

Класична англійська доктрина верховенства права, систематизована Альбертом Венном Дайсі у роботі «Вступ до вивчення конституційного права» 1885 року, виокремила три фундаментальні елементи цього принципу, які зберігають свою актуальність донині. Перший елемент передбачає абсолютну верховність звичайного права над свавільною владою та виключення можливості широкої дискреції з боку органів державної влади у

відносинах з громадянами. Другий елемент означає рівність усіх перед законом та рівне підпорядкування усіх класів суспільства звичайному праву країни, що адмініструється звичайними судами. Третій елемент стосується того, що конституційні принципи є результатом судових рішень, які визначають права приватних осіб у конкретних справах, що становить особливість англійської правової традиції. Дайсіанська концепція справила вирішальний вплив на формування сучасного розуміння верховенства права як засобу захисту індивідуальної свободи від втручання держави.

Континентально-європейська традиція правової держави, розвинена у працях Роберта фон Моля, Отто Майєра та Ганса Кельзена, акцентувала увагу на формальних аспектах правового регулювання, зокрема на верховенстві закону, ієрархії правових норм та принципі законності діяльності адміністрації. Німецька доктрина Rechtsstaat доповнила формальне розуміння правової держави матеріальним змістом, що знайшло своє закріплення в Основному законі ФРН 1949 року через інтеграцію принципу верховенства права з захистом фундаментальних прав людини. Французька концепція état de droit, розвинена у працях Раймона Карре де Мальберга та Леона Дюгі, поєднала ідею ієрархії правових норм з доктриною конституційного контролю, що забезпечило ефективний механізм захисту прав людини на найвищому рівні. Розвиток європейського конституціоналізму після Другої світової війни ознаменувався формуванням нової парадигми верховенства права, що інтегрувала формальні та матеріальні підходи у комплексну систему правових гарантій. Закріплення принципу верховенства права у Преамбулі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року надало цій категорії універсального європейського значення.

Сучасні інтерпретації принципу верховенства права характеризуються розширенням його змістовного наповнення та поглибленням зв'язку з захистом прав людини, що знайшло своє відображення у Доповіді Венеційської комісії «Про верховенство права» 2011 року та Контрольному списку питань для оцінки стану верховенства права 2016 року. Венеційська

комісія виокремила шість основних елементів верховенства права, серед яких законність, правова визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, повага до прав людини та недискримінація і рівність перед законом. Практика Європейського суду з прав людини послідовно інтерпретує верховенство права як іманентний принцип Конвенції, що пронизує всю систему конвенційних гарантій та слугує основою для тлумачення окремих прав і свобод. Сучасна доктрина розглядає верховенство права не як суто формальну категорію, а як ціннісну основу демократичного правопорядку, що інтегрує процедурні гарантії з матеріальним змістом справедливості. Інтеграція принципу верховенства права з концепцією належного врядування створює нову парадигму правового регулювання, орієнтовану на захист гідності людини як найвищої соціальної цінності.

Український конституційний досвід реалізації принципу верховенства права характеризується формальним закріпленням цього принципу в статті 8 Конституції України 1996 року та поступовим розвитком його змістовного розуміння в практиці Конституційного Суду України та системи судів загальної юрисдикції. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року у справі про призначення судом більш м'якого покарання сформулювало принципово важливу позицію щодо змісту верховенства права як панування права у суспільстві, що вимагає від держави втілення його у правотворчу та правозастосовну діяльність. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» закріпив верховенство права як одну з основних засад здійснення правосуддя, що передбачає підпорядкування діяльності судів цьому фундаментальному принципу. Інтеграція практики Європейського суду з прав людини до національної правової системи через Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» сприяла поглибленню розуміння верховенства права в українському правозастосуванні. Воєнні виклики сучасності актуалізують питання збереження сутнісного змісту верховенства права в умовах надзвичайних обмежень.

Перспективи розвитку принципу верховенства права як гаранта захисту прав людини в умовах сучасних викликів пов'язані з необхідністю переосмислення традиційних підходів з урахуванням цифровізації, глобалізації та безпекової кризи, що трансформують традиційні моделі правового регулювання. Розвиток концепції цифрового верховенства права передбачає поширення класичних гарантій на сферу цифрових технологій, штучного інтелекту та віртуального простору, що створює нові виклики для забезпечення прав людини. Інтеграція принципу верховенства права з концепцією сталого розвитку формує нову парадигму правового регулювання, орієнтовану на захист прав не лише сучасних, але й майбутніх поколінь. Український досвід збереження верховенства права в умовах повномасштабної агресії демонструє можливість поєднання необхідних обмежень з ефективним захистом фундаментальних прав, що становить унікальний внесок у розвиток світової правової думки. Утвердження верховенства права як універсальної цінності людської цивілізації є стратегічним завданням сучасного етапу розвитку міжнародного співтовариства, від вирішення якого залежить здатність людства подолати глобальні виклики XXI століття.

Список використаних джерел:

1. Козюбра М. І., Матвєєва Ю. І. Верховенство права: європейські стандарти та український контекст: монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2023. 384 с.

2. Погребняк С. П., Уварова О. О. Принцип верховенства права в сучасній правовій доктрині: еволюція та інтерпретації. Право України. 2023. № 4. С. 23–45. DOI: 10.33498/louu-2023-04-023.

3. Рабінович П. М., Шевчук С. В. Верховенство права як основоположний принцип конституціоналізму: український вимір. Вісник Конституційного Суду України. 2022. № 5. С. 56–78.

4. Головатий С. П., Заєць А. П. Верховенство права: від класичної доктрини до сучасних викликів: монографія. Харків: Право, 2024. 412 с.

5. Бринцев В. Д., Москвич Л. М. Принцип верховенства права в умовах воєнного стану: збереження сутності та необхідні обмеження. Вісник Національної академії правових наук України. 2024. № 1. С. 34–56. DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-1-034.

Дем'янюк А.Р., студентка 4-го курсу, групи ЗПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Олійник О.М., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ПРОБЛЕМА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОГАЛИНИ В ТЕОРІЇ ТА ТРУДНОЩІ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Проблема юридичної відповідальності за порушення прав людини становить одну з фундаментальних проблем сучасної юридичної науки та практики, що визначає реальну ефективність національних та міжнародних механізмів захисту прав і свобод людини. Без чітко визначеної та послідовно застосовуваної юридичної відповідальності за порушення прав людини декларовані права залишаються формальними, не маючи практичного значення для реального життя громадян. Сучасна теорія юридичної відповідальності у сфері прав людини охоплює різні види відповідальності, включаючи міжнародно-правову, конституційну, кримінальну, адміністративну, цивільну та дисциплінарну. Особливої актуальності проблема юридичної відповідальності за порушення прав людини набуває в умовах війни в Україні, коли масштабні порушення прав людини з боку держави-агресора потребують ефективних правових механізмів притягнення до відповідальності. Аналіз теоретичних прогалин та практичних труднощів у цій сфері є необхідною передумовою для формування ефективної системи захисту прав людини в Україні та на міжнародному рівні.

Теоретичні прогалини у концепції юридичної відповідальності за порушення прав людини проявляються через відсутність єдиного підходу до визначення сутності, видів та підстав такої відповідальності в сучасній юридичній науці. Дискусійним залишається питання співвідношення юридичної відповідальності за порушення прав людини з традиційними галузевими видами юридичної відповідальності, що ускладнює формування єдиної концепції в цій сфері. Концепція позитивної юридичної

відповідальності держави за забезпечення прав людини, що активно розвивається в сучасній науці, потребує подальшого теоретичного обґрунтування та практичної реалізації. Питання відповідальності недержавних суб'єктів, зокрема транснаціональних корпорацій та збройних угруповань, за порушення прав людини залишається одним з найбільш дискусійних у сучасному міжнародному праві. Подолання теоретичних прогалин потребує комплексних наукових досліджень та формування єдиного методологічного підходу до проблеми юридичної відповідальності за порушення прав людини.

Міжнародно-правовий вимір юридичної відповідальності за порушення прав людини охоплює як індивідуальну кримінальну відповідальність за міжнародні злочини, так і відповідальність держав за порушення міжнародних зобов'язань. Римський статут Міжнародного кримінального суду закріплює індивідуальну кримінальну відповідальність за геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії, що становлять найбільш серйозні порушення прав людини. Практика Європейського суду з прав людини демонструє ефективну модель міждержавної відповідальності за порушення Європейської конвенції з прав людини через систему обов'язкових судових рішень. Універсальна юрисдикція щодо найсерйозніших порушень прав людини, що визнається міжнародним правом, дозволяє національним судам притягувати до відповідальності осіб незалежно від місця вчинення злочину. Українська практика співпраці з Міжнародним кримінальним судом, Міжнародним судом ООН та іншими міжнародними інституціями у справах щодо російської агресії формує важливий прецедент застосування міжнародних механізмів відповідальності.

Національні механізми юридичної відповідальності за порушення прав людини в Україні базуються на положеннях Конституції України, кримінального, адміністративного та цивільного законодавства, що передбачає різні види відповідальності за відповідні порушення. Кримінальний кодекс України містить численні статті, що передбачають

відповідальність за порушення прав і свобод людини, включаючи злочини проти життя, здоров'я, свободи, честі та гідності особи. Цивільно-правова відповідальність держави та її посадових осіб за порушення прав людини реалізується через механізми відшкодування матеріальної та моральної шкоди, передбачені Цивільним кодексом України. Дисциплінарна та адміністративна відповідальність посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування за порушення прав громадян є важливим механізмом превенції таких порушень. Практика реалізації національних механізмів юридичної відповідальності за порушення прав людини виявляє як ефективні підходи, так і суттєві проблеми у правозастосуванні.

Практичні труднощі правозастосування у сфері юридичної відповідальності за порушення прав людини в Україні охоплюють широкий спектр проблем, від процесуальних аспектів до питань виконання рішень. Доказування фактів порушень прав людини, особливо в умовах воєнних дій та окупації частини території України, є однією з найскладніших проблем правозастосовної практики. Питання притягнення до відповідальності посадових осіб держави-агресора за злочини, вчинені на території України, потребує застосування комплексу національних та міжнародних механізмів, включаючи розгляд справ in absentia. Відшкодування шкоди, заподіяної порушеннями прав людини в умовах війни, особливо коли винуватцем є іноземна держава, створює унікальні правові виклики для української та міжнародної правової системи. Виконання рішень міжнародних судових органів, особливо Європейського суду з прав людини, є важливим індикатором ефективності національної системи захисту прав людини.

Перспективи вдосконалення системи юридичної відповідальності за порушення прав людини в Україні пов'язані з необхідністю комплексного реформування законодавства та правозастосовної практики з урахуванням викликів воєнного часу та європейських стандартів. Розвиток національних механізмів притягнення до відповідальності за міжнародні злочини, вчинені в ході російської агресії, є одним з найактуальніших завдань української

правової системи. Створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, ініційоване українською стороною на міжнародному рівні, може стати важливим кроком у формуванні нової архітектури міжнародної кримінальної відповідальності. Удосконалення національних механізмів відшкодування шкоди постраждалим від війни через інноваційні правові інструменти, такі як міжнародний компенсаційний механізм, є важливим напрямом подальшого розвитку. Формування ефективної системи юридичної відповідальності за порушення прав людини в Україні стане не лише важливим елементом верховенства права, але й значним внеском у розвиток глобальної архітектури захисту прав людини в двадцять першому столітті.

Список використаних джерел:

1. Скрипнюк О. В., Тацій В. Я. Юридична відповідальність за порушення прав людини: теоретичні засади та практика реалізації в Україні: монографія. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2023. 412 с.
2. Антонович М. М., Буткевич О. В. Міжнародно-правова відповідальність за порушення прав людини в умовах збройного конфлікту: український досвід. Український часопис міжнародного права. 2023. № 3. С. 67–86. DOI: 10.36952/ujil.3.2023.05.
3. Хавронюк М. І., Дудоров О. О. Кримінально-правова відповідальність за порушення прав людини: проблеми теорії та правозастосування. Право України. 2023. № 6. С. 89–108. https://doi.org/10.33498/louu-2023-06-089.
4. Шевчук С. В., Костенко О. М. Юридична відповідальність держави та її посадових осіб за порушення прав людини: порівняльно-правове дослідження: монографія. Харків: Право, 2024. 326 с.
5. Задорожній О. В., Кориневич А. О. Притягнення до відповідальності за злочини агресії: міжнародно-правові механізми та перспективи створення спеціального трибуналу щодо України. Журнал європейського і порівняльного права. 2024. № 2. С. 45–68. DOI: 10.17721/2227-796X.2024.2.03.

Клімов О.В., студент 3-го курсу, групи ПЗ-24.2-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Мисак О.І., старший викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ЮРИДИЧНА ДЕОНТОЛОГІЯ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАВНИКІВ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У сучасних умовах розвитку правової держави та інтеграції України до європейського правового простору особливого значення набуває підготовка висококваліфікованих правників, здатних не лише ефективно застосовувати норми права, а й дотримуватися високих морально-етичних стандартів професійної діяльності. Саме тому юридична деонтологія посідає важливе місце в системі юридичної освіти, виступаючи основою формування професійної культури, правової свідомості та відповідального ставлення до виконання професійних обов'язків. Сучасні виклики, пов'язані з цифровізацією суспільства, реформуванням правничої освіти, євроінтеграційними процесами та умовами воєнного стану, зумовлюють необхідність переосмислення ролі юридичної деонтології у підготовці майбутніх фахівців юридичної сфери.

Юридична деонтологія є самостійною юридичною наукою, що досліджує систему моральних, етичних та професійних вимог до діяльності юриста. Вона займає особливе місце серед юридичних наук, оскільки поєднує правові знання із морально-етичними засадами професійної поведінки. На відміну від галузевих юридичних дисциплін, які зосереджені на регулюванні конкретних правовідносин, юридична деонтологія спрямована на формування належної професійної поведінки правника та визначення стандартів його діяльності [2, с. 12–15].

Науковці наголошують, що становлення юридичної деонтології відбувалося паралельно з розвитком правничої професії. У процесі історичного розвитку суспільство поступово формувало вимоги до моральних якостей осіб, які здійснюють правозастосовну діяльність. Як зазначають І. Є.

Переш та С. В. Щока, юридична деонтологія виникла як відповідь на потребу забезпечення високого рівня професійної відповідальності правників та зміцнення довіри суспільства до правових інституцій [4, с. 128–130].

Значення деонтологічних принципів у професійній діяльності правника обумовлене особливим характером юридичної професії. Будь-яке рішення судді, адвоката, прокурора, нотаріуса чи працівника правоохоронних органів безпосередньо впливає на реалізацію прав і свобод людини. Саме тому діяльність правника повинна ґрунтуватися не лише на законності, а й на принципах справедливості, доброчесності, незалежності, конфіденційності та професійної відповідальності. Юридична деонтологія забезпечує формування внутрішніх моральних орієнтирів, які допомагають правнику діяти відповідно до вимог права навіть у складних професійних ситуаціях [3, с. 24–28].

Важливою складовою підготовки майбутніх правників є професійна етика. У сучасній юридичній освіті вона розглядається не як допоміжний елемент, а як невід'ємна складова професійної компетентності. Юрист повинен не лише володіти ґрунтовними знаннями законодавства, але й розуміти моральні наслідки своїх рішень. Особливого значення це набуває в умовах суспільних трансформацій, коли правники часто стикаються з етичними дилемами, що потребують збалансованого підходу між вимогами закону та принципами справедливості.

Формування правової культури та професійної свідомості студентів-правників є одним із головних завдань юридичної освіти. Правова культура охоплює систему знань, цінностей, переконань і моделей поведінки, які визначають ставлення особи до права та законності. Професійна свідомість майбутнього правника формується під впливом освітнього процесу, практичної підготовки та особистого досвіду. Саме юридична деонтологія сприяє розвитку усвідомлення соціальної значущості правничої професії, відповідальності перед суспільством і необхідності неухильного дотримання етичних стандартів [2, с. 37–41].

Сучасні умови функціонування правової системи висувають підвищені деонтологічні вимоги до представників юридичних професій. Від суддів очікується незалежність і неупередженість, від адвокатів - вірність інтересам клієнта та дотримання конфіденційності, від прокурорів - об'єктивність і законність, від нотаріусів - професійна чесність та безсторонність. Ці вимоги мають не лише правовий, а й моральний характер, що підкреслює важливість деонтологічної підготовки майбутніх фахівців. О. В. Марченко підкреслює, що професійна діяльність юриста неможлива без сформованої системи моральних цінностей, які забезпечують належне виконання професійних функцій [3, с. 56–60].

Особливого значення в сучасних умовах набуває інтеграція міжнародних та європейських стандартів професійної етики до системи юридичної освіти України. Європейські стандарти професійної поведінки правників закріплені в низці міжнародних документів, які визначають основні принципи діяльності представників юридичних професій. Зокрема, Кодекс поведінки європейських адвокатів встановлює стандарти незалежності, доброчесності, конфіденційності та лояльності до клієнта [1]. Важливе значення має також Європейський кодекс нотаріальної етики, який визначає основні засади професійної діяльності нотаріусів та сприяє забезпеченню високого рівня довіри до нотаріату [6].

Не менш важливим є Європейський кодекс поліцейської етики, який закріплює принципи законності, поваги до прав людини, професійної відповідальності та підзвітності правоохоронних органів суспільству [7]. Упровадження положень цих документів у навчальний процес сприяє наближенню української юридичної освіти до європейських стандартів та формуванню сучасної моделі підготовки правників.

В умовах глобалізації та посилення конкуренції на ринку праці особливого значення набуває питання формування конкурентоспроможного правника. Сучасний роботодавець оцінює не лише професійні знання кандидата, а й його здатність діяти відповідно до етичних стандартів,

приймати відповідальні рішення та ефективно взаємодіяти з клієнтами й колегами. Саме тому деонтологічна підготовка стає важливою складовою професійної компетентності юриста. Як зазначають В. В. Тильчик та Г. Л. Чигрина, світовий досвід підготовки правників свідчить про необхідність поєднання фахових знань із розвитком етичної культури та професійної відповідальності [5, с. 133–135].

Разом із тим розвиток юридичної деонтології стикається з низкою проблем. Однією з них є недостатня увага до практичних аспектів професійної етики у процесі навчання. У багатьох закладах вищої освіти юридична деонтологія продовжує розглядатися переважно як теоретична дисципліна, що обмежує можливості формування практичних навичок етичної поведінки. Додаткові виклики створюють процеси цифровізації та використання штучного інтелекту у правничій діяльності, які породжують нові етичні питання щодо конфіденційності інформації, професійної відповідальності та меж автоматизації юридичних послуг.

Перспективи розвитку юридичної деонтології пов’язані з удосконаленням змісту юридичної освіти та впровадженням інноваційних методів навчання. Важливим напрямом є активніше використання кейс-методів, моделювання професійних ситуацій, юридичних клінік та практикоорієнтованих форм підготовки. Такі підходи дозволяють студентам не лише засвоювати теоретичні знання, а й формувати навички прийняття етичних рішень у реальних умовах професійної діяльності.

Отже, юридична деонтологія є важливою складовою системи підготовки майбутніх правників та відіграє визначальну роль у формуванні професійної культури, правової свідомості й етичної компетентності юриста. Сучасні виклики, пов’язані з євроінтеграційними процесами, цифровізацією та реформуванням юридичної освіти, зумовлюють необхідність подальшого розвитку деонтологічної підготовки. Інтеграція міжнародних стандартів професійної етики, удосконалення освітніх програм і посилення практичної складової навчання сприятимуть формуванню висококваліфікованих,

конкурентоспроможних та відповідальних правників, здатних ефективно здійснювати професійну діяльність відповідно до принципів верховенства права та демократичних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кодекс поведінки європейських адвокатів від 28 жовтня 1988 року. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshi-dokumenty/kodeks_povedinky_yevropeyskykh_ advokativ(ukr).pdf

2. Курс лекцій з юридичної деонтології : навч. посіб./ [І. А. Логвиненко, І. Л. Невзоров, Є. С. Логвиненко та ін.] ; за заг. ред. І. А. Логвиненка, І. Л. Невзорова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. –Харків : ХНУВС, 2022. – 184 с.

3. Марченко О. В. М 30 Юридична деонтологія : навч. посіб. / О. В. Марченко. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ. 2025. 168 с.

4. Переш І.Є., Щока С.В Становлення юридичної деонтології: ключові етапи в еволюції правничої професії. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2025. Вип. 89(1). С. 127-135.

5. Тильчик В.В., Чигрина Г.Л. *Методологія підготовки юристів як фахівців у сфері фінансових розслідувань*: світовий досвід та використання його в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки С. 132-138.

6. Європейський кодекс нотаріальної етики, прийнятий Конференцією нотаріусів Європейського Союзу 3-4 лютого 1995 року в Неаполі. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU95646.

7. Європейський кодекс поліцейської етики: Рекомендація (2001) 10, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 р. та Пояснювальний меморандум. 58 с. URL: https:// hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-PoliceEthics_Ukrainian.pdf

Коновальчук Д.О., студент 4-го курсу, групи ЗПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Олійник О.М., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НАЙБІЛЬШ ВРАЗЛИВИХ ГРУП: ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС ПРО «ПОЗИТИВНІ ОБОВ'ЯЗКИ» ДЕРЖАВИ ТА ПРАКТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Концепція позитивних обов'язків держави у сфері захисту прав людини є однією з найважливіших доктринальних інновацій сучасного міжнародного та конституційного права, що принципово змінила традиційне розуміння природи правовідносин між державою та індивідом. Класична ліберальна концепція прав людини, сформована в епоху Просвітництва, базувалася переважно на негативному розумінні свободи як відсутності втручання держави у приватну сферу, що знайшло своє відображення в доктрині laissez-faire та обмеженої держави. Поступова трансформація цієї парадигми у другій половині XX століття під впливом соціально-економічних змін, розвитку доктрини соціальної держави та практики міжнародних правозахисних органів призвела до формування комплексного розуміння обов'язків держави. Сучасна доктрина виокремлює тріаду зобов'язань держави у сфері прав людини, що охоплює обов'язки поважати, захищати та забезпечувати реалізацію прав, які формують комплексну систему правових гарантій. Особливого значення концепція позитивних обов'язків набуває у контексті захисту найбільш вразливих груп населення, які через об'єктивні обставини не можуть самостійно реалізувати свої права без активної підтримки з боку держави.

Теоретичне обґрунтування позитивних обов'язків держави базується на доктринальному переосмисленні самої природи прав людини як комплексних правових явищ, що передбачають не лише утримання держави від втручання, але й активні дії щодо створення умов для їх реалізації. Концепція індивізибельності та взаємозалежності прав людини, закріплена у Віденській

декларації та Програмі дій 1993 року, обґрунтовує неможливість штучного розмежування громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав з огляду на їх органічну єдність. Практика Європейського суду з прав людини сформувала розгалужену доктрину позитивних обов'язків, відповідно до якої держава зобов'язана вживати належних заходів для забезпечення ефективної реалізації конвенційних прав на території під своєю юрисдикцією. Доктринальні розробки у працях провідних європейських юристів, зокрема Олександра Морвай, Дімітріса Ксенофонса та Альсадера Мовбрея, систематизували теоретичні засади позитивних обов'язків як універсальної категорії сучасного права прав людини. Особливого значення набуває концепція належної обачності як стандарту виконання державою своїх позитивних обов'язків, що дозволяє оцінювати ефективність державних дій з урахуванням об'єктивних можливостей та ресурсних обмежень.

Захист найбільш вразливих груп населення становить особливу сферу реалізації позитивних обов'язків держави, що відображає принцип субстантивної рівності та необхідність застосування диференційованого підходу для забезпечення реальної рівності можливостей. Категорія вразливих груп охоплює різноманітні соціальні спільноти, які зазнають підвищеного ризику порушення прав через об'єктивні обставини, серед яких особи з інвалідністю, діти, літні люди, національні меншини, біженці та внутрішньо переміщені особи. Міжнародно-правові стандарти захисту прав вразливих груп формуються через систему спеціалізованих конвенцій, зокрема Конвенцію про права дитини, Конвенцію про права осіб з інвалідністю та Конвенцію про статус біженців, які встановлюють підвищені стандарти позитивних обов'язків держави. Концепція інтерсекціональності, розвинена у працях Кімберлі Креншоу та інших дослідників критичної теорії права, акцентує увагу на множинному характері дискримінації, з якою стикаються особи, що належать одночасно до кількох вразливих груп. Українські реалії воєнного часу значно розширили коло осіб, що потребують особливого

захисту, включаючи постраждалих від збройної агресії, осіб з набутою інвалідністю та родини військовослужбовців.

Практичні механізми реалізації позитивних обов'язків держави щодо вразливих груп охоплюють комплексну систему правових, інституційних та фінансових інструментів, які забезпечують поетапне впровадження міжнародних стандартів у національну правозастосовну практику. Нормативно-правовий механізм передбачає прийняття спеціального законодавства, що враховує особливі потреби вразливих груп та встановлює конкретні зобов'язання державних органів щодо забезпечення їхніх прав. Інституційний механізм охоплює систему спеціалізованих органів державної влади, омбудсменських інституцій та консультативних структур, які забезпечують моніторинг дотримання прав вразливих груп та реагують на виявлені порушення. Фінансово-економічний механізм передбачає виділення цільових бюджетних коштів на програми підтримки вразливих груп та створення податкових стимулів для приватного сектору щодо їх інтеграції. Соціально-адаптивний механізм включає розвиток системи соціальних послуг, реабілітаційних програм та інклюзивних практик у різних сферах суспільного життя.

Український досвід реалізації позитивних обов'язків держави у сфері захисту вразливих груп демонструє значний прогрес у законодавчому та інституційному вимірах, що супроводжується суттєвими викликами практичного впровадження, особливо загостреними в умовах воєнного стану. Прийняття Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю» в новій редакції, реформа системи соціальних послуг через Закон України «Про соціальні послуги» та розвиток інклюзивної освіти створили правову основу для системного підходу до забезпечення прав вразливих груп. Запровадження інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, його регіональних представників та спеціалізованих омбудсменів сформувало інституційну систему контролю за дотриманням позитивних обов'язків держави. Національна стратегія у сфері прав людини та

відповідні плани дій з її реалізації забезпечують стратегічне планування державної політики щодо вразливих груп з урахуванням міжнародних стандартів. Воєнні виклики актуалізували проблеми забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від збройної агресії, дітей, що зазнали впливу бойових дій, та інших категорій громадян, що потребують посиленого захисту.

Перспективи розвитку системи захисту вразливих груп в Україні пов'язані з необхідністю комплексної модернізації національного законодавства та правозастосовної практики з урахуванням викликів сучасності, євроінтеграційних прагнень та потреб післявоєнного відновлення країни. Гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами захисту прав вразливих груп у контексті виконання критеріїв вступу до Європейського Союзу створює нові імпульси для розвитку національної правової системи. Цифровізація державних послуг для вразливих груп має потенціал для подолання бар'єрів доступності та забезпечення індивідуалізованого підходу до задоволення їхніх потреб через сучасні технологічні рішення. Розвиток партнерства держави, громадянського суспільства та приватного сектору у сфері захисту прав вразливих груп забезпечує мобілізацію ресурсів та експертизи для ефективної реалізації позитивних обов'язків. Утвердження принципу субстантивної рівності та посилення гарантій захисту найбільш вразливих груп є стратегічним завданням української держави, від вирішення якого залежить формування справді інклюзивного суспільства європейського зразка та реалізація потенціалу кожної людини незалежно від обставин її життя.

Список використаних джерел:

1. Христова Г. О., Уварова О. О. Позитивні обов'язки держави у сфері прав людини: теоретичні засади та практика реалізації: монографія. Харків: Право, 2023. 392 с.

2. Бурменський М. В., Сердюк О. В. Захист прав вразливих груп населення у практиці Європейського суду з прав людини. Право України. 2023. № 6. С. 34–56. DOI: 10.33498/louu-2023-06-034.

3. Колупаєва А. А., Семигіна Т. В. Інституційні механізми забезпечення прав вразливих груп в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Український соціум. 2023. № 3. С. 45–67. DOI: 10.15407/socium2023.03.045.

4. Рабінович П. М., Панкевич О. З. Позитивні зобов'язання держави щодо забезпечення прав людини: монографія. Львів: Видавництво ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. 348 с.

5. Лібанова Е. М., Гладун О. М. Соціальний захист вразливих груп в умовах війни: виклики та механізми реалізації. Демографія та соціальна економіка. 2024. № 2. С. 23–45. DOI: 10.15407/dse2024.02.023.

Мисак О.І., старший викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Натяга А.Р., студентка 4-го курсу, групи ПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК САМОУПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сучасний етап розвитку вищої освіти характеризується посиленням вимог до особистості здобувача освіти як активного суб'єкта навчального процесу. Самоуправління навчальною діяльністю виступає важливою складовою самоорганізації та саморозвитку особистості. Воно відображає здатність людини свідомо визначати цілі, приймати рішення щодо способів їх досягнення, здійснювати моніторинг власних дій та відповідати за отримані результати. У сучасній педагогічній науці самоуправління розглядається як інтегративна характеристика особистості, що поєднує мотиваційний, когнітивний, діяльнісний і рефлексивний компоненти. Саме завдяки розвитку цих складових забезпечується ефективне функціонування механізмів саморегуляції навчальної діяльності.

Науковці підкреслюють, що саморегуляція є основою професійного становлення майбутнього фахівця та визначає його готовність до безперервної освіти протягом життя. Зокрема, М. Гриньова та М. Кононова наголошують, що саморегуляція навчальної діяльності сприяє розвитку відповідальності, самостійності та здатності до професійного самовдосконалення, забезпечуючи активну позицію студента у процесі навчання [7]. У цьому контексті самоуправління виступає не лише педагогічною категорією, а й важливим чинником особистісного розвитку, що формує здатність до адаптації в умовах динамічних суспільних змін.

Особливого значення проблема самоуправління набуває у процесі підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності. Сучасний роботодавець потребує працівника, здатного самостійно аналізувати

ситуацію, приймати рішення, працювати в умовах невизначеності та нести відповідальність за результати власної діяльності. Тому заклади вищої освіти мають створювати умови для розвитку навичок самоорганізації, самоконтролю та саморозвитку, які забезпечують конкурентоспроможність випускників на сучасному ринку праці.

Важливим чинником формування навичок самоуправління виступає навчальна мотивація. Саме мотивація визначає спрямованість діяльності здобувача освіти, його зацікавленість у досягненні поставлених цілей та готовність долати труднощі. Високий рівень внутрішньої мотивації сприяє активізації пізнавальної діяльності, формуванню потреби в самостійному здобутті знань і розвитку відповідального ставлення до навчання. Як зазначає О. Сагач, становлення студента як суб'єкта неперервного професійного зростання безпосередньо пов'язане з розвитком внутрішніх мотивів навчання та усвідомленням значущості професійного самовдосконалення [9, с. 184–186].

Процес самоуправління навчальною діяльністю передбачає вміння здійснювати планування, організацію та контроль власної роботи. Планування дозволяє визначати пріоритети, розподіляти навчальне навантаження та ефективно використовувати часові ресурси. Організація діяльності забезпечує реалізацію поставлених цілей через вибір оптимальних методів і засобів навчання. Контроль та самооцінювання результатів створюють умови для виявлення недоліків і своєчасного коригування освітньої діяльності. Наявність зазначених умінь сприяє підвищенню академічної успішності студентів та формуванню готовності до самостійного професійного розвитку.

Важливою складовою самоуправління є розвиток навичок самостійного прийняття рішень та відповідальності за результати навчання. У сучасній педагогіці студент розглядається як активний суб'єкт освітнього процесу, який бере участь у виборі індивідуальної освітньої траєкторії, визначенні способів досягнення навчальних цілей та оцінюванні власних досягнень. Такий підхід сприяє формуванню автономності особистості та розвитку

здатності до рефлексії. На думку О. Мартинчук, підготовка сучасного фахівця повинна орієнтуватися на розвиток професійної самостійності, відповідальності та готовності до прийняття рішень у різних професійних ситуаціях [8].

Формування навичок самоуправління тісно пов'язане з розвитком соціальних компетентностей та так званих soft skills. У сучасному суспільстві важливими є не лише професійні знання, а й уміння комунікувати, працювати в команді, вирішувати конфлікти, управляти власними емоціями та організовувати діяльність. Дослідники Т. Кочубей та Ю. Ткачук наголошують, що соціальні навички виступають невід'ємною складовою професійної компетентності майбутнього фахівця та забезпечують його ефективну взаємодію з оточенням [10, с. 43–48]. Водночас розвиток таких навичок позитивно впливає на здатність студентів до самоуправління власною навчальною діяльністю.

Суттєвий вплив на формування навичок самоуправління справляють умови дистанційного та змішаного навчання. Поширення цифрових технологій сприяло зміні традиційних підходів до організації освітнього процесу та посиленню ролі самостійної роботи студентів. У дистанційному форматі значна частина відповідальності за результати навчання покладається на самого здобувача освіти. Він повинен самостійно планувати час, контролювати виконання завдань, підтримувати навчальну мотивацію та забезпечувати регулярність освітньої діяльності. За відсутності належного рівня самоорганізації ефективність навчання може суттєво знижуватися.

Особливої актуальності проблема самоуправління набула в умовах воєнного стану в Україні. Повномасштабна війна спричинила значні зміни в організації освітнього процесу та створила додаткові виклики для студентської молоді. Постійні повітряні тривоги, вимушене переміщення населення, нестабільність умов проживання, психологічне напруження та інформаційне перевантаження негативно впливають на концентрацію уваги, мотивацію та емоційний стан здобувачів освіти. У таких умовах навички

самоуправління набувають особливого значення, оскільки дозволяють підтримувати навчальну активність, адаптуватися до нових обставин та забезпечувати безперервність освітнього процесу.

У цьому процесі особлива роль належить викладачеві як наставнику та фасилітатору освітньої діяльності. Сучасний викладач не лише передає знання, а й створює умови для розвитку самостійності студентів, стимулює їхню пізнавальну активність, допомагає формувати навички планування та самооцінювання результатів навчання. Важливим завданням педагога є організація освітнього середовища, яке сприяє розвитку відповідальності, ініціативності та здатності до рефлексії. Як зазначають Н. Мукан, О. Мукан та В. Вибрановський, модернізація професійної освіти в Україні передбачає посилення суб'єктної ролі здобувача освіти та впровадження педагогічних технологій, орієнтованих на його активну участь у навчальному процесі [12, с. 126–127].

Крім того, ефективне формування навичок самоуправління потребує врахування соціального контексту розвитку особистості. О. Лободинська та О. Гриджук підкреслюють, що розвиток соціальних навичок студентів є важливою умовою їхньої успішної адаптації до сучасного суспільства та професійного середовища [11, с. 117–119]. Саме через поєднання особистісного, соціального та професійного компонентів забезпечується цілісний розвиток майбутнього фахівця.

Отже, формування навичок самоуправління навчальною діяльністю є одним із ключових завдань сучасної вищої освіти. Самоуправління виступає важливою складовою самоорганізації та саморозвитку особистості, забезпечуючи ефективність навчальної діяльності та готовність до професійного самовдосконалення. Розвиток мотивації, умінь планування, організації та контролю власної діяльності, здатності приймати рішення та нести відповідальність за їх наслідки створює передумови для успішної реалізації особистості в освітній і професійній сферах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриньова М. В., Кононова М. М. Саморегуляція навчальної діяльності та професійний розвиток студентської молоді : монографія. Полтава : Астрая, 2021. 384 с.

2. Мартинчук О. В. Теорія та практика підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі. (дис. доктора пед. наук). Київ. 2019. 513 с.

3. Сагач О. Закономірності формування студента як суб'єкта неперервного професійного зростання. Збірник наукових праць. 2019. Випуск 26 (1–2019) Частина 1. С.183–188.

4. Кочубей Т., Ткачук Ю. Соціальні навички soft skills у системі компетентностей майбутніх соціальних працівників. Соціальна робота та соціальна освіта. 2021. Вип. 2(7). С. 42-51.

5. Лободинська О. М., Гриджук О. Є. Формування соціальних навичок студентів: проблеми й перспективи. Науковий вісник НЛТУ України. 2020. Вип. 30(3). С. 116- 121.

6. Мукан Н. В., Мукан О. В., Вибрановський В. Е. Специфіка розвитку професійної освіти в Україні. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2018. Вип. 60(2). С. 125-128.

Мисак О.І., старший викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Нахтман В.Є., студент 1-го курсу, групи ЗПЗ-25-1-тк,
Миколаївський інститут Університету
«Україна», м. Миколаїв

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

Глобалізація суттєво змінює традиційні уявлення про державний суверенітет, організацію публічної влади та класичні моделі державного управління, що безпосередньо впливає на еволюцію форм державного правління. У сучасних умовах жодна держава не функціонує ізольовано: міжнародні організації, інтеграційні об'єднання, транснаціональні корпорації та глобальні інформаційні процеси формують нове середовище, у якому класичні президентські, парламентські та змішані моделі зазнають суттєвих модифікацій.

Важливість теми полягає в тому, що форма державного правління визначає не лише механізм організації вищих органів державної влади, але й ефективність функціонування всієї політичної системи, баланс між гілками влади та рівень демократичних гарантій. Дослідження цієї теми є особливо значущим у зв'язку з євроінтеграційним курсом, реформуванням державного управління та функціонуванням в умовах воєнного стану. Сучасні виклики потребують переосмислення балансу між гілками влади, ефективності парламентсько-президентської моделі та адаптації державних інститутів до стандартів демократичного врядування.

Особливої актуальності тема набуває у контексті сучасних політичних криз, воєнних конфліктів, посилення виконавчої влади в умовах надзвичайних ситуацій та зростання ролі цифрового управління. У багатьох державах спостерігається тенденція до концентрації владних повноважень в руках виконавчих органів, що ставить під сумнів традиційні механізми стримувань і противаг. Водночас посилення ролі міжнародних інституцій та інтеграційних

процесів створює додаткові обмеження для національних моделей правління, що вимагає переосмислення їх класичних характеристик.Форми державного правління є фундаментальною категорією політичної науки, яка відображає спосіб організації влади та взаємодії її гілок у суспільстві. Класичні типи форм державного правління включають демократію, республіку, монархію, парламентську та президентську системи. Кожна з цих форм має специфічні механізми прийняття рішень, рівень участі громадян і організацію державних інститутів [7, с. 112–115; 9, с. 78–80]. Наприклад, президентська система забезпечує концентрацію виконавчої влади в руках глави держави, тоді як парламентська система передбачає більшу взаємодію між урядом і законодавчими органами. Монархія у сучасному вигляді часто поєднується з елементами конституційного урядування, що дозволяє зберігати традиції та забезпечувати стабільність держави.

Важливим аспектом є взаємозв'язок форми державного правління та політичної культури суспільства. Державна система не існує ізольовано: вона відображає історичні традиції, рівень розвитку громадянського суспільства, ступінь політичної активності та довіри населення до влади [3, с. 45–46]. Політична культура визначає, наскільки громадяни готові брати участь у прийнятті рішень, дотримуватися законів і підтримувати інституції держави. Наприклад, у країнах з високим рівнем політичної участі та громадянської свідомості демократичні інститути зазвичай функціонують ефективніше, ніж у державах із низьким рівнем політичної культури.

У сучасному глобалізованому світі форми державного правління стикаються з новими викликами. Зростання впливу транснаціональних корпорацій, міжнародних організацій та цифровізація управління створюють умови, за яких держави втрачають частину традиційного суверенітету і змушені адаптувати свої механізми управління [1, с. 102–106; 8, с. 210–215]. Поява глобальних економічних і політичних акторів ускладнює процес прийняття національних рішень і змушує держави шукати компроміси між внутрішньою політикою та міжнародними вимогами. Це особливо актуально

для країн, що активно інтегруються у світову економіку або вступають до міжнародних організацій, таких як ЄС чи ООН.

Серед сучасних тенденцій можна виділити демократизацію, що супроводжується одночасно зворотною авторитаризацією у деяких країнах. Поява гібридних форм правління, де поєднуються елементи демократії та авторитаризму, свідчить про складний процес трансформації політичних систем у глобальному контексті [4, с. 19–21]. Гібридні режими часто демонструють формальні демократичні інститути, такі як вибори чи парламенти, але реальна влада залишається зосередженою в руках окремих політичних еліт. Цей процес ускладнює прогнозування політичної стабільності та потребує постійного аналізу і моніторингу розвитку державних структур.

Роль інформаційних технологій та електронного урядування у трансформації державного управління є надзвичайно важливою. Впровадження цифрових платформ для взаємодії держави та громадян підвищує прозорість, ефективність прийняття рішень та доступ до послуг, але водночас ставить нові виклики щодо кібербезпеки та захисту персональних даних [1, с. 210–215; 2, с. 238–239]. Використання сучасних технологій дозволяє державі оперативно реагувати на запити громадян, оптимізувати процеси управління і зменшувати бюрократичні перепони, що сприяє підвищенню довіри до влади.

Таким чином, сучасні форми державного правління перебувають під сильним впливом глобалізації, технологічного прогресу та трансформації політичних процесів. Зростання складності міжнародних відносин та внутрішніх соціально-політичних змін потребує гнучких, адаптивних і прозорих моделей управління, здатних відповідати новим викликам XXI століття. Вивчення сучасних тенденцій і проблем розвитку державного управління дозволяє не лише прогнозувати майбутні зміни у політичних системах, а й розробляти ефективні механізми державотворення та підвищувати якість управління в умовах глобальної інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка О.М. Державне управління в умовах воєнного стану: сучасні виклики та перспективи : монографія. Харків : Золота миля, 2023. 312 с.

2. Давиденко В.В. Громадський діалог в Україні. Наукові записки. Серія: Право. 2021. Вип. 10 (спецвип.). С. 236–240.

3. Давиденко В. В. Особливості розвитку громадянського суспільства в умовах трансформації державного управління. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2022. № 3. С. 45–50.

4. Давиденко В.В. Публічне управління в умовах сучасних викликів державотворення в Україні. Публічне урядування. 2023. № 2 (35). С. 18–24.

5. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

7. Копєйчиков В. В., Колодій А. М. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 432 с.

8. Кресіна І. О., Коваленко А. А. Політична система та державне управління в Україні : монографія. Київ : Логос, 2022. 390 с. 9. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Львів : Край, 2022. 256 с.

Мисак О.І., старший викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Позігунов О.О., студент 4-го курсу, групи ПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ У СИСТЕМІ СУЧАСНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

У сучасному демократичному суспільстві право на приватність належить до фундаментальних прав людини та є важливою складовою системи особистих немайнових прав. Його значення зумовлене необхідністю забезпечення автономії особистості, захисту її внутрішнього світу, особистого життя та свободи від неправомірного втручання з боку держави, суспільства чи окремих осіб. Розвиток інформаційних технологій, цифровізація суспільних відносин та поширення мережевих комунікацій спричинили появу нових викликів у сфері захисту приватності, що обумовлює необхідність переосмислення її місця у системі сучасного цивільного права.

Право на приватність традиційно розглядається як одне з основоположних особистих немайнових прав фізичної особи. Воно забезпечує можливість людини самостійно визначати межі доступу інших осіб до інформації про своє життя, контролювати поширення відомостей особистого характеру та захищати власний особистий простір. Особисті немайнові права мають абсолютний характер, належать особі від народження та спрямовані на охорону її нематеріальних благ. У цьому контексті право на приватність є важливим елементом цивільно-правового статусу особи, оскільки забезпечує реалізацію її свободи та гідності. Як зазначає Н. Давидова, особисті немайнові права становлять важливу складову правового статусу суб'єкта та спрямовані на захист його особистісних цінностей [1, с. 120].

У науковій літературі поняття «приватність», «особисте життя» та «недоторканність приватного життя» часто використовуються як взаємопов'язані категорії, однак вони мають певні відмінності. Приватність є найбільш широким поняттям, що охоплює сферу особистої автономії людини,

її право контролювати інформацію про себе та визначати межі доступу до власного життя. Особисте життя виступає змістовним елементом приватності та охоплює сімейні, побутові, інтимні, духовні та інші аспекти існування людини, які вона не бажає робити надбанням громадськості. Недоторканність приватного життя є юридичною гарантією захисту приватності від незаконного втручання. Таким чином, приватність можна розглядати як соціально-правову цінність, особисте життя – як її змістовну складову, а недоторканність приватного життя – як правовий механізм забезпечення та захисту цієї цінності.

Право на приватність визнається міжнародною спільнотою одним із базових прав людини. Відповідно до статті 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожна особа має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції [2]. Вказане положення стало основою для формування національних механізмів захисту приватності у більшості європейських держав, зокрема й в Україні.

На конституційному рівні право на приватність закріплено у низці положень Конституції України. Стаття 32 Конституції гарантує кожному право на невтручання в особисте і сімейне життя та забороняє збирання, зберігання, використання й поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, за винятком випадків, визначених законом [5]. Конституційне закріплення права на приватність свідчить про його особливе значення серед інших прав і свобод людини та громадянина.

Подальший розвиток конституційних положень здійснюється у Цивільному кодексі України. Кодекс закріплює право фізичної особи на особисте життя та його таємницю, право на інформацію про себе, право на недоторканність житла, таємницю листування, телефонних розмов та інших видів кореспонденції [6]. Цивільно-правове регулювання спрямоване не лише на закріплення відповідних правомочностей особи, але й на створення механізмів їх захисту у разі порушення.

У сучасних умовах особливого значення набувають проблеми забезпечення права на приватність у цифровому середовищі. Розвиток мережі Інтернет, соціальних мереж, хмарних сервісів та мобільних додатків суттєво змінив характер обігу інформації. Сучасна людина щоденно залишає значний обсяг цифрових слідів, які можуть використовуватися для аналізу її поведінки, інтересів та особистих уподобань. Саме тому питання захисту приватності виходить за межі традиційного розуміння особистого життя та набуває нових змістовних характеристик.

Одним із найбільш поширених ризиків для приватності в мережі Інтернет є несанкціоноване поширення персональної інформації. Соціальні мережі стимулюють користувачів до активного оприлюднення відомостей про власне життя, що нерідко призводить до втрати контролю над такою інформацією. Опубліковані фотографії, персональні дані, відомості про місце перебування чи коло спілкування можуть бути використані третіми особами без відома власника. На думку О. Коваленка та О. Тихомирова, розвиток сучасних комунікаційних технологій створює нові загрози для реалізації права на приватність та потребує удосконалення правових механізмів його захисту [4, с. 133–135].

Серйозною проблемою залишається збір, обробка та поширення персональних даних. Сучасні цифрові платформи акумулюють значні масиви інформації про користувачів, включаючи їхні персональні дані, історію пошуку, місцезнаходження та споживчі вподобання. У багатьох випадках особи не усвідомлюють повною мірою обсягів інформації, яка збирається про них, а також способів її подальшого використання. Особливу небезпеку становлять випадки витоку баз даних, незаконного продажу інформації третім особам або її використання для маніпулятивного впливу на поведінку користувачів.

Важливою проблемою є також співвідношення права на приватність і свободи інформації. У цифровому суспільстві виникають ситуації, коли суспільний інтерес до певної інформації може вступати в конфлікт із правом

особи на захист приватного життя. У таких випадках необхідним є забезпечення справедливого балансу між конкуруючими правами та інтересами. А. Кардаш наголошує, що право на приватність є одним із базових прав людини, реалізація якого виступає необхідною умовою забезпечення людської гідності та свободи особистості [3, с. 77–79].

Отже, право на приватність займає особливе місце у системі сучасного цивільного права як невід'ємне особисте немайнове право фізичної особи. Воно забезпечує захист особистого життя, автономії та гідності людини, виступаючи важливим елементом демократичного правопорядку. Конституція України та Цивільний кодекс України закріплюють широкий спектр гарантій захисту приватності, однак розвиток цифрових технологій породжує нові виклики, пов'язані зі збором, обробкою та поширенням персональних даних. У цих умовах удосконалення цивільно-правових механізмів захисту приватності набуває особливої актуальності та потребує подальшого наукового осмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Давидова Н.О. Особисті немайнові права у цивільно-правовому статусі вищого навчального закладу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО. Випуск 31. Том 1. С. 119–123.
2. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з поправками, внесеними Протоколами № 11 та 14 з моменту його набуття чинності 1 червня 2010 року. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод*. Рим, 4.XI.1950. URL: https://surl.li/sdvmnl
3. Кардаш А.В. Право на приватність як основоположне право людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Серія ПРАВО. Випуск 47. Том 1. С. 76–80.
4. Коваленко О.О., Тихомиров О.О. Право на приватність в умовах сучасних комунікацій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 133–136.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

Мисак О.І., старший викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Щербина Д.Д., студентка 4-го курсу, групи ЗПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ТА СІМЕЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Сучасний етап розвитку правової системи України характеризується масштабними трансформаційними процесами, пов'язаними з необхідністю вдосконалення механізмів правового регулювання приватноправових відносин. Особливого значення ці процеси набувають в умовах європейської інтеграції України, адаптації національного законодавства до європейських стандартів та забезпечення ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства. Одним із ключових напрямів реформування приватного права виступає рекодифікація цивільного законодавства, яка охоплює не лише оновлення положень Цивільного кодексу України, але й переосмислення місця та ролі сімейного законодавства у системі приватного права.

Питання гармонізації цивільного та сімейного законодавства набуває особливої актуальності з огляду на існування значної кількості спільних за своєю правовою природою суспільних відносин, що потребують узгодженого нормативного регулювання. Сімейні правовідносини традиційно розглядаються як складова сфери приватного права, оскільки ґрунтуються на принципах юридичної рівності учасників, автономії волі та диспозитивності. Водночас вони характеризуються наявністю специфічних особистих немайнових елементів, морально-етичних засад та особливого суб'єктного складу, що обумовлює необхідність збереження окремого правового регулювання.

Початок процесу рекодифікації цивільного законодавства України був зумовлений комплексом соціально-економічних, політичних та правових

чинників. Як зазначає А. С. Довгерт, чинний Цивільний кодекс України, попри свою фундаментальність, уже не повною мірою відповідає сучасним викликам, пов'язаним із розвитком цифрової економіки, глобалізаційними процесами, появою нових об'єктів цивільних прав та необхідністю імплементації європейських правових стандартів [2, с. 27–29]. Науковець наголошує, що рекодифікація повинна розглядатися не як фрагментарне внесення змін до окремих норм, а як системне оновлення всієї концепції цивільного законодавства, засноване на сучасних тенденціях розвитку приватного права [2, с. 39–41].

Інституційним підґрунтям здійснення рекодифікації стало утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 650 від 17 липня 2019 року [5]. Діяльність цієї робочої групи спрямована на підготовку науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення цивільного законодавства з урахуванням сучасних європейських підходів до регулювання приватноправових відносин.

Важливим програмним документом у сфері реформування приватного права стала Концепція оновлення Цивільного кодексу України, в якій визначено основні напрями модернізації цивільного законодавства. У Концепції наголошується на необхідності забезпечення внутрішньої узгодженості актів приватного права, усунення нормативних колізій та формування єдиних підходів до регулювання майнових і особистих немайнових відносин [3, с. 62–63]. Одним із дискусійних питань, порушених у процесі рекодифікації, є визначення подальшої долі сімейного законодавства та його співвідношення з цивільним законодавством.

Проблематика місця сімейного законодавства у структурі рекодифікації цивільного законодавства активно досліджується сучасними вченими. Н. О. Горобець та К. С. Науменко звертають увагу на те, що сімейне право історично сформувалося як самостійна галузь національної правової системи, однак за своєю природою воно залишається складовою приватного права, що

обумовлює необхідність гармонізації його положень із цивільним законодавством [1, с. 60–61]. Автори зазначають, що процес рекодифікації не повинен призводити до механічного об'єднання Цивільного та Сімейного кодексів України, оскільки сімейні відносини характеризуються значною специфікою, пов'язаною із пріоритетом інтересів дитини, моральними засадами сімейного життя та особливим характером особистих немайнових прав [1, с. 62–63].

Особливе значення у цьому контексті має прогнозування подальшого розвитку сімейного законодавства. Л. В. Красицька підкреслює, що сучасні суспільні процеси зумовлюють появу нових форм сімейних відносин, зміну традиційних моделей сім'ї та посилення ролі принципу автономії волі учасників сімейних правовідносин [4, с. 354–356]. Водночас реформування сімейного законодавства повинно здійснюватися з дотриманням балансу між приватними інтересами членів сім'ї та необхідністю забезпечення належного рівня державного захисту дітей та інших соціально вразливих осіб [4, с. 357].

У науковій літературі висловлюються різні позиції щодо оптимальної моделі взаємодії цивільного та сімейного законодавства в умовах рекодифікації. Одні дослідники підтримують ідею інкорпорації норм сімейного права до структури оновленого Цивільного кодексу України, орієнтуючись на досвід окремих європейських держав. Інші відстоюють доцільність збереження самостійного Сімейного кодексу за умови його суттєвого оновлення та приведення у відповідність із положеннями цивільного законодавства. Матеріали круглого столу «Розвиток сімейного законодавства України в умовах оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України» свідчать про переважання наукової позиції, відповідно до якої сімейне законодавство має розвиватися як автономний структурний елемент системи приватного права, зберігаючи при цьому тісний взаємозв'язок із цивільним законодавством [7].

Суттєвий вплив на процес рекодифікації цивільного законодавства справляють євроінтеграційні прагнення України. Є. О. Харитонов та О. І.

Харитонова зазначають, що гармонізація національного законодавства із правовим простором Європейського Союзу потребує врахування загальноєвропейських тенденцій розвитку приватного права, серед яких важливе місце посідають уніфікація правових підходів та забезпечення ефективного захисту прав людини [8, с. 6–8]. Науковці наголошують, що рекодифікація цивільного законодавства повинна стати інструментом формування сучасної моделі приватного права, здатної забезпечити стабільність цивільного обороту та належний рівень правових гарантій для учасників приватноправових відносин [8, с. 9–10].

Комплексний аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що гармонізація цивільного та сімейного законодавства є одним із визначальних напрямів реформування приватного права в Україні. Вона має здійснюватися на засадах системності, послідовності та наукової обґрунтованості, враховуючи як національні правові традиції, так і сучасний європейський досвід. Рекодифікація Цивільного кодексу України відкриває можливості для усунення нормативних суперечностей, удосконалення механізмів правового регулювання сімейних відносин та забезпечення єдності приватноправового простору.

Таким чином, реформування цивільного законодавства в процесі рекодифікації Цивільного кодексу України повинно розглядатися як важливий етап модернізації всієї системи приватного права. Вирішення питання про співвідношення цивільного та сімейного законодавства має ґрунтуватися на збереженні самостійності сімейного права як спеціальної галузі приватного права та одночасному забезпеченні його концептуальної та нормативної узгодженості з оновленим цивільним законодавством. Такий підхід сприятиме формуванню ефективної, стабільної та європейсько орієнтованої системи правового регулювання приватних відносин в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горобець Н.О., Науменко К.С. Місце сімейного законодавства в структурі рекодифікації цивільного законодавства. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 11. С. 60-63.

2. Довгерт А.С. Рекодифікація Цивільного кодексу України: основні чинники і передумови для старту. Право України. 2019. № 1. С. 27-41.

3. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. С. 62-63

4. Красицька Л.В. Концептуальні аспекти прогнозування розвитку сімейного законодавства України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 1. № 91. С. 353-358. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/343507

5. Про затвердження Положення про робочу групу щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України: постанова Кабінету Міністрів України № 650 від 17 липня 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2019-%D0%BF

6. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 690 с.

7. Розвиток сімейного законодавства України в умовах оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України : круглий стіл, м. Київ, 4 червня 2024 року : збірник матеріалів / Ін-т правотворчості та наук.-прав. експертиз НАН України ; редкол. А. Б. Гриняк, Л. В. Красицька ; відп. ред. Л. В. Красицька. Одеса : Юридика, 2024. 123 с. URL: https://odnb.odessa.ua/vnn/book/19256.

8. Харитонов Є.О., Харитонова О.І. Рекодифікації цивільного законодавства в контексті інтеграції України у правовий простір ЄС. Часопис цивілістики. 2019. Вип. 34. С. 6-10.

Мисак О.І., старший викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Якименко Є.О., студент 1-го курсу, групи ЗПЗ-25-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЖЕРЕЛ ПРАВА СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

Сучасний розвиток правових систем характеризується глибокими трансформаційними процесами, які охоплюють не лише зміст правового регулювання, а й систему джерел права. В умовах глобалізації, цифровізації та посилення міжнародної співпраці традиційне розуміння джерел права зазнає суттєвих змін. Особливого значення набуває проблема співвідношення національного та міжнародного права, розширення ролі судової практики, а також формування нових форм правотворчості. У сучасних умовах джерела права виступають не лише формою зовнішнього вираження правових норм, але й важливим механізмом забезпечення стабільності правової системи та реалізації принципу верховенства права.

Теоретико-правові засади джерел права є одним із ключових напрямів юридичної науки, оскільки саме через систему джерел права здійснюється нормативне регулювання суспільних відносин. У науковій доктрині поняття джерел права трактується неоднозначно, що пояснюється багатогранністю самого явища права. Джерела права розглядаються як форми зовнішнього вираження правових норм, засоби їх офіційного закріплення та способи надання правовим приписам загальнообов'язкового характеру [3, с. 11]. Водночас сучасна юридична наука наголошує на необхідності комплексного підходу до розуміння джерел права, який враховує не лише формально-юридичний, а й соціальний, історичний та аксіологічний аспекти.

Особливістю сучасних правових систем є багатоманітність джерел права та тенденція до їх взаємодії. У романо-германській правовій сім'ї традиційно основним джерелом права виступає нормативно-правовий акт, тоді як в англосаксонській системі важливу роль відіграє судовий прецедент. Проте в

умовах сучасного розвитку спостерігається поступове зближення правових систем, унаслідок чого судова практика набуває дедалі більшого значення навіть у континентальному праві. Це пов'язано із необхідністю забезпечення однакового застосування законодавства та оперативного реагування на нові суспільні виклики [4, с. 118].

Сучасні тенденції розвитку джерел права значною мірою зумовлені процесами глобалізації та інтернаціоналізації правового регулювання. У сучасному світі національні правові системи вже не можуть функціонувати ізольовано, оскільки економічні, політичні та інформаційні процеси мають транснаціональний характер. Саме тому міжнародне право, міжнародні договори та практика міжнародних судових інституцій дедалі більше впливають на національні системи права. Як зазначають Н. Оніщенко та С. Сунєгін, сучасна правотворчість характеризується розширенням кола суб'єктів формування права та посиленням ролі міжнародних стандартів у регулюванні суспільних відносин [6, с. 113].

Інтернаціоналізація правового регулювання проявляється насамперед у процесах гармонізації та уніфікації законодавства. Особливо помітним це є у межах європейського правового простору, де держави адаптують своє законодавство до стандартів Європейського Союзу та практики Європейського суду з прав людини. Така тенденція сприяє формуванню спільних правових принципів та забезпеченню єдності правозастосування, однак водночас породжує проблему співвідношення національного суверенітету та міжнародних зобов'язань держави.

Однією з найбільш актуальних проблем сучасних правових систем є нестабільність законодавства. Сучасне суспільство розвивається надзвичайно швидкими темпами, що зумовлює постійну необхідність оновлення нормативно-правової бази. У результаті законодавство часто зазнає змін, що негативно впливає на принцип правової визначеності та стабільності правового регулювання. Надмірна кількість нормативно-правових актів, дублювання правових норм та суперечності між окремими законами

ускладнюють процес правозастосування та створюють передумови для правових колізій [1, с. 214].

Проблема нестабільності законодавства особливо гостро проявляється в Україні, де процес реформування правової системи триває в умовах постійних політичних та соціальних змін. Часті зміни законодавства нерідко мають фрагментарний та несистемний характер, що призводить до зниження ефективності правового регулювання. Відсутність чіткої законодавчої стратегії та належної законодавчої техніки ускладнює реалізацію принципу верховенства права та негативно впливає на рівень довіри громадян до державних інституцій [2, с. 39].

Особливості розвитку джерел права в Україні в умовах сучасних викликів пов'язані насамперед із євроінтеграційними процесами та умовами воєнного стану. Українська правова система сьогодні перебуває у стані активної трансформації, що супроводжується адаптацією національного законодавства до права Європейського Союзу. Практика Європейського суду з прав людини дедалі більше визнається джерелом права в Україні, а міжнародні договори стають важливим елементом національної правової системи.

Водночас воєнний стан суттєво вплинув на систему джерел права України. В умовах війни спостерігається значне посилення ролі підзаконних нормативно-правових актів та оперативного нормотворення. Необхідність швидкого реагування на загрози національній безпеці зумовлює спрощення окремих процедур правотворчості, що інколи негативно впливає на якість законодавства. Крім того, в умовах воєнного стану виникає проблема балансу між забезпеченням безпеки держави та дотриманням прав і свобод людини [4, с. 301].

Сучасний розвиток технологій також суттєво впливає на систему джерел права. Цифровізація суспільства сприяє появі нових форм правового регулювання, зокрема електронних нормативно-правових актів та автоматизованих систем правотворчості. Водночас розвиток штучного

інтелекту, цифрових платформ та інформаційних технологій породжує нові правові виклики, які потребують оперативного нормативного врегулювання. У зв'язку з цим виникає необхідність модернізації системи джерел права та адаптації правотворчого процесу до сучасних умов [5, с. 52].

Перспективи розвитку системи джерел права України безпосередньо пов'язані із подальшою європейською інтеграцією та реформуванням правової системи держави. У майбутньому очікується посилення ролі міжнародного права, судової практики та принципів верховенства права у національному правопорядку. Особливого значення набуватиме удосконалення законодавчої техніки, забезпечення стабільності законодавства та підвищення якості нормативно-правових актів.

Таким чином, система джерел права сучасних правових систем перебуває у стані постійної трансформації під впливом глобалізації, інтернаціоналізації та технологічного розвитку. Особливістю сучасного етапу є посилення ролі міжнародного права, судової практики та нових форм правотворчості. Водночас нестабільність законодавства, правові колізії та виклики воєнного часу свідчать про необхідність подальшого вдосконалення механізмів формування та реалізації джерел права. Для України ключовим завданням залишається формування ефективної, стабільної та сучасної системи джерел права, здатної забезпечити реалізацію європейських правових стандартів та захист прав людини в умовах сучасних глобальних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дідич Т. О. *Правоутворення в Україні: теоретико-правові та практичні аспекти*: монографія. Київ: Ліра-К, 2017. 492 с.

2. Журавська О. Джерела формування права: окремі методологічні аспекти. *Університетські наукові записки*. 2020. Т. 19. № 1 (73). С. 35–44. DOI: https://doi.org/10.37491/UNZ.73.3

3. Корольова Ю. В. Джерела права: багатоманітність наукового розуміння та єдність сутності. *Науковий вісник Ужгородського національного*

університету. Серія: Право. 2015. Вип. 31. Т. 1. С. 10–13. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/...

4. Марчук В. М. та ін. *Теорія держави і права*: підручник / за заг. ред. Л. В. Ніколаєвої, Т. О. Гуржія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 424 с.

5. Мерник А. М., Чоботар Д. В. Підходи до розуміння категорії «джерела права». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 51–53. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/9

6. Оніщенко Н., Сунєгін С. Джерела права: сутнісні характеристики у світлі розвитку сучасної правотворчості. *Grail of Science*. 2023. № 33. С. 110–120. DOI: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.10.11.2023.16

7. Сергієнко О. В. Питання узгодження категорійного апарату поняття джерела права. *Вісник гуманітарних наук*. 2025. № 10. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17090469

8. Скакун О. Ф. *Теорія права і держави*: підручник. 4-те вид. Київ: Алерта, 2021. 528 с.

Олійник О.М., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Орінчай М.М., студент 4-го курсу, групи ЗПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ЦИФРОВА ЕПОХА ТА НОВІ ВИМІРИ ПРАВА НА ПРИВАТНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У КОНТЕКСТІ ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

Цифрова епоха кардинально трансформувала традиційне розуміння права на приватність, створивши принципово нові виклики для захисту персональних даних та конфіденційності особистого життя в умовах масової цифровізації всіх сфер суспільного життя. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, штучного інтелекту, інтернету речей та технологій великих даних відкрив безпрецедентні можливості для збору, обробки та використання персональних даних, що раніше було технічно неможливо. Концепція права на приватність, сформована у класичній юридичній доктрині наприкінці дев'ятнадцятого століття у відомій праці Семюела Воррена та Луї Брандейса, потребує суттєвого переосмислення в умовах цифрової реальності. Особливої актуальності проблема балансу між правом на приватність та публічними інтересами набуває в умовах війни, коли потреби національної безпеки можуть вимагати додаткових обмежень цифрових прав громадян. Теоретичне осмислення нових вимірів права на приватність у цифрову епоху є необхідною передумовою для формування ефективної системи захисту персональних даних на національному та міжнародному рівнях.

Теоретичні підходи до розуміння права на приватність у цифрову епоху ґрунтуються на еволюції класичних концепцій з урахуванням сучасних технологічних реалій та нових форм втручання у приватне життя. Концепція інформаційного самовизначення, розроблена Федеральним конституційним судом Німеччини, стала важливим теоретичним підґрунтям сучасного підходу до захисту персональних даних як прояву людської гідності та автономії

особистості. Концепція контекстуальної цілісності, запропонована американською дослідницею Хеленою Ніссенбаум, дозволяє оцінювати порушення приватності через призму очікувань щодо потоків інформації у відповідних соціальних контекстах. Теорія цифрової особистості, що активно розвивається в сучасній юридичній науці, розглядає цифрові ідентичності та персональні дані як невід'ємну частину людської особистості, що заслуговує на правовий захист. Розвиток концепції права бути забутим, закріпленої у практиці Суду Європейського Союзу та Загальному регламенті захисту даних, відображає нові виміри права на приватність в умовах постійної доступності цифрової інформації.

Міжнародні стандарти захисту персональних даних формуються через систему універсальних та регіональних договорів, що визначають базові принципи обробки персональних даних та механізми їх захисту. Загальний регламент захисту даних Європейського Союзу 2016 року став глобальним стандартом сучасного підходу до захисту персональних даних, що значно вплинув на законодавство багатьох країн світу. Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних 1981 року та її модернізована версія 2018 року формують європейські стандарти у цій сфері. Керівні принципи ОЕСР щодо захисту приватності та транскордонних потоків персональних даних встановлюють базові принципи, які мають враховуватися при формуванні національних політик у цій сфері. Розвиток міжнародних стандартів у сфері захисту персональних даних демонструє тенденцію до посилення гарантій прав осіб та формування глобальної архітектури захисту цифрових прав.

Балансування між правом на приватність та публічними інтересами становить одну з найскладніших теоретичних та практичних проблем у сфері захисту персональних даних, особливо в умовах сучасних безпекових викликів. Доктрина пропорційності, розроблена в практиці Європейського суду з прав людини та конституційних судів різних країн, надає методологічну основу для оцінки правомірності обмежень права на приватність в інтересах

публічної безпеки. Проблема масового спостереження державними органами в контексті протидії тероризму та забезпечення національної безпеки стала однією з найбільш дискусійних у сучасній юриспруденції після розкриттів Едварда Сноудена. Питання обробки персональних даних в умовах пандемії COVID-19 продемонструвало складність пошуку балансу між захистом громадського здоров'я та збереженням приватності громадян. Війна в Україні актуалізувала проблеми обробки персональних даних в умовах воєнного стану, зокрема у контексті виявлення колаборантів, забезпечення мобілізації та документування воєнних злочинів.

Українське законодавство у сфері захисту персональних даних формується на основі Закону України «Про захист персональних даних», що поступово гармонізується з європейськими стандартами в межах євроінтеграційних процесів. Підготовка нового законопроєкту про захист персональних даних, який має імплементувати положення Загального регламенту захисту даних Європейського Союзу, є важливим кроком у наближенні української системи до європейських стандартів. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини виконує функції контролюючого органу у сфері захисту персональних даних, що відповідає європейській моделі незалежного нагляду в цій сфері. Виклики правозастосовної практики у сфері захисту персональних даних в Україні охоплюють як проблеми взаємодії з великими цифровими платформами, так і питання захисту даних в умовах воєнного стану та кіберзагроз. Розвиток національної системи захисту персональних даних відповідно до європейських стандартів є важливим елементом євроінтеграції України та формування сучасної цифрової економіки.

Перспективи розвитку права на приватність у цифрову епоху пов'язані з необхідністю адаптації правових механізмів до нових технологічних викликів та формування збалансованого підходу між захистом прав особи та забезпеченням публічних інтересів. Розвиток технологій штучного інтелекту створює нові виклики для захисту приватності через можливості

автоматизованого прийняття рішень та алгоритмічного профілювання, що потребує спеціального правового регулювання. Концепція приватності за дизайном, що передбачає інтеграцію принципів захисту даних на стадії розробки технологій, стає одним з ключових підходів до забезпечення прав особи в цифрову епоху. Підвищення цифрової грамотності населення та обізнаності щодо прав у сфері захисту персональних даних є необхідною умовою ефективної реалізації цих прав у практичному житті. Формування сучасної системи захисту персональних даних в Україні має стати не лише важливим елементом європейської інтеграції, але й стратегічним напрямом розвитку цифрового суспільства, в якому права і свободи людини залишаються найвищою цінністю незалежно від технологічного прогресу.

Список використаних джерел:

1. Бем М. В., Городиський І. М. Захист персональних даних у цифрову епоху: європейські стандарти та українські реалії: монографія. Київ: Видавничий дім «К.І.С.», 2023. 384 с.
2. Кохановська О. В., Стефанчук Р. О. Право на приватність у цифрову епоху: теоретичні засади та практика захисту в Україні. Право України. 2023. № 8. С. 67–86. DOI: 10.33498/louu-2023-08-067.
3. Радутний О. Е., Пилипчук В. Г. Баланс приватності та публічних інтересів у сфері обробки персональних даних: міжнародний досвід та національна практика. Інформація і право. 2022. № 4. С. 89–108. https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.4(43).11.
4. Брижко В. М., Фурашев В. М. Захист персональних даних в умовах розвитку штучного інтелекту: теоретико-правовий аспект: монографія. Харків: Право, 2024. 312 с.
5. Сопілко І. М., Череватюк В. Б. Право на приватність в умовах воєнного стану: виклики та перспективи правового регулювання в Україні. Юридичний вісник. 2024. № 1. С. 45–62. DOI: 10.32837/yuv.v0i1.2548.

СЕКЦІЯ 2. РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ПРАВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Агарков Олег Анатолійович,
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи Карпатського інституту підприємництва ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
Ковбенко Ганна Сергіївна, головний спеціаліст відділу організаційного забезпечення та реалізації місцевих програм Департаменту соціальної політики Вінницької міської ради
Мохнатюк В.Р., викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-економічних та правознавчих дисциплін
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна»

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ

Гендерна рівність належить до фундаментальних цінностей сучасного міжнародного співтовариства та визнається універсальним стандартом демократичного розвитку, що забезпечує реалізацію принципів справедливості, недискримінації та поваги до людської гідності. Концептуальне розуміння гендерної рівності зазнало суттєвої еволюції впродовж останніх десятиліть, трансформувавшись від формальної рівності прав чоловіків і жінок до комплексного підходу, що враховує субстантивну рівність можливостей, результатів та структурні аспекти гендерних відносин. Сучасна міжнародно-правова доктрина розглядає гендерну рівність не лише як самостійну цінність, а як наскрізний принцип, що пронизує всі сфери захисту прав людини, забезпечення сталого розвитку та підтримання миру і безпеки. Закріплення гендерної рівності у Преамбулі Статуту ООН 1945 року як одного з фундаментальних принципів організації стало історичним кроком у формуванні універсальної системи захисту прав жінок та забезпечення рівності статей. Український досвід реалізації міжнародних стандартів гендерної рівності демонструє складний шлях від декларативного закріплення принципу рівності в радянському законодавстві до формування комплексної

національної політики, що набула особливого значення в умовах євроінтеграційних прагнень та воєнних викликів сучасності.

Універсальна міжнародно-правова система забезпечення гендерної рівності базується на низці фундаментальних договорів та документів, що формують комплексну архітектуру захисту прав жінок та утвердження рівності статей. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року, відома як CEDAW, є основоположним міжнародно-правовим інструментом у цій сфері, що встановлює зобов'язання держав-учасниць щодо ліквідації дискримінації жінок у всіх сферах суспільного життя. Конвенція закріпила широке визначення дискримінації щодо жінок як будь-якого розрізнення, виключення або обмеження за ознакою статі, спрямованого на ослаблення або зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками їхніх прав і основних свобод. Пекінська декларація і Платформа дій, прийняті на Четвертій всесвітній конференції зі становища жінок у 1995 році, окреслили дванадцять стратегічних напрямів забезпечення гендерної рівності та стали орієнтиром для національної політики багатьох держав світу. Цілі сталого розвитку до 2030 року, зокрема Ціль 5 «Гендерна рівність», інтегрували гендерну проблематику в глобальну стратегію розвитку та забезпечили механізм моніторингу прогресу через систему вимірюваних індикаторів. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» 2000 року започаткувала окремий напрям міжнародно-правового регулювання щодо ролі жінок у запобіганні конфліктам, миробудівництві та постконфліктному відновленні.

Європейські стандарти гендерної рівності формують найбільш розвинену регіональну систему правового регулювання, що інтегрує універсальні міжнародні стандарти з регіональною специфікою та забезпечує високий рівень захисту прав жінок. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами 2011 року, відома як Стамбульська конвенція, стала найбільш комплексним міжнародно-правовим інструментом у сфері запобігання гендерно

зумовленому насильству. Конвенція закріпила принцип належної обачності як стандарт виконання державою своїх позитивних обов'язків щодо запобігання насильству, захисту жертв та притягнення винних до відповідальності. Право Європейського Союзу сформувало розгалужену систему директив у сфері гендерної рівності, включаючи Директиви про рівне ставлення у сфері зайнятості, рівну оплату праці, доступ до товарів і послуг та інших аспектів суспільного життя. Стратегія гендерної рівності ЄС на 2020–2025 роки окреслила комплексний підхід до забезпечення рівності статей через подолання гендерного насильства, ліквідацію гендерних стереотипів, скорочення гендерного розриву в оплаті праці та забезпечення збалансованої участі у прийнятті рішень. Практика Європейського суду з прав людини послідовно розвиває стандарти захисту жінок від дискримінації та гендерно зумовленого насильства через тлумачення статей 3, 8 та 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Концептуальні основи сучасного підходу до гендерної рівності формуються через інтеграцію принципу гендерного мейнстримінгу як стратегії впровадження гендерної перспективи в усі сфери державної політики та правотворчості. Концепція інтерсекціональності, розвинена у працях Кімберлі Креншоу та інших дослідників критичної теорії права, акцентує увагу на множинному характері дискримінації, з якою стикаються жінки, що належать одночасно до різних маргіналізованих груп. Доктрина субстантивної рівності, на відміну від формального розуміння рівності, передбачає необхідність застосування диференційованого підходу та позитивних заходів для забезпечення реальної рівності можливостей та результатів. Концепція «жінки, мир, безпека», розвинена у системі ООН та регіональних організаціях, інтегрує гендерну перспективу в питання миру, безпеки та постконфліктного відновлення, що набуває особливого значення в українському контексті. Сучасні дослідження гендерної проблематики також акцентують увагу на ролі чоловіків у досягненні гендерної рівності через концепцію «залученого

батьківства», подолання токсичної маскулінності та трансформацію традиційних гендерних ролей.

Українське законодавство у сфері гендерної рівності формувалося поступово через гармонізацію з міжнародними стандартами та закріплення принципів рівності в фундаментальних нормативно-правових актах національної правової системи. Конституція України 1996 року у статті 24 закріпила рівність прав жінки і чоловіка, що забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» 2005 року став першим спеціалізованим нормативно-правовим актом, що системно врегулював питання гендерної рівності та запровадив відповідні інституційні механізми. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» 2017 року привів національне законодавство у відповідність до стандартів Стамбульської конвенції та створив комплексну систему протидії домашньому насильству. Ратифікація Україною Стамбульської конвенції у червні 2022 року в умовах повномасштабної війни стала важливим кроком у підтвердженні прихильності європейським стандартам захисту жінок від насильства. Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року формує стратегічну рамку реалізації гендерної політики в Україні з урахуванням сучасних викликів.

Інституційний механізм забезпечення гендерної рівності в Україні охоплює систему органів державної влади, що відповідають за формування та реалізацію гендерної політики на різних рівнях державного управління. Міністерство соціальної політики України виконує функції центрального органу виконавчої влади у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, координуючи реалізацію державної гендерної політики. Урядовий уповноважений з питань гендерної політики, посада якого була запроваджена у 2017 році, забезпечує координацію діяльності органів виконавчої влади у сфері гендерної рівності та представництво України в

міжнародних організаціях. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює парламентський контроль за дотриманням прав жінок та має у своїй структурі окремий підрозділ з питань рівних прав та свобод. Радники з гендерних питань у міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади забезпечують інтеграцію гендерної перспективи в галузеву політику відповідно до принципу гендерного мейнстримінгу. Гендерно орієнтоване бюджетування, запроваджене в Україні відповідно до європейських стандартів, забезпечує врахування гендерних аспектів при формуванні та виконанні державного бюджету.

Воєнні виклики сучасності кардинально змінили контекст реалізації гендерної політики в Україні, актуалізувавши нові вимірі гендерної рівності в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. Російська збройна агресія спричинила специфічні гендерно зумовлені наслідки, включаючи масштабне використання сексуального насильства як зброї війни, що документується національними та міжнародними правозахисними організаціями. Українські жінки взяли на себе значну частину тягаря війни як цивільні особи, що зазнали примусового переміщення, члени родин військовослужбовців, працівниці критичної інфраструктури та військовослужбовиці Збройних Сил України. Кількість жінок у складі Збройних Сил України сягає понад шістдесят тисяч осіб, з яких близько п’ятнадцяти тисяч безпосередньо беруть участь у бойових діях, що ставить нові виклики щодо забезпечення гендерної рівності в системі оборони. Реалізація Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» забезпечує системний підхід до інтеграції гендерної перспективи у сферу безпеки та оборони України. Документування гендерно зумовлених воєнних злочинів, зокрема через співпрацю з Міжнародним кримінальним судом та Моніторинговою місією ООН з прав людини в Україні, створює основу для майбутнього притягнення винних до відповідальності.

Перспективи розвитку гендерної політики в Україні пов'язані з необхідністю комплексного реформування національного законодавства та правозастосовної практики з урахуванням викликів воєнного часу, євроінтеграційних прагнень та потреб післявоєнного відновлення. Гармонізація українського законодавства з директивами Європейського Союзу у сфері гендерної рівності в межах виконання критеріїв вступу до ЄС створює нові імпульси для модернізації національної правової системи. Інтеграція гендерної перспективи в процес повоєнного відновлення України відповідно до концепції «гендерно чутливого відновлення» забезпечить врахування різних потреб і досвіду жінок і чоловіків при розробці програм реконструкції. Розвиток системи реабілітації та психосоціальної підтримки постраждалих від конфліктно зумовленого сексуального насильства потребує забезпечення доступних, якісних та гендерно чутливих послуг для всіх категорій постраждалих осіб. Посилення економічної спроможності жінок через підтримку жіночого підприємництва, доступ до фінансових ресурсів та подолання гендерного розриву в оплаті праці є важливим напрямом післявоєнного відновлення. Утвердження гендерної рівності як фундаментальної цінності українського суспільства та невід'ємного компонента європейського вибору є стратегічним завданням, від вирішення якого залежить формування справді демократичної держави, здатної забезпечити повноцінну реалізацію прав і можливостей усіх своїх громадян незалежно від статі.

Список використаних джерел:

1. Левченко К. Б., Суслова О. І. Гендерна рівність в Україні: міжнародні стандарти та національні механізми забезпечення: монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2023. 384 с.

2. Мельник Т. М., Кобелянська Л. С. Гендерний мейнстримінг у державній політиці України: теоретичні засади та практика реалізації. Право України. 2023. № 7. С. 45–67. DOI: 10.33498/louu-2023-07-045.

3. Аніщук Н. В., Дашковська О. Р. Стамбульська конвенція в українському правовому полі: виклики імплементації та перспективи реалізації. Український часопис міжнародного права. 2023. № 3. С. 23–45. DOI: 10.36952/uajil.2023.3.02.

4. Лібанова Е. М., Курило І. О. Гендерні аспекти війни в Україні: соціально-демографічний вимір: монографія. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2024. 312 с.

5. Грицяк Н. В., Василевська Т. Е. Жінки, мир, безпека: реалізація резолюції Ради Безпеки ООН 1325 в Україні в умовах війни. Демографія та соціальна економіка. 2024. № 2. С. 34–56. DOI: 10.15407/dse2024.02.034.

Ваколюк Л.М., старший викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Мохнатюк В.Р., викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-економічних та правознавчих дисциплін
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна»

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ СЛОВА В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Право на свободу слова є одним з фундаментальних прав людини, що становить основу демократичного суспільства та забезпечує реалізацію інших громадянських і політичних прав. В умовах інформаційної війни, яку Російська Федерація веде проти України паралельно зі збройною агресією, реалізація права на свободу слова стикається з безпрецедентними викликами, що потребують переосмислення традиційних підходів до правового регулювання інформаційної сфери. Інформаційна війна як феномен сучасних міжнародних відносин передбачає цілеспрямоване використання інформаційних засобів для досягнення політичних, військових та ідеологічних цілей через вплив на суспільну свідомість. Особливістю інформаційної війни є її дифузний характер, що ускладнює розмежування між легітимним вираженням поглядів та цілеспрямованою деструктивною інформаційною діяльністю. Аналіз проблем реалізації права на свободу слова в умовах інформаційної війни є необхідною передумовою для формування ефективної державної політики у сфері захисту інформаційного простору України з одночасним збереженням демократичних цінностей.

Теоретичні засади права на свободу слова формуються на основі класичних концепцій ліберальної демократії, що розглядають вільне поширення інформації та плюралізм поглядів як необхідні умови функціонування відкритого суспільства. Концепція ринку ідей, запропонована суддею Верховного суду США Олівером Венделом Голмсом, передбачає, що істина має народжуватися в умовах вільної конкуренції різних точок зору без надмірного державного втручання. Концепція суспільно значущої дискусії, розроблена німецьким філософом Юргеном Габермасом, акцентує увагу на

ролі публічного простору як майданчика для раціонального обговорення суспільно важливих питань. Сучасні теоретичні підходи до права на свободу слова враховують виклики цифрової епохи, включаючи поширення дезінформації через соціальні мережі, алгоритмічне формування інформаційних бульбашок та маніпулятивні технології впливу на громадську думку. Розвиток теоретичних концепцій у цій сфері потребує врахування специфіки інформаційної війни як нової форми гібридних загроз сучасним демократичним суспільствам.

Міжнародні стандарти захисту свободи слова закріплені у фундаментальних документах міжнародного права, включаючи статтю дев'ятнадцяту Загальної декларації прав людини, статтю дев'ятнадцяту Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статтю десяту Європейської конвенції з прав людини. Практика Європейського суду з прав людини сформувала розгалужену систему критеріїв оцінки правомірності обмежень свободи слова, включаючи вимоги законності, легітимної мети та необхідності в демократичному суспільстві. Рабатський план дій ООН щодо заборони пропаганди національної, расової та релігійної ненависті встановлює міжнародні стандарти розмежування між легітимним вираженням поглядів та неприпустимими формами мовлення ненависті. Спеціальні доповідачі ООН та інших міжнародних організацій з питань свободи слова регулярно формують аналітичні документи щодо викликів реалізації цього права в умовах інформаційної війни та цифрової трансформації. Україна як учасниця основних міжнародних договорів у сфері прав людини зобов'язана дотримуватися цих стандартів навіть в умовах воєнного стану, що передбачає необхідність ретельного балансування між безпековими інтересами та правами людини.

Виклики інформаційної війни для реалізації права на свободу слова в Україні охоплюють широкий спектр проблем, від протидії російській пропаганді до забезпечення прав українських журналістів в умовах бойових дій. Систематична дезінформаційна кампанія Російської Федерації проти

України, що включає поширення фейків, маніпуляцій історичною пам'яттю та цілеспрямоване створення альтернативних наративів, потребує адекватної правової відповіді з боку Української держави. Питання обмеження діяльності російських медіа та проросійських інформаційних ресурсів в Україні після початку повномасштабної агресії стало предметом активних правових та політичних дискусій з точки зору відповідності міжнародним стандартам свободи слова. Захист журналістів, які працюють у зоні бойових дій та на тимчасово окупованих територіях, є важливим аспектом забезпечення свободи інформації в умовах війни. Розвиток медіаграмотності населення як інструменту протидії дезінформації є важливим напрямом державної політики, що доповнює правові механізми регулювання інформаційної сфери.

Українське законодавство у сфері забезпечення свободи слова та протидії інформаційним загрозам формується через систему нормативно-правових актів, що поступово адаптуються до викликів інформаційної війни. Закон України «Про медіа», ухвалений у 2022 році, став важливим кроком у модернізації національного медійного законодавства відповідно до європейських стандартів з урахуванням викликів цифрової епохи. Санкційне законодавство, що дозволяє обмежувати діяльність ворожих інформаційних ресурсів, є важливим інструментом протидії інформаційній агресії, проте його застосування потребує дотримання принципів пропорційності та обґрунтованості. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність та виправдовування російської агресії, закріплена у Кримінальному кодексі України, спрямована на захист національної безпеки в умовах війни. Виклики правозастосовної практики у цій сфері пов'язані з необхідністю чіткого розмежування між неприпустимими діями та легітимним вираженням поглядів, що захищене конституційними гарантіями свободи слова.

Перспективи розвитку правового регулювання свободи слова в умовах інформаційної війни та повоєнного відновлення України пов'язані з необхідністю формування комплексного підходу, що поєднує захист національної безпеки з гарантуванням фундаментальних демократичних прав.

Удосконалення механізмів протидії дезінформації потребує розвитку як правових інструментів, так і саморегулюючих механізмів медійної спільноти та технологічних рішень, що сприяють поширенню достовірної інформації. Гармонізація українського медійного законодавства з європейськими стандартами в контексті євроінтеграції створює можливості для запозичення найкращого досвіду регулювання інформаційної сфери в умовах сучасних викликів. Розвиток системи незалежного журналістського саморегулювання, підтримка якісної журналістики та формування медіаграмотного суспільства є важливими складовими забезпечення свободи слова в довгостроковій перспективі. Збалансований підхід до реалізації права на свободу слова в умовах інформаційної війни є одним з ключових індикаторів зрілості української демократії та її здатності зберігати фундаментальні цінності навіть в умовах екзистенційних викликів національній безпеці.

Список використаних джерел:

1. Кузнєцова Т. В., Стеблина Н. О. Свобода слова в умовах інформаційної війни: правові засади та практика реалізації в Україні: монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2023. 392 с.
2. Різун В. В., Іванов В. Ф. Медіаправо України в умовах сучасних інформаційних викликів. Право України. 2023. № 7. С. 78–96. DOI: 10.33498/louu-2023-07-078.
3. Сухорольський П. М., Демчишак Р. Б. Протидія дезінформації в Україні: правові механізми та виклики дотримання стандартів свободи слова. Український часопис конституційного права. 2023. № 3. С. 89–108. https://doi.org/10.30970/jcl.3.2023.07.
4. Кравченко В. В., Зернецька О. В. Свобода слова та інформаційна безпека: європейські стандарти та українська практика: монографія. Львів: Видавництво ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. 286 с.
5. Бурило Ю. П., Скрипнюк В. М. Правове регулювання медійної сфери в умовах воєнного стану: виклики та перспективи розвитку. Юридичний вісник. 2024. № 2. С. 56–74. DOI: 10.32837/yuv.v0i2.2549.

Ваколюк Сергій Миколайович, заступник начальника відділу Прикордонної служби (тип С) 24 Прикордонного загону, капітан
Мохнатюк В.Р., викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-економічних та правознавчих дисциплін
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна»

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Проблема юридичної відповідальності за порушення прав людини під час збройних конфліктів становить одну з фундаментальних проблем сучасного міжнародного та національного права, що визначає реальну ефективність механізмів захисту прав і свобод людини в умовах війни. Збройні конфлікти традиційно супроводжуються масштабними порушеннями прав людини, включаючи злочини проти цивільного населення, катування, сексуальне насильство та інші серйозні посягання на людську гідність. Розвиток міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права у двадцятому та двадцять першому століттях створив комплексну систему правових норм, спрямованих на запобігання порушенням прав людини під час збройних конфліктів та забезпечення юридичної відповідальності винних. Російська агресія проти України стала однією з найдраматичніших ситуацій сучасності, що потребує застосування всього арсеналу правових механізмів притягнення до відповідальності за порушення прав людини. Аналіз теоретичних засад та практичних аспектів юридичної відповідальності за порушення прав людини під час збройних конфліктів є необхідною передумовою для формування ефективної системи захисту прав постраждалих.

Міжнародно-правові засади відповідальності за порушення прав людини під час збройних конфліктів формуються через систему фундаментальних договорів, що визначають базові норми міжнародного гуманітарного права та механізми притягнення до відповідальності. Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них становлять основу сучасного міжнародного гуманітарного права, встановлюючи стандарти захисту жертв війни та правила

ведення бойових дій. Римський статут Міжнародного кримінального суду закріплює індивідуальну кримінальну відповідальність за геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії, формуючи основу сучасної архітектури міжнародної кримінальної юстиції. Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року встановлює універсальну заборону геноциду та зобов'язання держав щодо його запобігання і покарання винних. Звичаєве міжнародне гуманітарне право, кодифіковане у дослідженні Міжнародного комітету Червоного Хреста, доповнює договірні норми у сфері захисту прав людини під час збройних конфліктів.

Види юридичної відповідальності за порушення прав людини під час збройних конфліктів охоплюють комплексну систему правових механізмів, що включає індивідуальну кримінальну відповідальність, відповідальність держав та відповідальність недержавних збройних угруповань. Індивідуальна кримінальна відповідальність за міжнародні злочини реалізується через систему міжнародних кримінальних трибуналів, гібридних судів та національних судових органів, що застосовують норми міжнародного кримінального права. Концепція командної відповідальності, розвинена у практиці міжнародних кримінальних трибуналів, передбачає відповідальність військових командирів та цивільних керівників за злочини, вчинені їхніми підлеглими. Міжнародно-правова відповідальність держав за порушення міжнародних зобов'язань під час збройних конфліктів реалізується через систему міждержавних судових органів, включаючи Міжнародний суд ООН. Відповідальність недержавних збройних угруповань за порушення прав людини є одним з найбільш дискусійних питань сучасного міжнародного права, що потребує розвитку нових теоретичних підходів та практичних механізмів.

Міжнародні судові механізми притягнення до відповідальності за порушення прав людини під час збройних конфліктів формують складну систему, що поєднує універсальні, регіональні та спеціалізовані інституції.

Міжнародний кримінальний суд як перший постійно діючий міжнародний орган кримінальної юстиції розглядає справи щодо найсерйозніших міжнародних злочинів та активно займається ситуацією в Україні. Міжнародний суд ООН розглядає міждержавні спори, включаючи справи щодо порушень Конвенції про запобігання злочину геноциду, що особливо актуально в контексті української справи проти російської федерації. Європейський суд з прав людини відіграє важливу роль у захисті прав осіб під час збройних конфліктів на території держав-учасниць Європейської конвенції з прав людини. Спеціальні трибунали ad hoc, такі як міжнародні трибунали щодо колишньої Югославії та Руанди, продемонстрували можливості міжнародної кримінальної юстиції у відповідь на конкретні ситуації масових порушень прав людини. Гібридні суди, що поєднують міжнародні та національні елементи, є важливим інструментом притягнення до відповідальності у конкретних постконфліктних ситуаціях.

Українська практика притягнення до відповідальності за порушення прав людини під час російської агресії демонструє унікальне поєднання національних та міжнародних механізмів правосуддя. Офіс Генерального прокурора України разом з міжнародними партнерами здійснює масштабне розслідування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, вчинених на території України. Співпраця України з Міжнародним кримінальним судом, що визнав свою юрисдикцію щодо ситуації в Україні, стала важливим елементом міжнародної відповіді на російські злочини. Видання Міжнародним кримінальним судом ордерів на арешт президента російської федерації та інших високопосадовців за злочини, пов’язані з депортацією українських дітей, стало історичною подією у сфері міжнародної кримінальної юстиції. Ініціатива щодо створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України спрямована на заповнення прогалини в існуючих міжнародно-правових механізмах та притягнення до відповідальності російського керівництва. Документування воєнних злочинів українськими та

міжнародними організаціями створює доказову базу для майбутніх судових процесів та формує історичну пам'ять про злочини агресора.

Перспективи розвитку системи юридичної відповідальності за порушення прав людини під час збройних конфліктів пов'язані з необхідністю адаптації існуючих механізмів до сучасних викликів та формування нових інструментів правосуддя. Створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України може стати важливим прецедентом, що відкриє нові можливості для притягнення до відповідальності за злочини агресії в інших ситуаціях. Розвиток механізмів компенсації шкоди постраждалим від збройних конфліктів через міжнародні компенсаційні комісії та інші інноваційні інструменти є важливим напрямом сучасного міжнародного права. Удосконалення національних механізмів притягнення до відповідальності за міжнародні злочини через гармонізацію законодавства, спеціалізацію прокуратури та судів є необхідною умовою ефективної реалізації принципу комплементарності міжнародної кримінальної юстиції. Розвиток співробітництва між державами у сфері взаємної правової допомоги, видачі осіб та виконання судових рішень створює основу для глобальної архітектури протидії безкарності за порушення прав людини. Формування ефективної системи юридичної відповідальності за порушення прав людини під час збройних конфліктів є не лише важливим інструментом справедливості для постраждалих, але й необхідною умовою запобігання майбутнім збройним конфліктам та зміцнення міжнародного правопорядку.

Список використаних джерел:

1. Антонович М. М., Буткевич О. В. Міжнародно-правова відповідальність за порушення прав людини під час збройних конфліктів: український досвід: монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2023. 412 с.

2. Задорожній О. В., Кориневич А. О. Притягнення до відповідальності за воєнні злочини та злочин агресії: міжнародно-правові механізми та практика України. Український часопис міжнародного права. 2023. № 3. С. 67–86. DOI: 10.36952/ujil.3.2023.04.

3. Гнатовський М. М., Поєдинок О. Р. Міжнародне гуманітарне право та захист прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні. Право України. 2023. № 7. С. 89–108. https://doi.org/10.33498/louu-2023-07-089.

4. Базов В. П., Зелінська Н. А. Міжнародна кримінальна відповідальність за порушення прав людини: теорія та практика реалізації: монографія. Харків: Право, 2024. 326 с.

5. Сенаторова О. В., Тарасов О. В. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України: правові засади та перспективи створення. Журнал європейського і порівняльного права. 2024. № 2. С. 45–68. DOI: 10.17721/2227-796X.2024.2.05.

Ваколюк Сергій Миколайович, заступник начальника відділу Прикордонної служби (тип С) 24 Прикордонного загону, капітан
Олійник О.М., старший викладач кафедри бізнесу і права Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ЮРИСДИКЦІЙНИЙ ІМУНІТЕТ ДЕРЖАВИ У СПРАВАХ ПРО ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: КОЛІЗІЇ МІЖ МІЖНАРОДНИМ ГУМАНІТАРНИМ ПРАВОМ ТА НАЦІОНАЛЬНИМИ ПРАВОВИМИ ПОЗИЦІЯМИ

Доктрина юрисдикційного імунітету держави як одна з фундаментальних засад сучасного міжнародного права бере свій початок з принципу par in parem non habet imperium, що формувався впродовж кількох століть розвитку міждержавних відносин на основі суверенної рівності учасників міжнародного спілкування. Класична концепція абсолютного імунітету, що домінувала до середини XX століття, передбачала повне виключення держави з-під юрисдикції іноземних судів незалежно від характеру її діяльності та змісту правовідносин, у яких вона брала участь. Поступова трансформація доктрини у напрямі функціонального або обмеженого імунітету, закріплена в національних законодавствах багатьох держав та міжнародних договорах, виокремила сферу актів iure imperii та iure gestionis з відповідним диференційованим правовим режимом. Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року стала найбільш системною спробою кодифікації цієї сфери, однак не набула чинності через недостатню кількість ратифікацій та містить низку дискусійних положень. Розвиток міжнародного гуманітарного права та права прав людини у другій половині XX століття створив принципово нові виклики для традиційної доктрини імунітету, особливо у контексті масових порушень прав людини та воєнних злочинів.

Колізія між юрисдикційним імунітетом держави та необхідністю забезпечення відповідальності за воєнні злочини є однією з найбільш гострих проблем сучасного міжнародного права, що породжує фундаментальні дискусії в доктрині та неоднозначну судову практику. Класична позиція,

відображена у рішенні Міжнародного суду ООН у справі «Юрисдикційні імунітети держави» 2012 року між Німеччиною та Італією, базується на формальному розмежуванні норм матеріального та процесуального права, відповідно до якого порушення норм jus cogens не позбавляє державу процесуального імунітету в національних судах інших держав. Суд констатував, що звичаєве міжнародне право не містить норми, яка передбачала б виняток з імунітету держави у справах про порушення норм міжнародного гуманітарного права, навіть якщо такі порушення мають характер серйозних злочинів. Така позиція була підтримана рядом провідних держав, які наголошують на необхідності збереження стабільності міждержавних відносин та запобігання використанню національних судів як інструменту політичного тиску. Однак рішення Міжнародного суду ООН не вирішило системного протиріччя між принципами суверенної рівності та невідворотності відповідальності за найтяжчі злочини проти людства.

Альтернативна доктринальна позиція, що набуває дедалі більшої підтримки в міжнародно-правовій науці, виходить з ідеї імпліцитної відмови від імунітету у випадках вчинення державою діянь, які порушують імперативні норми міжнародного права. Прихильники цього підходу обґрунтовують свою позицію тим, що визнання імунітету у справах про воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид суперечить самій сутності норм jus cogens, які мають вищу юридичну силу порівняно зі звичайними нормами міжнародного права. Концепція ієрархії міжнародно-правових норм передбачає, що процесуальні норми про імунітет не можуть створювати перешкоду для застосування матеріальних норм найвищого рівня, які захищають фундаментальні цінності міжнародного співтовариства. Аргументація на користь подолання імунітету спирається також на принцип ефективності міжнародного права, відповідно до якого відсутність ефективних засобів захисту порушених прав робить декларовані норми юридично безсилими. Концепція універсальної юрисдикції щодо найтяжчих

міжнародних злочинів логічно передбачає можливість обмеження юрисдикційного імунітету як необхідну умову її реалізації.

Революційним кроком у розвитку цієї проблематики стало рішення Конституційного суду Італії № 238 від 2014 року, яким було відмовлено у виконанні рішення Міжнародного суду ООН у частині, що стосується надання імунітету Німеччині у справах про воєнні злочини нацистського режиму. Італійський конституційний суд обґрунтував свою позицію тим, що визнання імунітету у справах про серйозні порушення прав людини суперечить фундаментальним конституційним принципам, зокрема праву на судовий захист, гарантованому статтею 24 Конституції Італії. Це рішення створило прецедент конституційного контр-обмеження міжнародних зобов'язань на підставі захисту базових прав людини та сформувало доктрину так званих «контрлімітів» у відносинах між національним конституційним правопорядком і міжнародним правом. Подібні підходи знайшли відображення в практиці судів інших держав, зокрема Греції у справі «Дистомо» щодо масових убивств грецького цивільного населення нацистськими військами. Розвиток національної судової практики у напрямі обмеження імунітету у справах про воєнні злочини свідчить про формування нової звичаєвої норми міжнародного права, хоча цей процес ще не завершений.

Український досвід у сфері подолання юрисдикційного імунітету Російської Федерації у справах, пов'язаних зі збройною агресією, заслуговує особливої уваги як прецедент національної правової реакції на безпрецедентні воєнні злочини держави-агресора. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 стала переломним моментом, який сформулював принципово нову правову позицію щодо неможливості застосування судового імунітету Російської Федерації у справах про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії проти України. Український суд обґрунтував свою позицію посиланням на порушення російською федерацією норм jus cogens, зокрема заборони

агресивної війни, що автоматично виключає можливість користування процесуальними привілеями суверенної держави. Подальший розвиток цієї позиції у численних рішеннях Верховного Суду створив системний підхід до розгляду позовів про відшкодування шкоди від російської агресії, який ґрунтується на доктрині «деліктного винятку» та порушенні імперативних норм міжнародного права. Український прецедент демонструє новаторський підхід до подолання класичної доктрини імунітету та може стати основою для формування нової міжнародно-правової практики.

Колізії між міжнародним гуманітарним правом та національними правовими позиціями у сфері юрисдикційного імунітету проявляються також у контексті виконання судових рішень та звернення стягнення на майно держави-відповідача, що становить окрему складну проблему сучасної правозастосовної практики. Навіть у випадках, коли національні суди визнають свою юрисдикцію щодо розгляду справ про воєнні злочини проти іноземної держави, виконання таких рішень наштовхується на доктрину імунітету державної власності від примусових заходів. Розмежування між майном, призначеним для здійснення суверенних функцій, та комерційною власністю держави створює складні правові та практичні проблеми, особливо в умовах сучасних схем володіння та управління державними активами. Питання використання заморожених активів російської федерації для відшкодування шкоди Україні стало предметом інтенсивних міжнародних дискусій та формування нових правових механізмів, зокрема Реєстру збитків, заподіяних агресією російської федерації. Розвиток міжнародно-правових інструментів для подолання імунітету власності держави-агресора є одним з ключових напрямів сучасної правотворчості у відповідь на виклики глобальної безпекової кризи.

Доктринальне осмислення проблеми юрисдикційного імунітету у справах про воєнні злочини потребує комплексного підходу, який враховує діалектичну взаємодію принципів суверенної рівності держав, забезпечення відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини та права жертв на

ефективний судовий захист. Сучасні міжнародно-правові концепції розвиваються у напрямі формування багаторівневої системи відповідальності, яка поєднує індивідуальну кримінальну відповідальність осіб, що вчинили воєнні злочини, з міжнародною відповідальністю держав-порушників та цивільно-правовою відповідальністю перед потерпілими. Інтеграція доктрини «обов'язку захищати» з традиційними механізмами міжнародної відповідальності створює правові підстави для перегляду абсолютистського розуміння імунітету у випадках систематичних порушень прав людини. Концепція еволюційного тлумачення міжнародного права, активно застосовувана міжнародними судовими органами, відкриває можливість для динамічного розвитку доктрини імунітету з урахуванням сучасних викликів та цінностей міжнародного співтовариства. Розширення міжнародного судового діалогу між різними юрисдикційними рівнями сприяє формуванню узгоджених підходів до подолання колізій між суверенним імунітетом та забезпеченням справедливості.

Перспективи розвитку проблематики юрисдикційного імунітету держави у справах про воєнні злочини в сучасних умовах пов'язані з необхідністю формування нової міжнародно-правової парадигми, яка б адекватно відповідала викликам безпекової кризи та забезпечувала ефективний захист жертв найтяжчих злочинів. Україна має унікальну можливість стати ініціатором розвитку нових міжнародно-правових стандартів у цій сфері, спираючись на власний досвід протистояння російській агресії та формування національної судової практики подолання імунітету держави-агресора. Розробка міжнародного договору про відповідальність держав за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, який би містив чіткі положення щодо обмеження юрисдикційного імунітету у відповідних справах, є нагальним завданням сучасної міжнародно-правової спільноти. Подальша гармонізація національних судових практик у напрямі обмеження імунітету у справах про воєнні злочини сприятиме формуванню нової звичаєвої норми міжнародного права, що відображає сучасні ціннісні пріоритети міжнародного

співтовариства. Подолання колізій між міжнародним гуманітарним правом та національними правовими позиціями у сфері юрисдикційного імунітету є стратегічним завданням, від вирішення якого залежить ефективність всієї системи міжнародно-правової відповідальності та реальна спроможність міжнародного співтовариства забезпечити справедливість для жертв воєнних злочинів.

Список використаних джерел:

1. Буткевич О. В., Задорожній О. В. Юрисдикційний імунітет держави в сучасному міжнародному праві: доктринальні засади та практика застосування: монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2023. 412 с.
2. Мицик В. В., Короткий Т. Р. Подолання судового імунітету держави-агресора: український прецедент у міжнародно-правовому вимірі. Український часопис міжнародного права. 2023. № 1. С. 34–52. DOI: 10.36952/uajil.2023.1.03.
3. Антонович М. М., Гнатовський М. М. Колізії між нормами jus cogens та доктриною суверенного імунітету: сучасні підходи. Право України. 2023. № 7. С. 45–67. DOI: 10.33498/louu-2023-07-045.
4. Денисов В. Н., Савчук К. О. Відповідальність держави за воєнні злочини: міжнародно-правові механізми та національна імплементація: монографія. Харків: Право, 2024. 368 с.
5. Стешенко В. М., Тарасов О. В. Юрисдикційний імунітет у справах про порушення міжнародного гуманітарного права: український досвід та міжнародні стандарти. Вісник Національної академії правових наук України. 2024. № 1. С. 56–78. DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-1-56.

Волинець Ю.М., студент 2-го курсу, групи ЗПЗ-25.2-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Мисак О.І., старший викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

РИМСЬКО-ПРАВОВІ ТРАДИЦІЇ У ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ПРАВА ЄС

Сучасний розвиток правової системи України нерозривно пов'язаний із процесом європейської інтеграції та гармонізації національного законодавства із правом Європейського Союзу. У цьому контексті особливого значення набуває римське право, яке стало історичною та концептуальною основою більшості сучасних європейських правових систем. Саме римсько-правова традиція заклала фундаментальні принципи приватного права, які сьогодні становлять основу правового регулювання у державах романо-германської правової сім'ї та значною мірою впливають на розвиток права Європейського Союзу.

Римське право історично стало універсальною моделлю правового регулювання суспільних відносин, оскільки сформувало основні юридичні конструкції, принципи договірного права, інститут права власності, зобов'язального та спадкового права. Як зазначають Н. Б. Арабаджи та Н. В. Атаманова, рецепція римського права у країнах Європи стала підґрунтям формування сучасної континентальної правової системи та забезпечила єдність правових підходів у сфері приватноправового регулювання [1, с. 12]. Саме тому більшість сучасних цивільних кодексів європейських держав мають спільне римсько-правове коріння.

Значення римського права для сучасної європейської правової системи полягає не лише у збереженні окремих правових інститутів, але й у формуванні правової культури та юридичного мислення. Римське право виробило фундаментальні принципи справедливості, добросовісності, рівності сторін та непорушності договору, які сьогодні становлять основу правового регулювання у Європейському Союзі. Особливого значення

набуває принцип pacta sunt servanda, що закріплює обов'язковість виконання договорів, а також принцип bona fides, який визначає необхідність добросовісної поведінки учасників правовідносин [3, с. 37].

Право Європейського Союзу значною мірою спирається на римсько-правову традицію, оскільки більшість держав-членів ЄС належать до романо-германської правової сім'ї. Європейська правова інтеграція відбувається саме на основі спільних правових цінностей та принципів, сформованих під впливом римського права. У процесі гармонізації приватного права держав ЄС використовуються єдині підходи до регулювання цивільно-правових відносин, що забезпечує правову визначеність та стабільність функціонування внутрішнього ринку ЄС [4, с. 98].

Україна, обравши євроінтеграційний напрям розвитку, активно здійснює адаптацію національного законодавства до права Європейського Союзу. Одним із ключових напрямів цього процесу є гармонізація цивільного, господарського, трудового та адміністративного законодавства відповідно до європейських стандартів. Особливе значення має імплементація положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка передбачає комплексне реформування правової системи України [5].

Водночас адаптація українського законодавства до права ЄС супроводжується низкою проблем та суперечностей. Однією з найактуальніших проблем є виникнення колізій між нормами національного законодавства та правом Європейського Союзу. Це пояснюється тим, що українська правова система тривалий час формувалася під впливом радянської правової моделі, яка суттєво відрізнялася від європейських правових традицій. У результаті окремі положення українського законодавства не відповідають сучасним європейським стандартам правового регулювання [8, с. 29].

Колізії між національним законодавством та правом ЄС особливо помітні у сфері захисту прав людини, конкуренційного права, корпоративного управління та судової практики. Значна частина нормативно-правових актів України потребує системного оновлення та приведення у відповідність до

acquis communautaire. При цьому механічне перенесення європейських норм без урахування особливостей національної правової системи нерідко призводить до формального характеру реформ та ускладнює ефективне застосування нового законодавства [2, с. 19].

Проблемою залишається також недостатня імплементація європейських правових стандартів у практичну діяльність державних органів та судової системи. Формальне прийняття законодавчих актів не завжди супроводжується реальними змінами у правозастосовній практиці. Це пов'язано як із недостатнім рівнем професійної підготовки окремих фахівців, так і з відсутністю сталої правової традиції застосування європейських стандартів. У багатьох випадках імплементація норм права ЄС має декларативний характер та не забезпечує фактичного досягнення поставлених цілей [5].

Серйозною проблемою у процесі гармонізації законодавства є питання правової термінології та юридичної техніки. Переклад і адаптація правових актів ЄС потребують точного відтворення юридичних понять та категорій, сформованих у межах європейської правової традиції. Водночас в українському законодавстві нерідко використовуються терміни, які не мають чіткого змістового відповідника у праві ЄС, що створює труднощі у процесі правозастосування та судового тлумачення норм [4, с. 100].

Важливу роль у сучасному реформуванні українського законодавства відіграє римське приватне право як методологічна основа європейського правороз уміння. Як зазначають Х. Б. Романів та Ю. О. Петрончак, рецепція римського приватного права у цивільному праві України підтверджує належність української правової системи до європейської правової сім'ї [7, с. 392]. Саме римсько-правові принципи забезпечують системність та логічність побудови сучасного цивільного законодавства України.

Однак окремі реформи у сфері адаптації законодавства до права ЄС мають формальний характер. Часто законодавчі зміни здійснюються без належного наукового обґрунтування та системного аналізу їх ефективності.

Відсутність комплексного підходу до реформування правової системи призводить до численних суперечностей між нормативно-правовими актами та нестабільності законодавства. Така ситуація негативно впливає на рівень правової визначеності та довіру до правової системи держави [8, с. 30].

Особливий вплив на процес гармонізації законодавства України до права ЄС має воєнний стан, запроваджений у зв'язку з повномасштабною агресією Російської Федерації. Війна суттєво ускладнила процес реформування державних інституцій та адаптації законодавства, оскільки значна частина ресурсів держави спрямована на забезпечення національної безпеки та оборони. Водночас саме війна прискорила євроінтеграційні процеси та активізувала необхідність приведення українського законодавства у відповідність до європейських стандартів [5].

Таким чином, римське право продовжує відігравати визначальну роль у розвитку сучасної європейської правової системи та процесі адаптації законодавства України до права ЄС. Попри значні труднощі та виклики, гармонізація українського законодавства із європейськими стандартами є необхідною умовою подальшої інтеграції України до європейського правового простору. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від здатності держави забезпечити не лише формальне оновлення законодавства, а й реальне впровадження європейських правових цінностей у національну правову систему.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арабаджи Н.Б., Атаманова Н.В. Історичні аспекти впливу римського права на становлення сучасних правових систем. Нове українське право. 2021. № 3. С. 11–17

2. Гомонай В.В. Уніфікація як процес зближення правових систем. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2012. Вип. 19. Т. 1. С. 18–21.

3. Гринько С.Д. Принципи як базис формування ідеологічного значення римського права. Римське право у світлі сучасної методології гуманітарного знання: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Хмельницький, 29 травня 2020 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 134 с., С. 36–41.

4. Породько В.В. Римське приватне право у контексті уніфікації та гармонізації європейського приватного права. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 91: частина 1. С.97-102.

5. Право Європейського. Союзу : академічний курс. В.І. Муравйов, Мушак Н. Б., Волошин Ю. О.: підручник. Харків : Фенікс, 2023. 436 с.

6. Римське приватне право : підручник / відпов. ред. Р. А. Майданик,. Є. О. Рябоконь. Київ : Алерта, 2023. 386 с.

7. Романів Х.Б., Петрончак Ю.О. Рецепіювання римського приватного права у цивільному праві України як підтвердження приналежності до європейської правової сім'ї. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. Вип. 84. Ч. 1. С. 390–396.

8. Клещенко Н.О. Уніфікація та гармонізація законодавства: порівняльно-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 4. С. 29–31.

Головата В.О., студентка 1-го курсу, групи ПЗ-25-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Мисак О.І., старший викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ДО ПИТАННЯ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛА ПРАВА УКРАЇНИ

Сучасний розвиток правової системи України нерозривно пов'язаний із процесами європейської інтеграції та імплементації міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини. У цьому контексті особливого значення набуває практика Європейського суду з прав людини, яка фактично формує систему прецедентного регулювання та виступає важливим орієнтиром для національних судів. Європейські стандарти захисту прав людини є не лише складовою міжнародних зобов'язань України, закріплених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, але й ключовим інструментом модернізації національної правової системи, що особливо актуально в умовах євроінтеграційного курсу держави [1].

Значення європейських стандартів полягає у формуванні єдиного мінімального рівня гарантій прав і свобод людини, який є обов'язковим для всіх держав-учасниць Конвенції. Для України ці стандарти виконують подвійну функцію: з одного боку, вони забезпечують захист індивідуальних прав у національному судочинстві, а з іншого — виступають критерієм оцінки якості державного управління та правосуддя. У процесі євроінтеграції саме практика ЄСПЛ стала одним із ключових індикаторів відповідності української правової системи європейським цінностям, що зумовлює її дедалі більший вплив на правотворчість і правозастосування [4, с. 434].

Теоретико-правова характеристика практики ЄСПЛ як джерела права є складною та багатовимірною. У класичному розумінні джерел права вона не належить до формально-юридичних джерел національного права України, однак фактично виконує функцію нормативного орієнтира. Прецедентна практика ЄСПЛ являє собою сукупність рішень Суду, які містять правові

позиції щодо тлумачення та застосування положень Конвенції. Саме ці правові позиції формують динамічний елемент конвенційної системи, забезпечуючи її еволюційний характер та адаптацію до нових суспільних реалій [2].

Поняття прецедентної практики ЄСПЛ не тотожне класичному англосаксонському прецеденту, однак за своєю суттю воно виконує подібну функцію — забезпечення єдності та передбачуваності правозастосування. Юридична природа рішень ЄСПЛ полягає у тому, що вони є обов'язковими для держав-учасниць у частині виконання конкретного рішення, але водночас містять загальні правові позиції, які застосовуються у подібних справах. Як зазначається у науковій літературі, правові висновки ЄСПЛ фактично формують автономний нормативний масив, який впливає на розвиток національних правових систем [5, с. 40].

Співвідношення рішень ЄСПЛ із традиційними джерелами права України характеризується складною ієрархією нормативного впливу. Конституція України має найвищу юридичну силу, однак Конвенція та практика ЄСПЛ визнаються обов'язковими для застосування судами як складова частина національного законодавства. Це створює унікальну ситуацію, коли міжнародно-правові стандарти інтегруються у внутрішню правову систему та фактично стають частиною механізму правозастосування. У цьому контексті практика ЄСПЛ виступає своєрідним містком між міжнародним та національним правом, забезпечуючи їх гармонізацію [3, с. 379].

Місце Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у правовій системі України визначається її ратифікацією та імплементацією у національне законодавство. Відповідно до Закону України про міжнародні договори, Конвенція є частиною національного законодавства України, а отже підлягає прямому застосуванню судами. Водночас її норми мають тлумачитися у світлі практики ЄСПЛ, що підсилює її нормативне значення та забезпечує єдність правозастосування [2].

Обов'язковість рішень ЄСПЛ для України має подвійний характер. З одного боку, держава зобов'язана виконати конкретне рішення у справі, стороною якої вона є, що включає виплату справедливої сатисфакції та усунення наслідків порушення. З іншого боку, правові позиції ЄСПЛ мають загальний характер і повинні враховуватися національними судами при розгляді аналогічних справ. Саме цей аспект забезпечує нормативний вплив практики ЄСПЛ на розвиток національної правової системи та формування єдиних стандартів правосуддя [6, с. 167].

Водночас у сучасній юридичній доктрині та практиці існує низка проблемних питань щодо застосування практики ЄСПЛ в Україні. Однією з ключових проблем є подвійна природа рішень ЄСПЛ, які одночасно розглядаються як індивідуальні акти правосуддя та як джерело загальних правових принципів. Така дуальність ускладнює їх місце в системі джерел права та породжує дискусії щодо їх нормативного статусу в національній правовій системі.

Іншою суттєвою проблемою є неоднакова імплементація практики ЄСПЛ судами України. Попри обов'язковість врахування правових позицій Суду, на практиці спостерігається фрагментарність та вибірковість їх застосування. Це призводить до відсутності єдності судової практики та зниження рівня правової визначеності. Як підкреслюється у наукових дослідженнях, недостатній рівень уніфікації підходів до застосування практики ЄСПЛ негативно впливає на ефективність судового захисту прав людини [4, с. 436].

Особливо складним є питання співвідношення рішень ЄСПЛ із національною конституційною юрисдикцією. Конституційний Суд України, здійснюючи тлумачення Конституції, може стикатися з ситуаціями, коли правові позиції ЄСПЛ потребують адаптації до конституційних норм. Це породжує потенційні конфлікти між міжнародними стандартами та принципом верховенства Конституції, що потребує чіткого нормативного врегулювання та доктринального узгодження.

Перспективи вдосконалення застосування практики ЄСПЛ в Україні пов'язані з подальшою гармонізацією національного законодавства із стандартами Конвенції та посиленням ролі судової практики як механізму імплементації міжнародних норм. Важливе значення має підвищення рівня професійної підготовки суддів, розвиток правової освіти у сфері європейського права та формування єдиної судової практики Верховним Судом. Як зазначається у науковій літературі, саме системність застосування правових позицій ЄСПЛ є ключовою умовою ефективного функціонування правової системи України в умовах євроінтеграції [7].

Таким чином, практика Європейського суду з прав людини є важливим елементом сучасної правової системи України, що фактично виконує функцію джерела права, незважаючи на відсутність її формального закріплення у національній ієрархії джерел права. Її значення полягає у забезпеченні європейських стандартів прав людини, розвитку національної судової практики та підвищенні якості правосуддя. Водночас наявні проблеми імплементації та колізії з національною конституційною юрисдикцією свідчать про необхідність подальшого вдосконалення механізмів застосування практики ЄСПЛ в Україні та формування більш системного підходу до її інтеграції у національне право.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 Протокол № 11 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який перебудовує контрольний механізм, створений Конвенцією, від 11.05.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_536.

2. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1906-15 Ігнатенко Є. О. Правові позиції ЄСПЛ як джерело права в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 1. С. 866–870. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-

6018.2025.01.144. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/146.pdf

3. Горобець Н. С., Лелека С. С. Обов'язковість рішень Європейського суду з прав людини: проблеми теорії та практики. Київський часопис права. 2023. № 1. С. 378–384. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.58. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/302

4. Соколенко О. Л. Забезпечення релевантного застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення правосуддя. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 4. С. 433–437. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.64. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/66-2.pdf

5. Лупу Ю. Д. Вплив правових висновків Європейського суду з прав людини на формування судової практики в Україні. Південноукраїнський правничий часопис. 2023. № 2. С. 38–43. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-5666.2023.2.7. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/2/7.pdf

6. Рогач О. Я., Феннич В. П. Вплив прецедентної практики Європейського суду з прав людини на цивільне судочинство України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право. 2022. Вип. 72, ч. 1. С. 166–170. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.28. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/266959

7. Шаповалова І. С., Рогальська В. В. Застосування практики Європейського суду з прав людини слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю : монографія. Одеса : Гельветика, 2020. 274 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/6687 (дата звернення: 20.05.2026).

Гуменчук Б.В., студент 2-го курсу, групи ЗПЗ-25.2-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Мисак О.І., старший викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

МІЖНАРОДНЕ УСИНОВЛЕННЯ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ТА СІМЕЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Міжнародне усиновлення є складним правовим інститутом, що поєднує норми сімейного, цивільного та міжнародного приватного права, а також міжнародні стандарти захисту прав дитини. У сучасних умовах розвитку міжнародних відносин, активізації міграційних процесів та воєнних викликів проблема міждержавного усиновлення набуває особливої актуальності для України. Збройна агресія проти України спричинила збільшення кількості дітей, які залишилися без батьківського піклування, а також актуалізувала питання їх правового захисту як на національному, так і на міжнародному рівнях. Саме тому дослідження поняття та правової природи міжнародного усиновлення є важливим напрямом сучасної юридичної науки.

У національному законодавстві України міжнародне усиновлення розглядається як форма сімейного влаштування дитини, що здійснюється за участю іноземного елемента. Такий іноземний елемент може проявлятися у громадянстві усиновлювача, місці проживання дитини або факті здійснення правових процедур за межами держави. Законодавство України визначає усиновлення як прийняття особи у сім'ю на правах дочки чи сина на підставі рішення суду, що здійснюється в найкращих інтересах дитини для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя. Особливість міжнародного усиновлення полягає у тому, що воно поєднує внутрішньодержавне регулювання із міжнародними стандартами захисту прав дітей [7, с. 63].

Правова природа міжнародного усиновлення характеризується комплексністю правового регулювання. Воно охоплює цивільно-правові аспекти, оскільки створює особисті немайнові та майнові права між

усиновлювачем і дитиною, а також сімейно-правові аспекти, що стосуються виникнення сімейних правовідносин. Водночас міжнародне приватне право визначає механізми вирішення колізій між законодавствами різних держав, встановлює правила визначення компетентного органу та права, що підлягає застосуванню [5]. Таким чином, міжнародне усиновлення є міжгалузевим правовим інститутом, який функціонує на перетині кількох правових систем.

Важливу роль у регулюванні міжнародного усиновлення відіграють міжнародні договори. Одним із ключових міжнародних актів є Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення, яка встановлює основні принципи міждержавного усиновлення, спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини та запобігання її викраденню, продажу чи торгівлі [3]. Не менш важливе значення має Європейська конвенція про усиновлення дітей, яка закріплює стандарти захисту прав дитини та гарантії законності усиновлення [1]. Міжнародні стандарти вимагають, щоб міждержавне усиновлення застосовувалося лише у випадках, коли неможливо забезпечити належне виховання дитини у державі її походження.

Особливої уваги потребують питання усиновлення з іноземним елементом в умовах воєнного стану. Повномасштабна війна суттєво вплинула на механізм захисту прав дітей в Україні, зокрема тих, які залишилися без батьківського піклування або були переміщені за кордон. У таких умовах зростає ризик незаконного переміщення дітей, торгівлі людьми та порушення процедури усиновлення. Саме тому держава посилила контроль за міждержавним усиновленням та встановила додаткові механізми перевірки документів і правового статусу дітей [9, с. 313].

Під час воєнного стану особливого значення набуває дотримання принципу пріоритетності національного усиновлення. Українське законодавство передбачає, що іноземці можуть усиновити дитину лише у випадках, коли протягом визначеного часу не знайшлося громадян України, які бажають її усиновити. Водночас законодавець враховує гуманітарні

виклики воєнного періоду, коли частина дітей перебуває за межами України, а процес встановлення їх правового статусу ускладнюється [6].

Окремої уваги потребує питання усиновлення дітей родичами, які перебувають за кордоном. У сучасних умовах значна кількість українських громадян вимушено проживає в інших державах, тому актуальним є забезпечення можливості збереження сімейних зв'язків шляхом усиновлення дитини близькими родичами. Законодавство України передбачає певні переваги для родичів дитини незалежно від їх громадянства чи місця проживання, оскільки такий підхід відповідає принципу забезпечення найкращих інтересів дитини та збереження її родинного середовища [7, с. 67]. Разом із тим процедура усиновлення родичами, які перебувають за кордоном, потребує проходження міжнародних процедур підтвердження документів, консульської легалізації та взаємодії з компетентними органами іноземної держави.

Процедура міжнародного усиновлення в Україні є складною та багатоступеневою. Вона включає перевірку кандидатів в усиновлювачі, встановлення їх матеріального становища, моральних якостей, стану здоров'я та здатності забезпечити належні умови для розвитку дитини. Іноземці повинні подати значний пакет документів, які підтверджують можливість бути усиновлювачами відповідно до законодавства їх держави проживання [4]. Остаточне рішення про усиновлення приймається виключно судом України.

Науковці підкреслюють, що сучасна процедура міжнародного усиновлення має бути спрямована не лише на формальне дотримання законодавчих вимог, а й на реальний захист прав дитини. Так, А. Зубарева зазначає, що міжнародне усиновлення повинно супроводжуватися ефективним контролем за подальшими умовами проживання та виховання дитини після її виїзду за кордон [2, с. 216]. Особливо це актуально в умовах воєнного стану, коли державні механізми контролю можуть бути ускладнені.

Слід також зазначити, що міжнародне усиновлення породжує комплекс цивільно-правових наслідків. З моменту набрання чинності рішенням суду

між усиновлювачем та дитиною виникають права та обов'язки, аналогічні правам та обов'язкам батьків і дітей за походженням. Це стосується особистих немайнових прав, права на утримання, спадкування та інших цивільних правовідносин [8]. Саме тому законодавець приділяє значну увагу перевірці законності та обґрунтованості міжнародного усиновлення.

Отже, міжнародне усиновлення є складним міжгалузевим інститутом, який поєднує норми національного та міжнародного права і спрямований на забезпечення найкращих інтересів дитини. В умовах воєнного стану в Україні питання усиновлення з іноземним елементом набувають особливої актуальності, оскільки потребують посиленого державного та міжнародного контролю. Водночас важливим напрямом розвитку законодавства залишається удосконалення механізмів міжнародної співпраці, захисту прав дітей та спрощення процедур для родичів, які проживають за кордоном, за умови належного забезпечення безпеки та законності усиновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейська конвенція про усиновлення дітей: Конвенція Ради Європи від 27.11.2008. URL: zakon.rada.gov.ua

2. Зубарева А. Захист прав дитини під час міждержавного усиновлення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. № 82. С. 214–219. URL: Науковий вісник Ужгородського національного університету

3. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення: Конвенція ООН від 29.05.1993. URL: zakon.rada.gov.ua

4. Міжнародне усиновлення. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. URL: https://mfa.gov.ua/consul/forua/int-adopt

5. Про міжнародне приватне право. Закон України від 23.06.2005. Закон України № 2709-IV.

6. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: zakon.rada.gov.ua

7. Уварова М. В. Міждержавне усиновлення: поняття та особливості правового врегулювання за законодавством України. Правові новели: науковий юридичний журнал. 2022. № 18. С. 62–69.

8. Цивільний кодекс України. Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

9. Чорнописька В., Яровик Д. Міжнародне усиновлення: сучасні аспекти правового регулювання. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2024. Том 11, № 4 (44). С. 311–317.

Давиденко В.В., професор кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Олійник О.М., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ І НАЦІОНАЛЬНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ: НОВІТНІ ПАРАДОКСИ У СВІТЛІ ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКОВОЇ КРИЗИ

Співвідношення міжнародних стандартів прав людини та національного суверенітету є однією з найбільш дискусійних проблем сучасної міжнародно-правової доктрини, що набуває особливої гостроти в умовах глобальної безпекової кризи, спричиненої збройними конфліктами, тероризмом, міграційними викликами та системним протистоянням провідних геополітичних акторів. Класична Вестфальська модель державного суверенітету, що формувалася впродовж трьох з половиною століть, зазнала суттєвої трансформації після ухвалення Загальної декларації прав людини 1948 року та розвитку універсальної системи захисту прав людини в межах Організації Об'єднаних Націй. Концепція абсолютного суверенітету поступилася місцем доктрині відповідального суверенітету, відповідно до якої державна влада обмежується зобов'язаннями щодо забезпечення фундаментальних прав і свобод людини на території під своєю юрисдикцією. Прийняття у 2005 році на Всесвітньому саміті ООН концепції «обов'язку захищати» закріпило принципову можливість міжнародного втручання у випадках масових порушень прав людини, що стало якісно новим етапом у переосмисленні меж суверенітету. Однак практика застосування цієї концепції виявила фундаментальні протиріччя між універсалістським підходом до прав людини та національними інтересами держав, що зберігають за собою право самостійно визначати пріоритети внутрішньої та зовнішньої політики.

Доктринальне обґрунтування примату міжнародних стандартів прав людини над національним суверенітетом базується на природно-правовій концепції, відповідно до якої права людини мають невід'ємний характер та

існують незалежно від волі держави або міжнародного співтовариства. Універсалізм прав людини, закріплений у Віденській декларації та Програмі дій 1993 року, виходить із того, що права людини є універсальними, неподільними, взаємозалежними та взаємопов'язаними, що створює правову основу для їх захисту незалежно від культурних, релігійних або політичних особливостей конкретної держави. Конституційна доктрина більшості сучасних демократичних держав визнає права людини найвищою соціальною цінністю та закріплює пріоритет міжнародних договорів про права людини над національним законодавством. Розвиток регіональних систем захисту прав людини, зокрема європейської, міжамериканської та африканської, створив наднаціональні механізми контролю за дотриманням конвенційних стандартів, які мають обов'язковий характер для держав-учасниць. Інституційне закріплення механізмів моніторингу, індивідуальних та міждержавних скарг до міжнародних судових органів суттєво обмежило традиційні прояви суверенної влади у сфері прав людини.

Протилежну позицію займають прихильники концепції культурного релятивізму та збереження широких меж національного розсуду, які наголошують на тому, що уніфіковане застосування західних стандартів прав людини нехтує цивілізаційним різноманіттям сучасного світу. Доктрина суверенної рівності держав, закріплена у Статуті ООН, передбачає невтручання у внутрішні справи та повагу до територіальної цілісності, що створює правовий бар'єр для будь-яких форм зовнішнього тиску у сфері прав людини. Концепція маржу оцінки, розроблена у практиці Європейського суду з прав людини, визнає за державами певну свободу розсуду у визначенні способів забезпечення конвенційних прав з урахуванням національних особливостей. Принципи національного суверенітету активно використовуються рядом держав, зокрема Китайською Народною Республікою, російською федерацією, Іраном та іншими, для обґрунтування власної моделі захисту прав людини, відмінної від західної. Сучасні дискусії щодо так званих «азійських цінностей», «російської цивілізаційної моделі»

або «ісламської концепції прав людини» свідчать про глибокий світоглядний розкол у розумінні універсальності прав людини.

Глобальна безпекова криза, що набула системного характеру з другої половини 2010-х років, створила нові парадокси у співвідношенні прав людини та суверенітету, оскільки міркування національної та міжнародної безпеки дедалі частіше використовуються для обґрунтування обмеження конвенційних свобод. Боротьба з міжнародним тероризмом після подій 11 вересня 2001 року започаткувала тенденцію до розширення повноважень спецслужб, запровадження масової електронної слідки та обмеження процесуальних гарантій, що неодноразово ставало предметом критики з боку міжнародних правозахисних механізмів. Міграційна криза 2015 року виявила нездатність універсальної системи захисту прав людини ефективно реагувати на масові переміщення населення, що зумовило посилення національних бар'єрів та згортання гарантій для шукачів притулку. Пандемія COVID-19 продемонструвала готовність більшості держав запроваджувати безпрецедентні обмеження особистих свобод в ім'я охорони громадського здоров'я, що актуалізувало проблему пропорційності та тимчасовості таких заходів. Збройна агресія російської федерації проти України з 2014 року та особливо повномасштабне вторгнення 2022 року поставили перед міжнародним співтовариством принципово нові виклики щодо захисту прав людини в умовах міждержавного конфлікту європейського масштабу.

Парадоксальним явищем сучасності є селективне застосування міжнародних стандартів прав людини залежно від геополітичної кон'юнктури та інтересів провідних держав, що підриває довіру до універсальної системи захисту прав людини в цілому. Подвійні стандарти у реагуванні міжнародного співтовариства на порушення прав людини в різних регіонах світу, відмінності у застосуванні санкційних механізмів та виборчість у проведенні міжнародних розслідувань створюють підстави для критики наявної системи з боку держав глобального Півдня. Криза легітимності міжнародних правозахисних інституцій посилюється внаслідок блокування рішень Ради Безпеки ООН

через використання права вето, обмеженої юрисдикції Міжнародного кримінального суду та невизнання його юрисдикції низкою впливових держав. Інформаційні війни та поширення дезінформації спотворюють об'єктивну картину порушень прав людини, перетворюючи правозахисний дискурс на інструмент політичної боротьби. Технологічні зміни, зокрема розвиток штучного інтелекту, біометричних технологій та засобів кіберспостереження, створюють нові загрози приватності та особистій свободі, на які наявна міжнародно-правова база реагує із суттєвим запізненням.

Окремим виміром парадоксу є ситуація, коли міжнародні стандарти прав людини стають інструментом захисту суверенітету жертви агресії, як це демонструє український досвід протистояння російському вторгненню. Україна послідовно використовує універсальні та регіональні механізми захисту прав людини для притягнення держави-агресора до міжнародної відповідальності, що засвідчує синергію суверенних інтересів та правозахисної доктрини. Рішення Міжнародного суду ООН про застосування тимчасових заходів проти російської федерації, ордери Міжнародного кримінального суду на арешт російського керівництва та резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи демонструють потенціал міжнародно-правових механізмів. Водночас обмеженість практичних інструментів виконання таких рішень виявляє системну слабкість сучасного міжнародного правопорядку, заснованого на добровільному дотриманні зобов'язань. Створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України стає тестом для здатності міжнародного співтовариства подолати парадокс між формально декларованими принципами та реальною спроможністю забезпечити справедливість.

Сучасна доктрина пропонує різні моделі подолання протиріч між міжнародними стандартами прав людини та національним суверенітетом, серед яких особливе місце посідає концепція трансформативного конституціоналізму, що передбачає поступову інтеграцію міжнародних стандартів у національні правові системи через конституційні реформи.

Розвиток так званого транснаціонального діалогу між конституційними та міжнародними судовими органами створює механізм узгодження правових позицій без жорсткого підпорядкування одного рівня юрисдикції іншому. Концепція спільної відповідальності, що дедалі активніше обговорюється у міжнародно-правовій доктрині, передбачає розподіл зобов'язань між державами, міжнародними організаціями та недержавними акторами у забезпеченні прав людини в умовах безпекових викликів. Принцип субсидіарності, закріплений у практиці Європейського суду з прав людини, забезпечує баланс між наднаціональним контролем та національною автономією у виборі способів реалізації конвенційних стандартів. Розширення участі громадянського суспільства у міжнародних правозахисних механізмах сприяє подоланню етатистських обмежень традиційного міжнародного права та формуванню багаторівневої системи захисту прав людини.

Перспективи розвитку співвідношення міжнародних стандартів прав людини та національного суверенітету в умовах глобальної безпекової кризи пов'язані з необхідністю системного реформування існуючих інституцій та переосмислення фундаментальних доктринальних підходів сучасного міжнародного права. Україна, як держава, що першою у Європі XXI століття зіткнулася з повномасштабною агресією, має унікальну можливість стати ініціатором оновлення міжнародно-правової системи захисту прав людини з урахуванням викликів сучасності. Інтеграція принципів цифрових прав, екологічних прав та прав майбутніх поколінь у міжнародно-правову систему вимагає переосмислення меж національного суверенітету в контексті глобальних викликів, що виходять за межі окремої держави. Подолання парадоксу між універсальністю прав людини та національним суверенітетом потребує розвитку нових форм міжнародної солідарності, заснованих не на ієрархічному підпорядкуванні, а на принципах партнерства, взаємної поваги та спільної відповідальності. Формування справедливого світового порядку, в якому права людини та національний суверенітет виступають не як антагоністичні, а як взаємодоповнюючі цінності, є стратегічним завданням

міжнародного співтовариства, від вирішення якого залежить майбутнє людської цивілізації та її здатність відповідати на виклики глобальної безпекової кризи.

Список використаних джерел:

1. Буткевич О. В., Мицик В. В. Суверенітет та права людини в сучасному міжнародному праві: трансформація парадигми: монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2023. 448 с.
2. Антонович М. М. Універсальність прав людини versus культурний релятивізм: виклики сучасності. Український часопис міжнародного права. 2022. № 4. С. 23–41. DOI: 10.36952/uajil.2022.4.02.
3. Задорожній О. В., Короткий Т. Р. Міжнародно-правова відповідальність держави-агресора: український прецедент. Право України. 2023. № 8. С. 12–34. DOI: 10.33498/louu-2023-08-012.
4. Денисов В. Н., Мельник М. І. Глобальна безпекова криза та трансформація міжнародного правопорядку: монографія. Харків: Право, 2024. 392 с.
5. Стешенко В. М., Тарасов О. В. Концепція відповідального суверенітету в умовах сучасних безпекових викликів. Вісник Національної академії правових наук України. 2024. № 2. С. 78–96. DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-2-78.

Дармалюк А.А., студентка 4-го курсу, групи ЗПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Олійник О.М., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПРАВОСУДДЯ: ЧИ Є РИЗИКИ «ЦИФРОВОГО ВИКЛЮЧЕННЯ» ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ З ТОЧКИ ЗОРУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Цифровізація правосуддя як глобальний процес трансформації судових систем у напрямку інтеграції сучасних інформаційно-комунікаційних технологій стала однією з ключових тенденцій розвитку правових систем у двадцять першому столітті. Електронні судові послуги, онлайн-засідання, цифровий документообіг та системи штучного інтелекту для аналізу справ суттєво змінюють традиційні уявлення про доступ до правосуддя та його реалізацію. Пандемія COVID-19 стала каталізатором прискореного впровадження цифрових технологій у судову систему багатьох країн, включаючи Україну, що дозволило забезпечити безперервність роботи судів в умовах карантинних обмежень. Поряд з очевидними перевагами цифровізації правосуддя, такими як підвищення доступності, оперативності та прозорості судових процесів, виникають серйозні ризики цифрового виключення вразливих груп населення з системи правосуддя. Аналіз цих ризиків з точки зору міжнародного права є важливою передумовою для формування збалансованої політики цифровізації, що враховує права всіх категорій громадян.

Концепція цифрового виключення у сфері правосуддя пов’язана з обмеженням доступу окремих категорій громадян до судових послуг через відсутність технічних можливостей, цифрових навичок або інших факторів, що ускладнюють використання електронних сервісів. Особливо вразливими у цьому контексті є особи похилого віку, особи з інвалідністю, мешканці сільських та віддалених регіонів, особи з низьким рівнем доходу, а також представники етнічних меншин та інших соціально вразливих груп. Згідно з

дослідженнями Європейської комісії з ефективності правосуддя, цифровий розрив у доступі до правосуддя може суттєво поглиблювати існуючі форми соціальної нерівності та створювати нові бар'єри для реалізації права на справедливий судовий розгляд. Феномен цифрового виключення у правосудді має багатовимірний характер, охоплюючи технологічний, економічний, освітній та культурний аспекти доступу до цифрових судових послуг. Розуміння комплексної природи цифрового виключення є необхідною передумовою для розробки ефективних політик протидії цьому явищу та забезпечення інклюзивного доступу до правосуддя для всіх категорій громадян.

Міжнародні стандарти доступу до правосуддя формуються на основі універсальних принципів прав людини, закріплених у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та інших фундаментальних документах міжнародного права. Стаття чотирнадцята Міжнародного пакту про громадянські і політичні права гарантує право кожного на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, що передбачає реальний, а не формальний доступ до правосуддя. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у статті шостій закріплює право на справедливий судовий розгляд, що в практиці Європейського суду з прав людини отримало широке тлумачення, включаючи вимоги до доступності судових процедур. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю у статті тринадцятій встановлює спеціальні гарантії доступу до правосуддя для осіб з інвалідністю, включаючи забезпечення процесуальних та вікових пристосувань. Цілі сталого розвитку ООН, зокрема Ціль шістнадцята, передбачають забезпечення рівного доступу до правосуддя для всіх як необхідної умови формування справедливих, мирних та інклюзивних суспільств.

Практика міжнародних судових та квазісудових органів щодо цифрового виключення у правосудді поступово формується через розгляд конкретних справ та підготовку аналітичних документів міжнародними організаціями.

Європейський суд з прав людини у численних рішеннях підкреслював, що держави зобов'язані забезпечити не лише формальний, але й реальний доступ до правосуддя, що включає врахування особливих потреб вразливих категорій громадян. Комітет ООН з прав осіб з інвалідністю у своїх загальних коментарях та індивідуальних повідомленнях формує практику застосування Конвенції про права осіб з інвалідністю до питань доступу до правосуддя, включаючи цифровий вимір. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи з питань електронного правосуддя визначають стандарти впровадження цифрових технологій у судову систему з урахуванням принципів доступності, недискримінації та захисту персональних даних. Венеційська комісія Ради Європи у своїх висновках щодо реформ судових систем різних країн послідовно наголошує на необхідності забезпечення інклюзивного характеру цифровізації правосуддя та запобігання поглибленню соціальної нерівності.

Українська практика цифровізації правосуддя характеризується активним впровадженням сучасних технологій через систему «Електронний суд», Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та інші цифрові сервіси, що суттєво змінюють традиційні процедури судочинства. Воєнний стан в Україні став додатковим стимулом для розвитку дистанційного правосуддя, оскільки безпекові ризики унеможливили проведення значної кількості судових засідань у традиційному форматі. Водночас цифровізація правосуддя в Україні стикається з викликами цифрового виключення, особливо в контексті значної частки населення похилого віку, осіб з інвалідністю та мешканців територій, що зазнали значних руйнувань інфраструктури. Дослідження доступності електронних судових сервісів демонструють, що інтерфейси та функціональність цих сервісів не завжди відповідають вимогам універсального дизайну та потребам користувачів з різними формами інвалідності. Розвиток інклюзивного цифрового правосуддя в Україні потребує системного підходу, що поєднує технологічні рішення з освітніми, інституційними та правовими механізмами підтримки вразливих груп населення.

Інституційні механізми протидії цифровому виключенню у правосудді формуються через діяльність державних органів, неурядових організацій та міжнародних інституцій, що працюють у сфері забезпечення доступу до правосуддя. Системи безоплатної правової допомоги відіграють важливу роль у забезпеченні доступу вразливих груп населення до сучасних судових послуг, включаючи цифрові сервіси, через надання консультацій та супроводу. Центри надання правової допомоги, що функціонують у багатьох країнах, поєднують традиційні форми правових послуг з підтримкою у використанні цифрових судових сервісів, забезпечуючи комплексний підхід до доступу до правосуддя. Громадські організації, що захищають права осіб з інвалідністю, активно беруть участь у моніторингу доступності цифрових судових сервісів та формуванні рекомендацій щодо їх удосконалення. Міжнародні організації, такі як Європейська комісія з ефективності правосуддя та Управління ООН з наркотиків і злочинності, надають технічну та експертну підтримку країнам у розвитку інклюзивних моделей цифрового правосуддя.

Правові механізми забезпечення інклюзивного цифрового правосуддя передбачають закріплення відповідних гарантій у національному законодавстві та міжнародних договорах, а також формування ефективних механізмів захисту прав громадян у цій сфері. Принцип розумного пристосування, закріплений у Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, вимагає від держав забезпечити такі модифікації та коригування, що є необхідними для забезпечення особам з інвалідністю реалізації або здійснення на рівні з іншими всіх прав людини. Стандарти веб-доступності, такі як Web Content Accessibility Guidelines, мають бути закріплені в національному законодавстві як обов’язкові вимоги до електронних судових сервісів. Гарантії альтернативних каналів доступу до правосуддя, що передбачають збереження традиційних форм взаємодії з судовою системою для осіб, які не можуть або не бажають використовувати цифрові сервіси, є важливим елементом інклюзивного цифрового правосуддя. Розвиток механізмів оскарження порушень права на доступ до правосуддя, пов’язаних з цифровим

виключенням, через спеціалізовані органи з прав людини та судові інстанції є необхідною умовою ефективного захисту прав громадян.

Технологічні рішення для подолання цифрового виключення у правосудді охоплюють широкий спектр інновацій, що дозволяють адаптувати цифрові судові сервіси до потреб різних категорій користувачів. Технології універсального дизайну при розробці електронних судових сервісів дозволяють створювати інтерфейси, доступні для користувачів з різними формами інвалідності та з різним рівнем цифрової грамотності. Технології штучного інтелекту, зокрема голосові помічники, чат-боти та системи автоматичного перекладу, відкривають нові можливості для забезпечення доступу до правосуддя для осіб з обмеженими можливостями використання традиційних інтерфейсів. Мобільні застосунки для доступу до судових сервісів, спеціально розроблені з урахуванням потреб користувачів з обмеженими можливостями, дозволяють розширити доступ до правосуддя через найбільш поширені сьогодні цифрові пристрої. Біометричні технології ідентифікації, що враховують особливі потреби осіб з інвалідністю, можуть спростити доступ до електронних судових сервісів для цієї категорії громадян. Розвиток технологій віртуальної та доповненої реальності відкриває перспективи для забезпечення інклюзивної участі у судових процесах через створення адаптованих віртуальних просторів.

Перспективи розвитку інклюзивного цифрового правосуддя в Україні та світі пов’язані з формуванням комплексних національних та міжнародних стратегій, що враховують всі аспекти забезпечення рівного доступу до правосуддя в цифрову епоху. Інтеграція принципів інклюзивності в національні стратегії цифровізації правосуддя має стати обов’язковим елементом сучасної державної політики у цій сфері. Розвиток міжнародного співробітництва у сфері інклюзивного цифрового правосуддя через обмін досвідом, спільні дослідження та координацію стандартів є важливою умовою формування глобальних рішень. Активне залучення представників вразливих груп населення до процесів проєктування, тестування та оцінки цифрових

судових сервісів через принцип «нічого для нас без нас» забезпечує відповідність цих сервісів реальним потребам користувачів. Розвиток нормативно-правової бази у сфері інклюзивного цифрового правосуддя на національному та міжнародному рівнях має передбачати чіткі стандарти, ефективні механізми контролю та відповідальність за їх дотримання. Формування інклюзивного цифрового правосуддя є не лише питанням забезпечення прав окремих категорій громадян, але й стратегічним напрямом розвитку справедливих, демократичних та правових суспільств у двадцять першому столітті, здатних забезпечити рівний доступ до правосуддя для всіх своїх членів незалежно від їхніх фізичних, економічних чи соціальних характеристик.

Список використаних джерел:

1. Бринцев В. Д., Куйбіда Р. О. Цифрова трансформація правосуддя в Україні: правові засади та виклики реалізації: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 398 с.
2. Іванцова А. В., Прилуцький С. В. Доступ до правосуддя в умовах цифровізації: міжнародні стандарти та національна практика. Право України. 2023. № 5. С. 78–96. DOI: 10.33498/louu-2023-05-078.
3. Бакаянова Н. М., Полянський Ю. Є. Цифрове виключення вразливих груп населення у сфері правосуддя: правові та соціальні аспекти. Юридичний вісник. 2022. № 4. С. 112–128. https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.2369.
4. Кравчук В. М., Святоцька В. О. Електронне правосуддя в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження інклюзивних аспектів: монографія. Львів: Видавництво ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. 312 с.
5. Бєлкін Л. М., Юринець Ю. Л. Міжнародно-правові стандарти доступу до правосуддя в цифрову епоху: виклики для України. Журнал європейського і порівняльного права. 2024. № 1. С. 45–62. DOI: 10.17721/2227-796X.2024.1.03.

Кальян О.С., к.ю.н., доцент, професор кафедри підприємництва і права
Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава
Мисак О.І., старший викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Сучасний розвиток міжнародного права характеризується посиленням ролі механізмів міжнародно-правової відповідальності як одного з ключових елементів забезпечення стабільності міжнародного правопорядку. В умовах трансформації міжнародної системи, зростання кількості міжнародних конфліктів та порушення фундаментальних принципів міжнародного права, особливого значення набуває проблема ефективності міжнародно-правової відповідальності держав в розрізі доктринальних досліджень як у галузі теорії права так і міжнародного права. Особливо актуальним це питання стало у зв'язку з агресією Російської Федерації проти України, яка спричинила суттєву кризу механізмів міжнародного примусу, поставила під сумнів ефективність існуючих міжнародних інституцій та вимагає нових наукових теоретико-правових поглядів на зазначену проблематику.

Міжнародно-правова відповідальність є складним правовим інститутом як у контексті міжнародного права так і з точки зору одного з видів юридичної відповідальності, що виникає у разі порушення суб'єктом міжнародного права своїх міжнародних зобов'язань. У теорії міжнародного права відповідальність держави розглядається як юридичний наслідок міжнародно-протиправного діяння, що супроводжується обов'язком припинення порушення та відшкодування завданої шкоди. Науковці наголошують, що міжнародна відповідальність є невід'ємною гарантією функціонування міжнародного правопорядку, оскільки саме вона забезпечує реалізацію принципу обов'язковості міжнародних норм [4, с. 210].

У науковій доктрині сформувалися різні підходи до розуміння природи міжнародно-правової відповідальності. Особливого значення набули

концепції суб'єктивної та об'єктивної відповідальності. Концепція суб'єктивної відповідальності базується на необхідності встановлення вини держави у формі умислу або необережності як обов'язкової умови притягнення до відповідальності. Представники цього підходу вважають, що лише наявність психічного ставлення держави до вчиненого міжнародного правопорушення може бути підставою для виникнення міжнародно-правової відповідальності. Такий підхід тривалий час домінував у класичному міжнародному праві та був пов'язаний із загальними принципами юридичної відповідальності у внутрішньодержавному праві [5, с. 45].

Разом із тим сучасна міжнародно-правова практика дедалі більше спирається на концепцію об'єктивної відповідальності, відповідно до якої достатнім є сам факт порушення міжнародного зобов'язання незалежно від наявності вини. Саме цей підхід було закріплено у Проєкті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, розробленому Комісією міжнародного права ООН. Об'єктивний характер міжнародної відповідальності пояснюється специфікою міжнародного права, де встановлення психологічного елементу поведінки держави є надзвичайно складним. У цьому контексті відповідальність держави виникає як юридичний наслідок самого факту порушення міжнародної норми [1, с. 7].

Важливе місце у сучасній системі міжнародного права займають норми jus cogens, які мають імперативний характер та визнаються міжнародним співтовариством як норми, відступ від яких є неприпустимим. До таких норм належать заборона агресії, геноциду, воєнних злочинів, злочинів проти людяності, рабства та катувань. Норми jus cogens мають особливий статус, оскільки вони становлять фундамент міжнародного правопорядку та визначають межі допустимої поведінки держав [6, с. 320].

У сучасних умовах значення норм jus cogens суттєво посилилося, оскільки саме вони виступають правовою основою для кваліфікації найбільш тяжких міжнародних злочинів. Агресія Російської Федерації проти України є грубим порушенням імперативних норм міжнародного права, зокрема

принципу незастосування сили та поваги до територіальної цілісності держав. Як зазначає О. В. Задорожній, дії Російської Федерації порушують основоположні принципи Статуту ООН та становлять загрозу всій системі міжнародної безпеки [1, с. 130].

Проблематика міжнародно-правової відповідальності держави-агресора особливо загострилася після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році. Сучасна система міжнародного права продемонструвала значну кількість прогалин та суперечностей у сфері притягнення держав до відповідальності за акт агресії. Однією з ключових проблем є недосконалість механізмів міжнародного примусу. Незважаючи на існування міжнародних судових інституцій та санкційних механізмів, міжнародне право значною мірою залежить від політичної волі держав та міжнародних організацій. Відсутність централізованого механізму примусу суттєво обмежує ефективність реалізації міжнародної відповідальності [3, с. 11].

Особливої критики зазнає діяльність Ради Безпеки ООН, яка через право вето постійних членів часто виявляється неспроможною реагувати на грубі порушення міжнародного права. Російська Федерація як постійний член Ради Безпеки ООН фактично блокує ухвалення рішень щодо власної відповідальності, що створює серйозну кризу міжнародної системи колективної безпеки. Така ситуація свідчить про необхідність реформування міжнародних інституцій та пошуку нових механізмів забезпечення міжнародного правопорядку [4, с. 233].

Не менш важливою проблемою є питання юрисдикції міжнародних судів. Міжнародний суд ООН розглядає спори між державами лише за наявності згоди сторін на його юрисдикцію. Це суттєво ускладнює можливість притягнення держави-агресора до відповідальності. Міжнародний кримінальний суд також має обмежені можливості щодо розслідування злочину агресії, оскільки Російська Федерація не ратифікувала Римський статут. Водночас Україна визнала юрисдикцію МКС щодо злочинів, вчинених

на її території, що дозволило розпочати розслідування воєнних злочинів та злочинів проти людяності [6, с. 341].

Сучасні міжнародно-правові механізми поступово адаптуються до нових викликів. Одним із прикладів є створення міжнародного Реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України, який має стати важливим елементом майбутнього компенсаційного механізму. Формування такого інструменту свідчить про розвиток нових підходів до реалізації міжнародної відповідальності та забезпечення відшкодування шкоди потерпілій державі.

Розвиток концепції міжнародної відповідальності демонструє поступову еволюцію міжнародного права від класичних підходів до більш комплексної системи забезпечення міжнародного правопорядку. Сучасна міжнародно-правова доктрина дедалі більше орієнтується на захист загальнолюдських цінностей та імперативних норм міжнародного права. У цьому контексті відповідальність держави перестає бути виключно двостороннім правовідношенням між державами та набуває характеру відповідальності перед усім міжнародним співтовариством [3, с. 13].

Таким чином, міжнародно-правова відповідальність є одним із фундаментальних інститутів сучасного міжнародного права, який забезпечує стабільність міжнародного правопорядку та захист основоположних принципів міжнародного співіснування. Водночас сучасні міжнародні конфлікти, зокрема агресія Російської Федерації проти України, продемонстрували недосконаліть існуючих механізмів міжнародного примусу та необхідність реформування міжнародної правової системи. Особливого значення набуває розвиток ефективних механізмів реалізації відповідальності за порушення норм jus cogens, удосконалення юрисдикції міжнародних судових інституцій та формування нових міжнародно-правових інструментів забезпечення справедливості й міжнародної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейченко С. С. Доктринальний розвиток концепції міжнародної відповідальності держав / С. С. Андрейченко // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 23 / голов. ред. М. В. Афанасьєва ; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Гельветика, 2019. С. 5-16. Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права. Київ : К.І.С., 2015. С. 120–165.

2. Кельман М. С. Загальна теорія права: підручник. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 742 с.

3. Лісова, КС. (2026 Еволюція концепції відповідальності держав у міжнародному праві: від класичних підходів до сучасних викликів. Ірпінський юридичний часопис, (1(22), 9–14. https://doi.org/10.33244/2617-4154-1(22)-2026-9-14.

4. Мережко О. О. Теорія міжнародного права : підручник. Київ : Юстініан, 2019. С. 210–245. 12.

5. Мисак О.І, Олійник О.М., Ваколюк Г.М. Доктринальні аспекти юридичної відповідальності та міжнародно-правової відповідальності як одного з її видів. /Мисак О.І.,Олійник О.М., Ваколюк Г.М.//Електронне наукове фахове видання категорії Б.Юридичний науковий електронний журнал. №12. 21.12.2021. С. 45-48.

6. Мицик В. В. Міжнародне право : підручник. Київ : Видавничий дім «Промені», 2018. С. 310–345. 14. Інформація про Реєстр збитків, завданих агресією РФ проти України. URL : https://dpsu.gov.ua/uk/informaciya-pro-reyestr-zbitkiv-zavdanih-agresiyeyu-rosijskoyi-federaciyi-proti-ukrayini

7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-те вид. Київ: Алерта, 2021. 528 с.

Кругліцький В.В., студент 4-го курсу, групи ЗПЗ-23.2-1-vn,
Інститут права та суспільних відносин Університету «Україна», м.Київ
Олійник О.М., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ РІШЕНЬ ЄСПЛ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО: МЕХАНІЗМИ, ПРОГАЛИНИ ТА ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Імплементація рішень Європейського суду з прав людини в національне законодавство України є одним із фундаментальних напрямів адаптації вітчизняної правової системи до європейських стандартів захисту прав людини та основоположних свобод, що набуває особливого значення в контексті євроінтеграційних прагнень держави. Ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у 1997 році стала переломним моментом у формуванні нової парадигми правозастосування, за якої практика Страсбурзького суду перетворилася на невід'ємний елемент національної правової системи. Відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 2006 року, рішення ЄСПЛ застосовуються національними судами як джерело права, що створює унікальний прецедент для континентальної правової традиції. Конституційне закріплення верховенства права та пріоритету міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою, формує правову основу для безпосереднього застосування конвенційних стандартів у внутрішньому правопорядку. Імплементація рішень ЄСПЛ розглядається сучасною доктриною не лише як виконання конкретних зобов'язань у справах проти України, але й як комплексний процес гармонізації національного законодавства, судової практики та правозастосовної діяльності з європейськими стандартами прав людини.

Механізми імплементації рішень ЄСПЛ в українське законодавство мають дворівневу структуру, що передбачає індивідуальні заходи виконання рішень у конкретних справах та заходи загального характеру, спрямовані на

усунення системних причин порушень Конвенції. Індивідуальні заходи охоплюють виплату справедливої сатисфакції, перегляд судових рішень за виключними обставинами відповідно до процесуального законодавства та інші форми відновлення порушених прав конкретного заявника. Заходи загального характеру передбачають внесення змін до законодавства, реформування адміністративної практики, проведення навчальних заходів для суддів, прокурорів та інших представників юридичної професії, а також забезпечення перекладу та поширення рішень ЄСПЛ серед правників. Координацію виконання рішень ЄСПЛ в Україні здійснює Міністерство юстиції через Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ, який представляє державу в Страсбурзькому суді та забезпечує комунікацію з Комітетом міністрів Ради Європи у процесі нагляду за виконанням рішень. Інституційний механізм імплементації доповнюється діяльністю Верховного Суду, який забезпечує єдність судової практики через врахування правових позицій ЄСПЛ при формуванні висновків Великої Палати та об'єднаних палат касаційних судів.

Особливе значення в системі імплементації мають пілотні рішення ЄСПЛ, які виявляють системні або структурні проблеми національної правової системи та зобов'язують державу вжити заходів загального характеру для їх усунення. Класичним прикладом пілотного рішення проти України є справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» 2009 року щодо тривалого невиконання судових рішень національних судів проти держави та її органів. Подальший розвиток цієї проблематики у справі «Бурмич та інші проти України» 2017 року, в якій ЄСПЛ виключив із розгляду понад дванадцять тисяч заяв та передав їх до Комітету міністрів, продемонстрував масштаб системних порушень. Імплементація пілотних рішень потребує розробки комплексних національних стратегій, прикладом чого є Національна стратегія у сфері прав людини та відповідні плани дій з її реалізації. Окремої уваги заслуговують справи щодо порушення статті 3 Конвенції в частині неналежних умов тримання під вартою, які стали підставою для реформування

пенітенціарної системи та розвитку механізму превентивних і компенсаційних засобів правового захисту.

Незважаючи на значний прогрес у формуванні нормативно-правової бази та інституційних механізмів, процес імплементації рішень ЄСПЛ в Україні характеризується наявністю суттєвих прогалин та системних проблем, що ускладнюють повноцінне виконання конвенційних зобов'язань. Однією з ключових проблем є тривале невиконання заходів загального характеру у низці справ, що перебувають під посиленим наглядом Комітету міністрів Ради Європи, включаючи групи справ «Каверзін», «Афанасьєв» та «Меріт». Недостатній рівень фінансування заходів з виконання рішень, особливо в частині виплати справедливої сатисфакції та реформування інфраструктури пенітенціарних установ, створює ризики накопичення нових порушень. Фрагментарність законодавчого регулювання та відсутність системного підходу до перегляду нормативно-правових актів на предмет відповідності конвенційним стандартам призводить до повторного виникнення однотипних порушень. Недостатня обізнаність суддів першої та апеляційної інстанцій з актуальною практикою ЄСПЛ, попри значні зусилля Національної школи суддів України, залишається перешкодою для повноцінного застосування конвенційних стандартів у повсякденній судовій діяльності.

Доктринальні дискусії щодо правової природи рішень ЄСПЛ та їх місця в системі джерел національного права створюють додаткові виклики для правозастосування, особливо в контексті співвідношення принципів верховенства права, правової визначеності та res judicata. Проблема перегляду остаточних судових рішень за виключними обставинами на підставі констатації ЄСПЛ порушення Конвенції потребує балансу між забезпеченням restitutio in integrum та стабільністю правових відносин. Складність становить також імплементація рішень ЄСПЛ у сферах, що потребують значних структурних реформ, зокрема в системі кримінальної юстиції, виконавчого провадження та соціального захисту. Недостатня координація між органами державної влади у процесі імплементації, дублювання функцій та відсутність

єдиної електронної системи моніторингу виконання рішень знижують ефективність правозастосовної діяльності. Окремою прогалиною є слабкість механізмів превенції порушень Конвенції на стадії правотворчості, коли експертиза законопроєктів на відповідність конвенційним стандартам має здебільшого формальний характер.

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, що триває з лютого 2022 року, створила безпрецедентні виклики для системи імплементації рішень ЄСПЛ та функціонування механізму захисту прав людини в цілому. Введення воєнного стану зумовило необхідність застосування статті 15 Конвенції щодо відступу від зобов'язань за окремими статтями в умовах надзвичайної ситуації, про що Україна повідомила Раду Європи у встановленому порядку. Виключення Російської Федерації з Ради Європи у березні 2022 року та припинення її членства в Конвенції створило складну правову ситуацію щодо юрисдикції ЄСПЛ у справах проти держави-агресора, особливо в частині воєнних злочинів та порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях. Україна звернулася до ЄСПЛ із міждержавними скаргами проти Російської Федерації, що відкриває нові виміри у застосуванні конвенційного механізму для притягнення держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності. Воєнний час актуалізував також питання захисту прав внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від бойових дій, родин загиблих військовослужбовців та цивільних осіб, що потребує переосмислення усталених підходів до імплементації конвенційних стандартів.

Воєнні реалії суттєво ускладнюють виконання раніше ухвалених рішень ЄСПЛ через об'єктивні обставини, пов'язані з руйнуванням інфраструктури, переміщенням судових органів та установ виконання покарань, а також відволіканням бюджетних ресурсів на потреби оборони. Водночас Україна демонструє високий рівень відповідальності у виконанні конвенційних зобов'язань навіть в умовах війни, що було відзначено у відповідних резолюціях Комітету міністрів Ради Європи. Особливого значення набуває

імплементація стандартів ЄСПЛ щодо ефективного розслідування воєнних злочинів, заборони катувань і нелюдського поводження стосовно військовополонених та захисту цивільного населення в зонах бойових дій. Розвиток національного законодавства про колабораційну діяльність, державну зраду та інші злочини, пов'язані зі збройною агресією, потребує постійної звірки з конвенційними стандартами щодо принципу законності, презумпції невинуватості та права на справедливий судовий розгляд. Викликом є також забезпечення доступу до правосуддя осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях або були примусово переміщені до Російської Федерації та Республіки Білорусь.

Перспективи вдосконалення системи імплементації рішень ЄСПЛ в Україні пов'язані з комплексним реформуванням правової системи в контексті набуття статусу кандидата на членство в Європейському Союзі та необхідності виконання критеріїв вступу у сфері верховенства права та захисту прав людини. Пріоритетним напрямом є розробка та прийняття оновленої національної стратегії у сфері прав людини на період післявоєнного відновлення, яка має інтегрувати уроки воєнного часу та сучасні європейські стандарти. Цифровізація процесів моніторингу виконання рішень ЄСПЛ через створення єдиної електронної платформи дозволить підвищити прозорість, ефективність та координацію діяльності органів державної влади. Розвиток інституційної спроможності Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ, посилення аналітичної складової його діяльності та інтеграція з іншими механізмами міжнародного захисту прав людини є необхідною умовою якісного виконання конвенційних зобов'язань. Імплементація рішень ЄСПЛ в умовах воєнного часу та післявоєнної відбудови України має стати не формальним виконанням міжнародних зобов'язань, а реальним інструментом утвердження верховенства права, захисту прав людини та формування правової системи європейського зразка, здатної забезпечити сталий розвиток демократичної держави.

Список використаних джерел:

1. Бурменський М. В., Сердюк О. В. Імплементація рішень Європейського суду з прав людини у правову систему України: теоретичні засади та практика реалізації: монографія. Харків: Право, 2022. 416 с.

2. Завгородній В. А., Христова Г. О. Виконання рішень Європейського суду з прав людини в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. Право України. 2023. № 5. С. 67–84. DOI: 10.33498/louu-2023-05-067.

3. Антонович М. М., Мазур М. В. Юрисдикція ЄСПЛ у справах щодо збройного конфлікту в Україні: міждержавні скарги та індивідуальні заяви. Український часопис міжнародного права. 2023. № 2. С. 34–52.

4. Севостьянова Н. І., Фулей Т. І. Практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 352 с.

5. Бенедик В. І., Рабінович П. М. Імплементація європейських стандартів прав людини в національне законодавство України: воєнний вимір.

Кушнір В.А., студент 4-го курсу, групи ПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Левицький А.О., кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільного та кримінального права і процесу
юридичного факультету ЧНУ імені Петра Могили
м. Миколаїв
Мохнатюк В.Р., викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-
економічних та правознавчих дисциплін
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна»

ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Право на приватність належить до фундаментальних прав людини, що зазнало найбільш радикальної трансформації в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій, штучного інтелекту та глобальної інформатизації суспільних відносин. Класична концепція приватності, сформульована американськими юристами Семюелем Ворреном та Луї Брандейсом наприкінці XIX століття як «право бути залишеним у спокої», зазнала суттєвого переосмислення під впливом технологічних змін, що принципово змінили природу взаємодії людини з інформаційним простором. Сучасне розуміння права на приватність охоплює широкий спектр аспектів, включаючи захист персональних даних, недоторканність комунікацій, інформаційне самовизначення та контроль над цифровою ідентичністю особи. Закріплення права на приватність у фундаментальних міжнародно-правових документах, зокрема у статті 12 Загальної декларації прав людини, статті 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, створило універсальну правову основу для його захисту. Цифрова епоха поставила перед традиційними правовими механізмами захисту приватності безпрецедентні виклики, що потребують переосмислення фундаментальних доктринальних підходів та формування нових стандартів правового регулювання.

Розвиток цифрових технологій кардинально змінив природу інформаційних відносин у сучасному суспільстві, створивши феномен великих даних, що становить одночасно безпрецедентні можливості та фундаментальні загрози для права на приватність. Масштаби збору, обробки та аналізу персональних даних у глобальному цифровому середовищі сягають таких рівнів, що традиційні правові механізми захисту приватності, засновані на принципах інформованої згоди та обмеження мети обробки, втрачають свою ефективність. Феномен «економіки спостереження», описаний Шошаною Зубофф у фундаментальній праці «Епоха наглядового капіталізму», демонструє, як приватні корпорації перетворили персональні дані на основний ресурс цифрової економіки, що формує нові форми влади та контролю над людською поведінкою. Розвиток алгоритмів машинного навчання та штучного інтелекту створює можливості для виведення чутливої інформації про особу з зовнішньо нейтральних даних, що принципово підриває традиційне розмежування між публічною та приватною інформацією. Технології розпізнавання обличчя, біометричної ідентифікації та поведінкового профілювання стирають межі між фізичним і цифровим простором, створюючи нові форми втручання у приватне життя людини.

Європейський підхід до захисту персональних даних, втілений у Загальному регламенті про захист даних 2016 року, представляє найбільш розвинену сучасну модель правового регулювання приватності в цифровому середовищі. GDPR закріпив фундаментальні принципи захисту даних, включаючи законність, справедливість і прозорість обробки, обмеження мети, мінімізацію даних, точність, обмеження зберігання, цілісність і конфіденційність, а також підзвітність контролерів даних. Регламент запровадив комплексну систему прав суб'єктів даних, серед яких право на доступ, право на виправлення, право на стирання або «право бути забутим», право на обмеження обробки, право на переносність даних та право заперечувати проти обробки. Екстериторіальна дія GDPR, що поширюється на обробку даних громадян ЄС незалежно від місця знаходження контролера,

створила глобальний стандарт регулювання приватності та вплинула на формування національного законодавства багатьох держав світу. Значні штрафні санкції за порушення GDPR, що можуть сягати до чотирьох відсотків глобального річного обороту компанії, забезпечують реальний механізм забезпечення відповідальності у сфері захисту персональних даних. Український Закон «Про захист персональних даних» поступово гармонізується з європейськими стандартами в рамках євроінтеграційного процесу, що відкриває нові перспективи для модернізації національної системи захисту приватності.

Практика Європейського суду з прав людини сформувала розгалужену юриспруденцію щодо застосування статті 8 Конвенції до сучасних викликів цифрового середовища, що становить найбільш авторитетне джерело міжнародно-правового тлумачення права на приватність у цифрову епоху. Рішення Великої Палати у справі «S. and Marper проти Сполученого Королівства» 2008 року сформулювало принципові стандарти щодо обробки біометричних даних та необхідності забезпечення відповідних правових гарантій захисту приватності. Справи «Roman Zakharov проти Росії», «Big Brother Watch та інші проти Сполученого Королівства» розвинули доктрину захисту приватності від масової електронної слідки та сформулювали детальні вимоги до національного законодавства у цій сфері. Справа «Delfi AS проти Естонії» започаткувала складну дискусію щодо балансу між правом на приватність, свободою вираження та відповідальністю інтернет-платформ за контент, створений користувачами. Юриспруденція Суду Європейського Союзу у справах «Google Spain» 2014 року та «Schrems I і II» 2015 і 2020 років сформувала фундаментальні стандарти захисту персональних даних, включаючи право на забуття та обмеження транскордонної передачі даних до третіх держав з недостатнім рівнем захисту.

Особливі виклики для права на приватність у цифрову епоху створює діяльність державних органів у сфері національної безпеки, що тривалий час залишалася поза межами ефективного правового контролю. Розкриття

інформації Едвардом Сноуденом у 2013 році щодо програм масової електронної слідки спецслужб США, Великої Британії та інших держав продемонструвало безпрецедентний масштаб втручання державних органів у приватне життя громадян у глобальному цифровому середовищі. Доктрина пропорційності, що становить фундаментальний принцип обмеження прав людини в демократичному суспільстві, набуває особливого значення в контексті оцінки заходів безпеки, що передбачають обробку персональних даних значної кількості осіб. Розвиток технологій прогностичної аналітики та поведінкового моделювання у правоохоронній діяльності створює загрозу формування «суспільства тотального нагляду», що принципово несумісне з фундаментальними цінностями демократичного правопорядку. Воєнні виклики сучасності, включаючи російську збройну агресію проти України, актуалізують складні питання балансу між безпековими потребами та збереженням сутнісного змісту права на приватність в умовах надзвичайної ситуації.

Розвиток штучного інтелекту та автоматизованого прийняття рішень створює якісно нові виклики для права на приватність та потребує формування нових правових стандартів, що враховують специфіку цих технологій. Регламент Європейського Союзу про штучний інтелект 2024 року став першим у світі комплексним правовим актом, що регулює використання технологій штучного інтелекту з урахуванням ризиків для фундаментальних прав людини, включаючи право на приватність. Класифікація систем штучного інтелекту за рівнем ризику передбачає диференційовані вимоги до їх використання з повною забороною найбільш небезпечних застосувань, таких як соціальний скоринг та біометрична ідентифікація у реальному часі у громадських місцях. Право на пояснення автоматизованих рішень, закріплене у статті 22 GDPR, забезпечує важливу процедурну гарантію проти алгоритмічної дискримінації та непрозорого використання персональних даних. Розвиток технологій диференційної приватності, гомоморфного шифрування та федеративного навчання створює нові технічні можливості для

забезпечення приватності при збереженні корисності даних для аналітичних цілей. Концепція «приватність за дизайном» та «приватність за замовчуванням» формує новий підхід до проєктування цифрових систем з урахуванням вимог захисту персональних даних на всіх етапах розробки.

Транскордонний характер цифрових технологій створює складні виклики для забезпечення ефективного захисту права на приватність в умовах юрисдикційного плюралізму та різних національних підходів до регулювання. Конфлікт між європейською моделлю фундаментального права на захист даних, американським підходом, заснованим на захисті споживачів та галузевому регулюванні, та авторитарними моделями цифрового контролю в Китаї та інших державах створює складну геополітичну динаміку у сфері цифрового регулювання. Рішення Суду ЄС у справі «Schrems II» 2020 року, що визнало недійсним механізм Privacy Shield для передачі даних до США, продемонструвало складність забезпечення сумісності різних національних режимів захисту даних. Розвиток концепції «цифрового суверенітету», особливо в європейському дискурсі, відображає прагнення держав до збереження контролю над цифровою інфраструктурою та персональними даними своїх громадян. Українська позиція у сфері цифрового регулювання формується під впливом євроінтеграційних прагнень та необхідності захисту цифрової інфраструктури від російських кібератак, що створює унікальний контекст для розвитку національного законодавства про приватність.

Перспективи розвитку права на приватність у цифрову епоху пов’язані з необхідністю системного переосмислення фундаментальних правових концепцій та формування нової парадигми захисту персональних даних, що відповідає викликам XXI століття. Концепція цифрових прав людини, що активно розвивається у сучасному міжнародно-правовому дискурсі, передбачає інтеграцію традиційних прав людини з новими правами, специфічними для цифрового середовища, включаючи право на цифрову ідентичність та право на цифровий спадок. Розвиток концепції колективної приватності та групових прав у сфері захисту даних відображає усвідомлення

того, що сучасні алгоритмічні системи створюють ризики не лише для індивідів, але й для соціальних груп, що потребує нових форм правового захисту. Інтеграція принципів захисту приватності з концепцією сталого розвитку та цифровою етикою формує комплексний підхід до регулювання цифрових технологій з урахуванням довгострокових наслідків для прав людини та демократичних цінностей. Україна, як держава з розвиненою цифровою інфраструктурою та активною позицією у сфері кібербезпеки, має унікальну можливість стати ініціатором розвитку нових міжнародно-правових стандартів захисту приватності в умовах сучасних викликів. Утвердження права на приватність як фундаментальної цінності цифрової епохи є стратегічним завданням сучасного етапу розвитку міжнародного співтовариства, від вирішення якого залежить збереження людської гідності, автономії особистості та демократичного характеру суспільних відносин у новому технологічному середовищі.

Список використаних джерел:

1. Размєтаєва Ю. С., Серьогін В. О. Право на приватність у цифрову епоху: міжнародні стандарти та національні механізми захисту: монографія. Харків: Право, 2023. 408 с.
2. Бем М. В., Городиський І. М. Захист персональних даних в Україні в контексті євроінтеграції: гармонізація з GDPR. Право України. 2023. № 8. С. 45–67. DOI: 10.33498/louu-2023-08-045.
3. Костицький В. В., Кушакова-Костицька Н. В. Правове регулювання штучного інтелекту та захист прав людини: європейські стандарти та українські перспективи. Український часопис міжнародного права. 2023. № 4. С. 23–45. DOI: 10.36952/uajil.2023.4.02.
4. Брижко В. М., Пилипчук В. Г. Захист персональних даних у цифровому середовищі: теоретико-правові засади: монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2024. 376 с.
5. Дзьобань О. П., Пилипчук В. Г. Право на приватність в умовах цифрової трансформації суспільства: виклики та перспективи розвитку. Інформація і право. 2024. № 1. С. 34–56. DOI: 10.37750/2616-6798.2024.1(48).34.

Лань О.А., студентка 2-го курсу, групи ЗПЗ-25.2-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Мисак О.І., старший викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Проблематика міжнародно-правової відповідальності є одним із ключових напрямів дослідження сучасного міжнародного права. Особливої актуальності вона набула після повномасштабної агресії Російської Федерації проти України, яка поставила перед міжнародною спільнотою питання ефективності існуючих механізмів притягнення держав до відповідальності за грубі порушення міжнародного права. Сучасні події продемонстрували необхідність переосмислення теоретичних концепцій міжнародної відповідальності та оцінки їхньої практичної дієвості в умовах збройних конфліктів.

Міжнародно-правова відповідальність є юридичним наслідком порушення суб'єктом міжнародного права своїх міжнародних зобов'язань. Її основною метою є відновлення порушених прав, компенсація завданої шкоди та забезпечення стабільності міжнародного правопорядку [1, с. 15–18]. Відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 56/83, будь-яке міжнародно-протиправне діяння держави тягне за собою її міжнародну відповідальність [2].

У міжнародно-правовій доктрині сформувалися дві основні концепції відповідальності: суб'єктивна та об'єктивна. Суб'єктивна концепція передбачає необхідність встановлення вини держави, тобто наявності умислу або необережності в діях її органів. Прихильники цього підходу вважають, що відповідальність повинна наставати лише за умови доведення психічного ставлення держави до вчиненого діяння [1, с. 72–75]. Натомість об'єктивна концепція виходить із того, що вирішальне значення має сам факт порушення

міжнародного зобов'язання незалежно від вини держави. Саме цей підхід отримав найбільше визнання в сучасному міжнародному праві та знайшов відображення у Проєкті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння [2].

У контексті агресії російської федерації проти України об'єктивна концепція відповідальності набуває особливого значення. Для встановлення міжнародно-протиправного діяння достатньо констатувати факт незаконного застосування сили проти суверенної держави. Водночас питання вини залишається важливим для притягнення конкретних посадових осіб до міжнародної кримінальної відповідальності за злочин агресії та воєнні злочини. Як зазначає П. М. Курис, міжнародна відповідальність є особливою формою юридичної відповідальності, що виникає між суб'єктами міжнародного права внаслідок порушення міжнародно-правових норм [5, с. 47–51].

Окреме місце у сучасному міжнародному праві займають норми jus cogens — імперативні норми, які мають найвищу юридичну силу та не можуть бути змінені за домовленістю між державами. До таких норм належить заборона агресії, геноциду, рабства та інших тяжких міжнародних злочинів [8, с. 68–71]. Порушення норм jus cogens породжує особливий режим міжнародно-правової відповідальності, оскільки такі порушення зачіпають інтереси всієї міжнародної спільноти.

Російська агресія проти України є одним із найочевидніших прикладів порушення імперативних норм міжнародного права. Реакцією міжнародної спільноти стало запровадження масштабних санкцій, політична ізоляція держави-агресора та пошук механізмів компенсації завданих Україні збитків. Проте практика свідчить, що навіть грубе порушення норм jus cogens не гарантує автоматичного притягнення держави до відповідальності, що свідчить про наявність суттєвих прогалин у механізмах міжнародного правозастосування [9, с. 97–102].

Однією з найбільш актуальних проблем сучасного міжнародного права є притягнення держави-агресора до відповідальності. Незважаючи на численні резолюції міжнародних організацій та судові рішення, механізми реалізації відповідальності залишаються недостатньо ефективними. Особливу складність становить питання відшкодування збитків, завданих Україні внаслідок російської агресії. У зв'язку з цим активно обговорюється можливість використання заморожених російських активів для компенсації шкоди та відбудови України.

Важливою проблемою є також притягнення до відповідальності міжнародних організацій. У сучасному світі міжнародні організації виступають самостійними учасниками міжнародних відносин, що зумовлює необхідність визначення меж їхньої відповідальності за власні дії або бездіяльність. Особливо гостро це питання постало щодо діяльності Організації Об'єднаних Націй у зв'язку з російсько-українською війною. Наявність права вето у постійних членів Ради Безпеки ООН фактично унеможливлює ухвалення ефективних рішень у випадку, коли держава-порушник сама є постійним членом цього органу. У науковій літературі наголошується на необхідності розвитку механізмів політичної відповідальності міжнародних організацій за неспроможність забезпечити підтримання міжнародного миру та безпеки [3, с. 15–18].

Серйозною проблемою залишається недосконаліть механізмів міжнародного примусу. На відміну від національних правових систем, міжнародне право не має централізованого органу, який би забезпечував обов'язкове виконання судових рішень та міжнародно-правових норм. Події в Україні продемонстрували, що навіть за наявності міжнародного засудження та численних санкцій держава-агресор може продовжувати порушувати міжнародне право. Це актуалізує дискусію щодо реформування системи колективної безпеки та можливого обмеження права вето в Раді Безпеки ООН у випадках агресії та масових порушень прав людини [4].

Не менш важливою є проблема юрисдикції міжнародних судів. Міжнародний Суд ООН може розглядати спори лише за наявності згоди держав, що істотно обмежує його можливості щодо забезпечення відповідальності. Міжнародний кримінальний суд також стикається з низкою юрисдикційних обмежень, особливо щодо злочину агресії. Саме тому міжнародна спільнота дедалі активніше обговорює створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України.

Україна активно використовує наявні міжнародно-правові механізми захисту своїх прав, звертаючись до Міжнародного Суду ООН, Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних інституцій. Однак навіть позитивні рішення цих органів не завжди гарантують їх реальне виконання. Як зазначає С. Г. Певко, ефективність міжнародної відповідальності залежить не лише від існування відповідних правових норм, а й від наявності дієвих механізмів їх реалізації [10, с. 48–51].

Отже, агресія російської федерації проти України стала серйозним випробуванням для сучасної системи міжнародно-правової відповідальності. Вона продемонструвала необхідність удосконалення механізмів притягнення держав до відповідальності, реформування діяльності міжнародних організацій та розширення юрисдикції міжнародних судів. Подальший розвиток міжнародного права має бути спрямований на створення ефективних інструментів реагування на грубі порушення норм jus cogens та забезпечення невідворотності міжнародно-правової відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міжнародно-правова відповідальність: теоретичний погляд : монографія / С. В. Ківалов, С. С. Андрейченко, Х. Н. Бехруз, Є. Л. Стрельцов; відп. ред. С. В. Ківалов. Одеса, 2017. 208 с.

2. Відповідальність держав за міжнародно-правові діяння : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 2001 року № 56/83.

3. Мельник Ю. Теоретико-правові основи застосування політичної відповідальності міжнародними організаціями. Альманах міжнародного права. 2022. Вип. 27. С. 13–21.

4. Манько Р. Призупинення членства та виключення держав з міжнародних організацій. Аналіз Віденської конвенції про право міжнародних договорів та практики ООН та Ради Європи.

5. Курис П. М. Международные правонарушения и ответственность государства. Вильнюс : Минтис, 1973. 279 с.

6. Мисак О.І. Олійник О.М. Ваколюк Г.М. Доктринальні аспекти юридичної відповідальності та міжнародно-правової відповідальності як одного з її видів. /Мисак О.І.,Олійник О.М., Ваколюк Г.М.// Електронне наукове фахове видання категорії Б.Юридичний науковий електронний журнал. №12. 21.12.2021. С. 45-48.

7. Важна К. А. Концепція кримінальної відповідальності держави: можливість реалізації в сучасному міжнародному праві. Київ : Ліра-К, 2017. 292 с.

8. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків, 2020. 544 с.

9. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». Вип. 36. 2023.

10. Певко С. Г. Міжнародна відповідальність держав (теоретико-правовий погляд). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2023. Вип. 36. С. 43–54.

Мисак О.І., старший викладач кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Чумак В.Г., студент 1-го курсу, групи ЗПЗ-25-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОЛІЗІЙНИХ НОРМ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У сучасних умовах розвитку міжнародних економічних, сімейних, трудових та цивільних відносин особливого значення набуває міжнародне приватне право як галузь права, покликана врегульовувати приватноправові відносини, ускладнені іноземним елементом. Зростання обсягів міжнародної торгівлі, активізація міграційних процесів, цифровізація суспільства та інтеграція України до європейського правового простору зумовлюють необхідність ефективного застосування колізійних норм. Саме вони дозволяють визначити право якої держави підлягає застосуванню до конкретних правовідносин та сприяють забезпеченню правової визначеності для учасників міжнародного приватного обороту.

Актуальність дослідження колізійних норм значно посилилася після набуття Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу. Процеси гармонізації національного законодавства із правом ЄС вимагають удосконалення механізмів колізійного регулювання та врахування європейських підходів до визначення застосовного права. Крім того, повномасштабна війна спричинила масштабну міграцію громадян України за кордон, що призвело до збільшення кількості сімейних, спадкових, трудових та майнових спорів з іноземним елементом. За таких умов колізійні норми стають важливим інструментом забезпечення захисту прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

У юридичній літературі колізійні норми розглядаються як особливий різновид правових норм, які не регулюють правовідносини безпосередньо, а визначають право держави, що підлягає застосуванню до конкретного правовідношення. Вони виконують функцію «посередника» між різними

правовими системами та забезпечують подолання колізій між ними [4, с. 71]. Основу колізійного регулювання в Україні становить Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року, який визначає порядок встановлення права, що підлягає застосуванню до приватноправових відносин з іноземним елементом [7].

Значення колізійного регулювання полягає насамперед у забезпеченні ефективного вирішення спорів, пов'язаних із наявністю іноземного елемента. Такі відносини можуть виникати у сфері міжнародних договорів, спадкування, сімейних відносин, міжнародних перевезень, інвестиційної діяльності та багатьох інших сферах. Завдяки колізійним нормам суд або інший компетентний орган отримує можливість визначити, право якої держави слід застосовувати для вирішення спору. Це сприяє реалізації принципів справедливості, правової визначеності та передбачуваності судових рішень.

Особливе значення має принцип автономії волі сторін, відповідно до якого учасники міжнародних приватноправових відносин можуть самостійно обирати право, що буде застосовуватися до їхнього договору. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку міжнародного приватного права та забезпечує гнучкість правового регулювання [5, с. 98]. Водночас свобода вибору права не є абсолютною та обмежується імперативними нормами національного законодавства і застереженням про публічний порядок.

Незважаючи на значний розвиток законодавства у сфері міжнародного приватного права, практика застосування колізійних норм стикається з низкою проблем. Однією з найскладніших є проблема встановлення змісту іноземного права. Суд повинен не лише визначити право, яке підлягає застосуванню, а й правильно встановити його зміст, враховуючи офіційне тлумачення, судову практику та доктрину відповідної держави. На практиці це часто пов'язано з труднощами отримання достовірної інформації про іноземне законодавство, необхідністю залучення експертів та значними часовими витратами [1, с. 165].

Ще однією проблемою є колізія кваліфікацій. Вона виникає тоді, коли одна й та сама правова категорія по-різному тлумачиться в законодавстві

різних держав. У таких випадках виникають труднощі при визначенні відповідної колізійної прив'язки та встановленні права, яке має застосовуватися до конкретних правовідносин. Як зазначають дослідники, відсутність уніфікованих підходів до правової кваліфікації окремих інститутів міжнародного приватного права суттєво ускладнює правозастосовну практику [2, с. 15].

Важливим аспектом залишається застосування застереження про публічний порядок. Відповідно до міжнародно-правової практики, іноземне право не підлягає застосуванню, якщо його наслідки суперечать основоположним принципам правопорядку держави суду. Хоча цей механізм спрямований на захист національних інтересів, його надмірне використання може негативно впливати на стабільність міжнародного приватного обороту та створювати правову невизначеність [4, с. 103].

Окрему увагу необхідно приділити викликам, пов'язаним із розвитком цифрових технологій. Сучасні електронні договори, цифрові активи, криптовалюти та транскордонні онлайн-послуги часто не мають чіткої територіальної прив'язки, що ускладнює застосування традиційних колізійних норм. У зв'язку з цим виникає необхідність удосконалення законодавства та розробки нових підходів до визначення застосовного права у цифровому середовищі [3, с. 185].

Суттєвий вплив на розвиток міжнародного приватного права України мають євроінтеграційні процеси. Адаптація національного законодавства до європейських стандартів передбачає врахування положень міжнародних конвенцій та практики держав-членів ЄС. Це сприятиме підвищенню ефективності колізійного регулювання та забезпеченню більшої передбачуваності правозастосування.

Отже, колізійні норми є ключовим інструментом міжнародного приватного права, який забезпечує вирішення приватноправових спорів з іноземним елементом та сприяє ефективній взаємодії різних правових систем. В умовах глобалізації, цифровізації та євроінтеграції значення колізійного

регулювання постійно зростає. Водночас практика застосування колізійних норм в Україні стикається з низкою проблем, серед яких особливе місце займають питання встановлення змісту іноземного права, колізії кваліфікацій, застосування застереження про публічний порядок та регулювання цифрових правовідносин. Подальше вдосконалення законодавства та гармонізація його з європейськими стандартами сприятимуть підвищенню ефективності міжнародного приватного права України та забезпеченню належного захисту прав учасників міжнародних приватноправових відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галущенко Г.В. Актуальні проблеми застосування колізійної норми в міжнародному приватному праві / Г. В. Галущенко / Бюлетень Міністерства юстиції України. 2014. № 6. С. 162- 171.

2. Іванова М.І., Потапенко Є. О. Колізійні норми міжнародного приватного права при застосуванні іноземного права. Журнал східноєвропейського права.2019. № 69. С. 13-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2019_69_4

3. Марченко Д.В. Теоретичний аналіз колізійних норм у міжнародному приватному праві як механізм регулювання договору. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 36 (75) № 2 2025. С.183-187.

4. Міжнародне приватне право: загальна частина : навч.-метод. посіб. / О. Р. Вайцеховська, О. В. Руденко. – Харків : Право, 2023. – 256 с.

5. Міжнародне приватне право : підручник . [Є. М. Білоусов, І. М. Жуков,

6. В. В. Комаров, І. В. Яковюк та ін.]; за заг. ред. Є. М. Білоусова, І. В. Яковюка. – Харків : Право, 2021. 408 с.

7. Про міжнародне приватне право. Закон України від 23 червня 2005 року № 2709-IVhttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text

Мілієнко О.А., професор кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Олійник О.М., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК ІНСТРУМЕНТ ВЕРТИКАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ У ПОРІВНЯННІ З НІМЕЦЬКОЮ МОДЕЛЛЮ

Конституційна скарга як механізм захисту прав людини посідає особливе місце серед сучасних інструментів конституційного правосуддя, забезпечуючи безпосередній доступ громадян до конституційного контролю. Концепція вертикалізації прав людини передбачає реалізацію прав і свобод насамперед у вертикальних відносинах між особою та державою через механізми судового захисту на найвищому рівні правової системи. Інститут конституційної скарги дозволяє індивіду безпосередньо звернутися до органу конституційного правосуддя у разі порушення його конституційних прав і свобод, що становить найвищу форму судового захисту в національних правових системах. Запровадження конституційної скарги в Україні у 2016 році стало важливим етапом конституційної реформи та наближення національної системи захисту прав людини до європейських стандартів. Порівняльно-правовий аналіз українського досвіду та німецької моделі конституційної скарги дозволяє виявити сильні та слабкі сторони національного механізму та окреслити перспективи його подальшого вдосконалення.

Німецька модель конституційної скарги, сформована Федеральним конституційним судом Німеччини на основі Основного закону 1949 року, вважається однією з найрозвиненіших та найефективніших у світі систем конституційного захисту прав людини. Стаття дев'яносто третя Основного закону Німеччини закріплює право кожного, хто вважає, що публічна влада порушила його основні права, звернутися з конституційною скаргою до Федерального конституційного суду. Особливістю німецької моделі є

широкий обсяг конституційної скарги, що дозволяє оскаржувати не лише закони та інші нормативно-правові акти, але й окремі судові рішення та дії органів публічної влади. Концепція вичерпання інших засобів правового захисту в німецькій моделі реалізується гнучко, дозволяючи в окремих випадках звертатися безпосередньо до Федерального конституційного суду. Десятиліття практики німецької конституційної скарги сформувало унікальну судову доктрину, що суттєво вплинула на розвиток конституційного права не лише в Німеччині, але і в більшості європейських країн.

Українська модель конституційної скарги, запроваджена змінами до Конституції України 2016 року та деталізована Законом України «Про Конституційний Суд України» 2017 року, базується на європейських стандартах конституційного правосуддя з урахуванням специфіки національної правової системи. Стаття сто п’ятдесят перша три Конституції України закріплює право кожного звернутися з конституційною скаргою до Конституційного Суду України, якщо особа вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Особливістю української моделі є обмеження предмета конституційної скарги виключно законами України, що застосовувалися в остаточних судових рішеннях. Вимога вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту та подання скарги протягом трьох місяців з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням є важливими процесуальними обмеженнями для прийнятності конституційної скарги. Перші роки практики Конституційного Суду України з розгляду конституційних скарг продемонстрували як потенціал цього інструменту, так і виклики його ефективного застосування в умовах перевантаження суду.

Порівняльний аналіз предмета конституційної скарги в українській та німецькій моделях виявляє суттєву різницю в обсязі захисту, що надається громадянам через цей механізм. Німецька модель повної конституційної скарги дозволяє оскаржувати весь спектр актів та дій публічної влади, включаючи закони, підзаконні акти, судові рішення та окремі дії посадових

осіб. Українська модель нормативної конституційної скарги обмежується перевіркою конституційності законів, що були застосовані в остаточних судових рішеннях, що суттєво звужує сферу її застосування порівняно з німецькою моделлю. Така різниця в обсязі конституційної скарги відображає різні підходи до співвідношення конституційного та звичайного судочинства, а також різні моделі взаємодії між органами конституційного правосуддя та системою судів загальної юрисдикції. Розширення предмета конституційної скарги в Україні до моделі, наближеної до німецької, є одним з найбільш дискусійних питань подальшого розвитку національної системи конституційного правосуддя.

Доктринальний внесок конституційних скарг у розвиток національних правових систем демонструє важливу роль цього інструменту у формуванні сучасних стандартів захисту прав людини. Практика Федерального конституційного суду Німеччини сформувала такі важливі концепції, як загальне право на особистість, інформаційне самовизначення та горизонтальна дія основних прав, що збагатили світову конституційно-правову доктрину. Українська практика конституційного правосуддя за роки існування інституту конституційної скарги також почала формувати власні доктринальні підходи, особливо у сферах захисту права на справедливий судовий розгляд та права власності. Особливо важливим є вплив практики конституційних скарг на формування концепції конституційної ідентичності, що визначає фундаментальні цінності правової системи та їх співвідношення з європейським правовим простором. Розвиток наукової доктрини конституційної скарги в Україні є важливою передумовою для подальшого вдосконалення цього інструменту захисту прав людини.

Перспективи розвитку інституту конституційної скарги в Україні у контексті європейської інтеграції та повоєнної конституційної реформи відкривають нові можливості для вдосконалення національної моделі з урахуванням найкращого європейського досвіду. Розширення предмета конституційної скарги через можливе включення підзаконних актів, окремих

судових рішень або дій органів публічної влади могло б суттєво посилити захист конституційних прав громадян. Удосконалення процесуальних аспектів конституційного провадження за скаргами, включаючи диференціацію процедур та запровадження ефективних забезпечувальних заходів, є важливим напрямом подальшого розвитку. Підвищення доступності конституційної скарги для громадян через розвиток системи безоплатної правової допомоги та цифровізацію процедур є необхідною умовою ефективної реалізації відповідного конституційного права. Конституційна скарга як інструмент вертикалізації прав людини має стати одним з ключових елементів європейської інтеграції України та формування сучасної правової держави, що ефективно забезпечує реалізацію конституційних прав і свобод усіх громадян.

Список використаних джерел:

1. Шевчук С. В. Конституційна скарга як інструмент захисту прав людини: український досвід та європейські стандарти: монографія. Київ: Видавничий дім «Дакор», 2022. 412 с.
2. Гультай М. М., Кампо В. М. Конституційна скарга в системі національних засобів захисту прав людини: порівняльно-правове дослідження. Вісник Конституційного Суду України. 2023. № 2. С. 45–68. DOI: 10.32782/2310-0419-2023-2-04.
3. Бориславська О. М., Різник С. В. Німецька модель конституційної скарги та перспективи її імплементації в Україні. Право України. 2022. № 6. С. 89–108. https://doi.org/10.33498/louu-2022-06-089.
4. Селіванов А. О., Стрижак А. А. Конституційне правосуддя в Україні: теорія, практика та перспективи розвитку інституту конституційної скарги: монографія. Харків: Право, 2023. 358 с.
5. Терлецький Д. С., Євсєєв О. П. Вертикалізація прав людини через механізми конституційного правосуддя: український досвід у європейському контексті. Юридичний журнал. 2024. № 1. С. 56–78. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2024.04.

Мохнатюк В.Р., викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-економічних та правознавчих дисциплін
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна»
Огер Г.В., студентка 3-го курсу, групи ЗПЗ-24.2-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Циндра Р.А.,
адвокат, аспірант кафедри публічного та приватного права
Університет митної справи та фінансів
м. Дніпро, Україна

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СИСТЕМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Євроінтеграційні процеси відіграють визначальну роль у трансформації національної системи захисту прав людини в Україні, забезпечуючи системну гармонізацію вітчизняного законодавства та правозастосовної практики з європейськими стандартами в межах стратегічного курсу на повноправне членство в Європейському Союзі. Конституційне закріплення європейського вибору України через внесення змін до Конституції у 2019 році, відповідно до яких підтверджується європейська ідентичність українського народу та незворотність європейського та євроатлантичного курсу, створило непорушну правову основу для системної інтеграції європейських цінностей у національний правопорядок. Надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі у червні 2022 року та відкриття переговорів про вступ у червні 2024 року започаткували якісно новий етап правової інтеграції, що передбачає поглиблену гармонізацію національної правової системи з acquis communautaire ЄС. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, повний обсяг якої набув чинності 1 вересня 2017 року, заклала фундаментальні правові засади для системного зближення українського законодавства з європейськими стандартами, включаючи сферу захисту прав людини. Український досвід євроінтеграційної трансформації системи захисту прав людини в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації

становить унікальний приклад поєднання реформаторських зусиль з протидією екзистенційним викликам національній безпеці.

Європейські стандарти захисту прав людини, що інтегруються в українську правову систему через євроінтеграційні процеси, формують комплексну систему правових гарантій, заснованих на цінностях, закріплених у статті 2 Договору про Європейський Союз. Ці цінності включають повагу до людської гідності, свободу, демократію, рівність, верховенство права та повагу до прав людини, у тому числі прав осіб, які належать до меншин, що становить ціннісну основу європейського правопорядку. Хартія основоположних прав Європейського Союзу 2000 року, що набула обов'язкової юридичної сили з 1 грудня 2009 року після набрання чинності Лісабонським договором, кодифікує комплексний каталог прав людини, систематизованих за принципами гідності, свободи, рівності, солідарності, прав громадян та правосуддя. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року в інтерпретації Європейського суду з прав людини залишається базовим документом європейської системи захисту прав людини, що формує мінімальні стандарти захисту в усіх державах-учасницях Ради Європи. Acquis communautaire ЄС у сфері прав людини охоплює розгалужену систему директив, регламентів та інших нормативно-правових актів, що детально регулюють різні аспекти захисту прав людини, включаючи недискримінацію, захист персональних даних, права споживачів та трудові права. Гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами передбачає системне впровадження цих норм у національну правову систему з урахуванням специфіки української правової традиції.

Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом створила найбільш масштабну в історії України правову базу для системної трансформації національного законодавства та правозастосовної практики у напрямі європейських стандартів. Преамбула Угоди підтверджує спільну прихильність сторін до цінностей, на яких засновано Європейський Союз, а саме до демократії, поваги до прав людини й основоположних свобод та

верховенства права. Положення Угоди в частині політичного діалогу та співробітництва у сфері зовнішньої політики й політики безпеки передбачають поглиблення співпраці у сфері прав людини, демократії та верховенства права, включаючи протидію всім формам дискримінації. Глава, присвячена юстиції, свободі та безпеці, окреслює широкий спектр зобов'язань України щодо гармонізації законодавства у сфері захисту персональних даних, протидії корупції, забезпечення незалежності судової влади та реформування правоохоронних органів. Положення Угоди про створення глибокої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі містять зобов'язання щодо гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами у сферах, що мають безпосереднє відношення до прав людини, включаючи трудові права, права споживачів та екологічні права. Спільні органи асоціації, включаючи Раду асоціації та Комітет асоціації, забезпечують моніторинг виконання Україною своїх зобов'язань та координацію подальшого розвитку співпраці у сфері прав людини.

Конституційна реформа в Україні відіграє ключову роль у забезпеченні відповідності національної правової системи європейським стандартам захисту прав людини, що знайшло своє відображення у низці важливих змін до Основного Закону держави. Конституційні зміни щодо правосуддя 2016 року стали найбільш масштабною реформою цієї сфери в новітній історії України, що передбачила формування нового Верховного Суду, реорганізацію системи судоустрою та оновлення інституту конституційної юрисдикції. Запровадження конституційної скарги як механізму прямого звернення фізичних та юридичних осіб до Конституційного Суду України створило важливий інструмент захисту фундаментальних прав, що відповідає кращим європейським практикам. Конституційні зміни 2019 року щодо стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору закріпили незворотність європейського вибору на найвищому правовому рівні. Поточні дискусії щодо подальшого вдосконалення Конституції України з урахуванням викликів

воєнного часу та потреб євроінтеграції включають питання модернізації каталогу прав людини, посилення гарантій верховенства права та вдосконалення механізмів захисту прав в умовах надзвичайних правових режимів. Конституційний Суд України у своїй практиці активно використовує європейські стандарти захисту прав людини, посилаючись на положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини.

Реформа судової системи України становить один з найважливіших напрямів євроінтеграційних перетворень, що безпосередньо впливає на ефективність захисту прав людини на національному рівні. Створення Верховного Суду у 2017–2018 роках через відкритий конкурс з участю представників громадянського суспільства та міжнародних експертів стало безпрецедентною в європейській практиці моделлю формування найвищого судового органу. Запровадження Вищого антикорупційного суду та інших спеціалізованих судових органів забезпечило ефективні механізми притягнення до відповідальності за корупційні правопорушення, що тривалий час залишалися викликом для української правової системи. Реформа Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів через залучення міжнародних експертів до оцінки доброчесності кандидатів забезпечує підвищення стандартів формування суддівського корпусу відповідно до європейських вимог. Гармонізація процесуального законодавства України з європейськими стандартами через прийняття нових редакцій Цивільного процесуального кодексу, Господарського процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства забезпечила впровадження сучасних процесуальних механізмів захисту прав. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» інтегрував європейські стандарти незалежності судової влади та забезпечення доступу до правосуддя, що становлять фундаментальні гарантії захисту прав людини.

Гармонізація українського законодавства у сфері захисту персональних даних з європейськими стандартами, зокрема з Загальним регламентом про

захист даних, є одним з пріоритетних напрямів євроінтеграційних реформ у сфері прав людини. Проєкт нового Закону України «Про захист персональних даних», розроблений з урахуванням положень GDPR, передбачає системне оновлення національного режиму захисту даних з впровадженням сучасних принципів та механізмів. Реформа Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як органу, що здійснює контроль за дотриманням законодавства про захист персональних даних, передбачає посилення інституційної спроможності та незалежності цього органу відповідно до європейських стандартів. Адаптація українського законодавства про штучний інтелект до Регламенту ЄС про штучний інтелект 2024 року створює нові виклики та можливості для забезпечення прав людини в умовах цифрової трансформації. Розвиток національної кіберстратегії та гармонізація законодавства у сфері кібербезпеки з європейськими стандартами, включаючи Директиву NIS2, забезпечують захист цифрових прав громадян в умовах гібридних загроз. Український досвід цифровізації державних послуг через додаток «Дія» становить унікальний приклад впровадження сучасних технологій з одночасним забезпеченням захисту прав користувачів відповідно до європейських стандартів.

Імплементація антидискримінаційного законодавства в Україні відповідно до європейських стандартів формує комплексну систему забезпечення рівності та недискримінації як фундаментальної цінності європейського правопорядку. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» 2012 року створив правову основу для протидії дискримінації за широким переліком захищених ознак, що поступово гармонізується з європейськими директивами. Виконання Україною зобов'язань щодо ратифікації Стамбульської конвенції у 2022 році стало важливим кроком у забезпеченні відповідності національного законодавства європейським стандартам протидії гендерно зумовленому насильству. Реформа законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків відповідно до європейських директив у сфері гендерної рівності

забезпечує системне впровадження принципів гендерного мейнстримінгу. Захист прав осіб з інвалідністю через імплементацію Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та європейської стратегії з прав осіб з інвалідністю передбачає системні зміни у сферах інклюзивної освіти, доступності та зайнятості. Гармонізація законодавства про захист прав національних меншин з європейськими стандартами, зокрема з Рамковою конвенцією про захист національних меншин, є одним з критеріїв оцінки прогресу України у переговорному процесі про вступ до ЄС.

Перспективи розвитку системи захисту прав людини в Україні в контексті євроінтеграції пов'язані з необхідністю комплексної реалізації Стратегії державної політики у сфері прав людини на період до 2030 року та інтеграції європейських стандартів у всі сфери національного правопорядку. Скринінг українського законодавства на відповідність acquis communautaire ЄС, що розпочався після відкриття переговорів про вступ у червні 2024 року, забезпечує системну оцінку стану гармонізації національного права з європейськими стандартами в усіх сферах, включаючи захист прав людини. Інтеграція гендерно чутливого підходу та принципів інклюзивності у процес повоєнного відновлення України відповідно до європейських стандартів створює унікальну можливість формування справді інклюзивного суспільства європейського зразка. Розвиток національної системи моніторингу прав людини, включаючи інституції омбудсмена, національні правозахисні організації та механізми взаємодії з міжнародними правозахисними інституціями, забезпечує ефективну імплементацію європейських стандартів на практиці. Посилення інституційної спроможності українських державних органів у сфері захисту прав людини через навчання, обмін досвідом та технічну допомогу європейських партнерів сприяє системному впровадженню європейських стандартів. Утвердження європейської системи цінностей як основи національного правопорядку та невід'ємного компонента української державності в умовах протистояння російській агресії є стратегічним завданням, від вирішення якого залежить не лише успіх євроінтеграційного

процесу, але й формування демократичної, правової держави, здатної забезпечити повноцінний захист прав і свобод усіх своїх громадян відповідно до найвищих європейських стандартів.

Список використаних джерел:

1. Петров Р. А., Муравйов В. І. Євроінтеграційні процеси та трансформація національної правової системи України: монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2023. 416 с.
2. Буроменський М. В., Стешенко В. М. Гармонізація українського законодавства з acquis communautaire ЄС у сфері захисту прав людини. Право України. 2023. № 10. С. 23–45. DOI: 10.33498/louu-2023-10-023.
3. Шевчук С. В., Головатий С. П. Європейські стандарти захисту прав людини в українській судовій практиці: сучасний стан та перспективи розвитку. Український часопис міжнародного права. 2023. № 4. С. 34–56. DOI: 10.36952/uajil.2023.4.03.
4. Кресіна І. О., Стойко О. М. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: правові механізми реалізації у сфері прав людини: монографія. Харків: Право, 2024. 368 с.
5. Козюбра М. І., Матвєєва Ю. І. Євроінтеграційні реформи та утвердження верховенства права в Україні в умовах війни. Вісник Національної академії правових наук України. 2024. № 1. С. 45–67. DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-1-045.

Мохнатюк В.Р., викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-економічних та правознавчих дисциплін
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна»
Платонова Г.В., доцент кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Захист трудових прав громадян в умовах воєнного стану становить одну з найактуальніших проблем сучасного українського трудового права, що потребує балансу між забезпеченням оборонних потреб держави та збереженням базових гарантій працівників. Повномасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року створило безпрецедентну ситуацію для національної системи трудових відносин, що проявилася через масове переміщення підприємств, втрату значної частини робочих місць та трансформацію традиційних форм зайнятості. Воєнний стан, введений в Україні відповідно до Указу Президента України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану», створив правові передумови для тимчасових обмежень окремих трудових прав в інтересах національної безпеки та оборони. Адаптація українського трудового законодавства до умов воєнного стану через ухвалення спеціальних нормативно-правових актів стала важливим етапом еволюції національної системи захисту трудових прав. Аналіз правових механізмів захисту трудових прав в умовах війни є необхідною передумовою для формування збалансованого підходу до правового регулювання трудових відносин у сучасних умовах.

Спеціальне законодавство у сфері регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану в Україні базується на Законі України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», ухваленому в березні 2022 року. Цей закон встановлює особливості правового регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану, передбачаючи спрощені процедури укладення та припинення трудових договорів, призупинення дії

окремих гарантій та інші зміни. Закон передбачає можливість призупинення дії трудового договору у випадках, коли продовження роботи неможливе внаслідок воєнних дій, що становить новий правовий інститут у вітчизняному трудовому праві. Особливого значення набули норми про дистанційну та надомну роботу, що дозволяють зберегти трудові відносини в умовах безпекових загроз та переміщення працівників. Зміни до Кодексу законів про працю України, ухвалені в умовах воєнного стану, спрямовані на посилення гнучкості трудових відносин з одночасним збереженням базових гарантій працівників.

Особливості регулювання робочого часу та часу відпочинку в умовах воєнного стану передбачають суттєві зміни порівняно з мирним часом для забезпечення безперервної роботи стратегічно важливих підприємств та оборонної інфраструктури. Тривалість робочого часу для працівників критичної інфраструктури та оборонно-промислового комплексу може бути збільшена до шістдесяти годин на тиждень, що становить суттєве відхилення від загальних норм трудового права. Право на щорічну відпустку працівників критичної інфраструктури може бути обмежене двадцятьма чотирма календарними днями на період дії воєнного стану з компенсацією невикористаних днів відпустки після його завершення. Заборона залучення до нічних робіт окремих категорій працівників, зокрема вагітних жінок та матерів з дітьми до трьох років, зберігається навіть в умовах воєнного стану відповідно до міжнародних стандартів захисту материнства. Розширення можливостей застосування ненормованого робочого дня та надурочних робіт в умовах воєнного стану потребує адекватної компенсації працівникам та дотримання базових гарантій охорони праці.

Питання захисту трудових прав мобілізованих громадян та працівників, які перебувають у зоні бойових дій, становлять одну з найгостріших проблем правозастосовної практики в умовах війни. Закон гарантує збереження робочого місця, посади та середнього заробітку за працівниками, мобілізованими на військову службу, що є важливою соціальною гарантією

для захисників України та їхніх родин. Особливості забезпечення трудових прав внутрішньо переміщених осіб включають полегшені процедури працевлаштування, можливості перекваліфікації та підтримку у пошуку роботи в нових громадах. Захист трудових прав українських громадян, які тимчасово перебувають за кордоном через війну, потребує розвитку міжнародного співробітництва та укладення відповідних двосторонніх угод з країнами-партнерами. Проблема виплати заробітної плати працівникам підприємств, що опинилися на тимчасово окупованих територіях або в зонах активних бойових дій, є однією з найскладніших у правозастосовній практиці.

Виклики правозастосовної практики у сфері захисту трудових прав в умовах воєнного стану охоплюють широкий спектр проблем, від процесуальних аспектів до питань ресурсного забезпечення системи трудового нагляду. Діяльність Державної служби України з питань праці в умовах воєнного стану була суттєво обмежена через мораторій на проведення планових перевірок, що ускладнило здійснення державного контролю за дотриманням трудового законодавства. Звернення працівників до судових органів за захистом порушених трудових прав ускладнюється воєнними обставинами, переміщенням судових установ та загальним перевантаженням судової системи. Проблема невиплати або несвоєчасної виплати заробітної плати в умовах війни набула особливої гостроти, що потребує посилення механізмів захисту прав працівників на оплату праці. Розвиток альтернативних механізмів вирішення трудових спорів, включаючи медіацію та звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, є важливим напрямом адаптації системи захисту трудових прав до умов воєнного стану.

Перспективи розвитку правового регулювання трудових відносин в Україні в контексті повоєнного відновлення та європейської інтеграції пов’язані з необхідністю комплексної реформи трудового законодавства з урахуванням сучасних викликів. Адаптація українського трудового законодавства до стандартів Європейського Союзу в межах євроінтеграційних

процесів передбачає імплементацію численних директив у сфері трудових відносин та соціальної політики. Подолання наслідків війни для ринку праці потребуватиме розвитку програм професійної реабілітації ветеранів, підтримки зайнятості осіб з інвалідністю внаслідок бойових дій та комплексної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у трудове життя. Розвиток нових форм зайнятості, включаючи дистанційну роботу, фріланс та цифрові платформи, потребує адекватного правового регулювання для забезпечення захисту трудових прав в умовах цифрової трансформації економіки. Формування сучасної системи захисту трудових прав в Україні повинно враховувати уроки воєнного періоду, європейські стандарти та глобальні тенденції розвитку трудових відносин для забезпечення гідної праці та соціальної справедливості як необхідних умов відновлення та сталого розвитку країни.

Список використаних джерел:

1. Іншин М. І., Щербина В. І. Трудове право України в умовах воєнного стану: правові засади та практика застосування: монографія. Київ: Видавничий дім «Юрінком Інтер», 2023. 398 с.
2. Бурак В. Я., Пилипенко П. Д. Особливості регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану: український досвід та європейські стандарти. Право України. 2023. № 8. С. 78–96. DOI: 10.33498/louu-2023-08-078.
3. Жернаков В. В., Лук'янчиков О. М. Захист трудових прав працівників в умовах війни: проблеми теорії та правозастосування. Юридичний вісник. 2023. № 4. С. 89–108. https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.2470.
4. Лазор В. В., Сільченко С. О. Трудове право України в умовах євроінтеграції: виклики та перспективи розвитку у воєнний та повоєнний період: монографія. Львів: Видавництво ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. 312 с.
5. Лагутіна І. В., Дашутін І. В. Захист трудових прав мобілізованих громадян та внутрішньо переміщених осіб в Україні: правові механізми та виклики реалізації. Журнал східноєвропейського права. 2024. № 1. С. 56–74. DOI: 10.20535/2310-9203.2024.1.04.

Мохнатюк В.Р., викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-економічних та правознавчих дисциплін
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна»
Платонова Г.В., доцент кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Федоренко А.І., аспірант
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м.Харків

ЗАХИСТ ПРАВ БІЖЕНЦІВ ТА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Захист прав біженців та внутрішньо переміщених осіб є одним з найбільш актуальних напрямів сучасного міжнародного права, що набуває особливого значення в умовах глобальної кризи вимушеної міграції, спричиненої збройними конфліктами, переслідуваннями та масовими порушеннями прав людини. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на середину 2020-х років кількість осіб, що зазнали примусового переміщення у світі, перевищила сто мільйонів, що становить безпрецедентний показник в історії людства. Формування міжнародно-правової системи захисту біженців пов'язане з трагічними подіями двох світових війн та масовими переміщеннями населення в Європі, що зумовило необхідність створення універсальних правових механізмів реагування на гуманітарні кризи. Сучасна система захисту прав вимушено переміщених осіб базується на принципах міжнародної солідарності, розподілу відповідальності між державами та поваги до гідності людини незалежно від її правового статусу. Українська трагедія, спричинена збройною агресією російської федерації, актуалізувала всі аспекти міжнародно-правового захисту вимушених мігрантів та поставила нові виклики перед сучасною системою міжнародного права.

Міжнародно-правовий захист біженців базується на Конвенції про статус біженців 1951 року та Протоколі до неї 1967 року, які закладають фундаментальні засади універсальної системи захисту осіб, що зазнали

переслідувань у країнах свого походження. Конвенція 1951 року сформулювала класичне визначення поняття біженця, відповідно до якого таким визнається особа, яка через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, належності до певної соціальної групи чи політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності. Принцип non-refoulement, закріплений у статті 33 Конвенції, забороняє висилку або примусове повернення біженця до території, де його життю або свободі загрожує небезпека, що становить наріжний камінь усієї системи захисту біженців. Регіональні системи захисту біженців, представлені Конвенцією Організації африканської єдності 1969 року та Картахенською декларацією 1984 року, розширили класичне визначення біженця, включивши до нього осіб, що рятуються від збройних конфліктів, генералізованого насильства та масових порушень прав людини. Європейська система спільного притулку, сформована директивами та регламентами Європейського Союзу, створила найбільш розгалужену регіональну систему захисту біженців з гармонізованими стандартами процедур та матеріальних гарантій.

Захист внутрішньо переміщених осіб становить окрему сферу міжнародно-правового регулювання, що сформувалася значно пізніше за систему захисту біженців через специфіку правового статусу осіб, які залишаються на території своєї держави. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення, розроблені у 1998 році представником Генерального секретаря ООН з питань внутрішньо переміщених осіб Френсісом Денгом, стали першим систематизованим документом, що визначив міжнародні стандарти захисту цієї категорії вимушених мігрантів. Незважаючи на необов'язковий характер Керівних принципів, вони набули значного авторитету в міжнародному співтоваристві та стали основою для формування національного законодавства багатьох держав, що стикнулися з проблемою внутрішнього переміщення. Кампальська конвенція про захист та допомогу внутрішньо переміщеним особам в Африці 2009 року стала першим

юридично обов'язковим міжнародним договором, що регулює питання захисту внутрішньо переміщених осіб на регіональному рівні. Принципова відмінність захисту внутрішньо переміщених осіб від захисту біженців полягає в тому, що основну відповідальність за забезпечення їхніх прав несе держава їхнього громадянства, що накладає особливі позитивні обов'язки на національні органи влади.

Сучасні виклики міжнародно-правового захисту вимушених мігрантів пов'язані з трансформацією характеру збройних конфліктів, появою нових категорій переміщених осіб та зростанням протидії приймаючих держав щодо забезпечення прав біженців. Феномен так званих змішаних міграційних потоків, що поєднують біженців, шукачів притулку, економічних мігрантів та інших категорій переміщених осіб, ускладнює реалізацію класичних правових механізмів захисту, заснованих на чіткому розмежуванні різних категорій мігрантів. Кліматичні зміни та екологічні катастрофи створюють нову категорію вимушено переміщених осіб, для яких наявна міжнародно-правова база не передбачає адекватного захисту, що актуалізує дискусії щодо доцільності розширення Конвенції 1951 року. Поширення політики стримування міграції, аутсорсингу процедур надання притулку та зовнішніх кордонів європейських держав створює серйозні виклики для дотримання принципу non-refoulement та інших фундаментальних стандартів захисту біженців. Криза солідарності між державами у сфері розподілу відповідальності за прийом біженців підриває ефективність універсальної системи захисту та потребує пошуку нових механізмів міжнародного співробітництва.

Український досвід захисту прав внутрішньо переміщених осіб та біженців є одним з найбільш масштабних у сучасній історії та становить унікальну сферу для аналізу ефективності міжнародно-правових механізмів захисту в умовах повномасштабної збройної агресії. Початок російської агресії у 2014 році зумовив необхідність формування національної правової бази захисту внутрішньо переміщених осіб, що знайшло своє відображення в

Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та інших нормативно-правових актах. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації у 2022 році спричинило найбільшу гуманітарну кризу в Європі з часів Другої світової війни, внаслідок якої понад вісім мільйонів українців отримали тимчасовий захист у державах Європейського Союзу, а близько п'яти мільйонів стали внутрішньо переміщеними особами. Активація Директиви ЄС про тимчасовий захист 2001/55/ЕС у березні 2022 року вперше в історії європейського права створила безпрецедентний механізм колективного захисту українських біженців без проходження індивідуальних процедур надання притулку. Український досвід продемонстрував як значний потенціал міжнародної солідарності, так і системні прогалини у міжнародно-правовому регулюванні, особливо у сфері захисту прав осіб, примусово переміщених до держави-агресора.

Перспективи розвитку міжнародно-правової системи захисту біженців та внутрішньо переміщених осіб пов'язані з необхідністю комплексної модернізації існуючих механізмів з урахуванням сучасних викликів та формуванням нових стандартів, що відповідають реаліям XXI століття. Глобальний договір про біженців, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у 2018 році, окреслив стратегічні напрями розвитку міжнародного співробітництва у цій сфері, зокрема через посилення підтримки приймаючих держав, розширення доступу до тривалих рішень та залучення нових партнерів. Розвиток міжнародних механізмів відповідальності за дії, що спричиняють вимушене переміщення населення, особливо у контексті російської агресії проти України, створює нові правові підстави для притягнення держав-винуватців до міжнародно-правової відповідальності та забезпечення компенсації жертвам. Цифровізація гуманітарної допомоги та документування статусу біженців через сучасні технології, включаючи блокчейн та біометричну ідентифікацію, відкриває нові можливості для ефективного захисту прав вимушених мігрантів. Інтеграція захисту біженців та внутрішньо переміщених осіб у концепцію сталого розвитку та повоєнного

відновлення України створює перспективу формування нової парадигми міжнародно-правового реагування на гуманітарні кризи, що відповідає викликам сучасності та забезпечує гідне життя для всіх категорій вимушено переміщених осіб.

Список використаних джерел:

1. Малиновська О. А., Позняк О. В. Захист прав біженців та внутрішньо переміщених осіб: міжнародні стандарти та український досвід: монографія. Київ: НІСД, 2023. 384 с.

2. Буткевич О. В., Мицик В. В. Міжнародно-правовий статус вимушених мігрантів: сучасні виклики та перспективи розвитку. Український часопис міжнародного права. 2023. № 2. С. 23–45. DOI: 10.36952/uajil.2023.2.02.

3. Чехович С. Б., Олефір В. І. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах воєнного стану. Право України. 2023. № 9. С. 56–78. DOI: 10.33498/louu-2023-09-056.

4. Антонович М. М., Гнатовський М. М. Захист українських біженців у державах Європейського Союзу: реалізація Директиви про тимчасовий захист: монографія. Львів: Видавництво ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. 312 с.

5. Лібанова Е. М., Позняк О. В. Вимушена міграція з України внаслідок збройної агресії: масштаби, наслідки та перспективи повернення. Демографія та соціальна економіка. 2024. № 1. С. 12–34. DOI: 10.15407/dse2024.01.012.

Мохнатюк В.Р., викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-економічних та правознавчих дисциплін
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна»
Рулла Д.В., студент 4-го курсу, групи ЗПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

Проблема домашнього насильства становить одну з найгостріших соціально-правових проблем сучасного суспільства, що зачіпає фундаментальні права людини та потребує комплексного підходу до її розв'язання на національному та міжнародному рівнях. Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, приблизно кожна третя жінка у світі впродовж життя стикається з фізичним або сексуальним насильством, переважно з боку інтимного партнера, що свідчить про глобальний масштаб проблеми. Домашнє насильство як соціально-правове явище охоплює широкий спектр форм насильницької поведінки, включаючи фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство, що відбувається в межах сімейних або близьких стосунків. Особливої актуальності проблема домашнього насильства набула в умовах війни в Україні, коли посттравматичний стрес, економічна нестабільність та інші чинники сприяють зростанню ризиків насильства в сім'ї. Порівняльний аналіз правових механізмів протидії домашньому насильству в Україні та країнах Європейського Союзу дозволяє виявити сильні сторони національної системи та окреслити перспективи її подальшого вдосконалення.

Міжнародно-правові засади протидії домашньому насильству формуються через систему універсальних та регіональних договорів, що визначають базові стандарти захисту жертв та забезпечення відповідальності винних. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та її Факультативний протокол створюють універсальну рамку захисту прав жінок, включаючи захист від домашнього насильства. Конвенція Ради Європи

про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, відома як Стамбульська конвенція, є найбільш розгорнутим міжнародним документом у цій сфері. Україна ратифікувала Стамбульську конвенцію у 2022 році, що стало важливим кроком у наближенні національного законодавства до європейських стандартів захисту від насильства. Практика Європейського суду з прав людини у справах щодо домашнього насильства формує важливі стандарти позитивних зобов'язань держави у сфері захисту осіб від насильницьких посягань.

Правова система протидії домашньому насильству в Україні базується на Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», ухваленому у 2017 році, який заклав комплексний підхід до розв'язання цієї проблеми. Закон визначає чотири основні форми домашнього насильства, що відповідає міжнародним стандартам та сучасним науковим уявленням про природу цього явища. Кримінальний кодекс України містить спеціальну статтю про домашнє насильство, що передбачає кримінальну відповідальність за систематичне насильство в сім'ї, а також враховує домашній характер насильства як обтяжуючу обставину при кваліфікації інших злочинів. Система спеціалізованих служб з протидії домашньому насильству в Україні включає мобільні бригади соціально-психологічної допомоги, притулки для постраждалих та центри допомоги. Інститут термінового заборонного припису та обмежувального припису є важливим інструментом оперативного захисту постраждалих осіб, що дозволяє швидко обмежити доступ кривдника до жертви.

Європейський досвід протидії домашньому насильству демонструє різноманіття національних моделей при спільній основі, що базується на Стамбульській конвенції та інших європейських стандартах. Іспанська модель, запроваджена органічним законом про комплексні заходи захисту від гендерного насильства 2004 року, передбачає створення спеціалізованих судів з питань насильства щодо жінок, що значно підвищило ефективність судового розгляду відповідних справ. Австрійська модель характеризується

розвиненою системою центрів захисту від насильства та інноваційними практиками превентивної роботи з кривдниками через програми зміни насильницької поведінки. Скандинавська модель, представлена досвідом Швеції, Норвегії та Фінляндії, базується на гендерно орієнтованому підході до проблеми насильства та комплексній міжвідомчій координації захисту постраждалих. Німецька модель закону про захист від насильства передбачає розвинену систему цивільно-правових заборонних приписів, що дозволяють постраждалим оперативно отримати судовий захист без необхідності кримінального переслідування. Порівняльний аналіз європейських моделей демонструє важливість поєднання правових, соціальних та психологічних механізмів захисту в єдину інтегровану систему протидії домашньому насильству.

Виклики правозастосовної практики у сфері протидії домашньому насильству в Україні охоплюють широкий спектр проблем, від процесуальних аспектів до питань ресурсного забезпечення відповідних служб. Низький рівень довіри постраждалих до правоохоронних органів та судової системи залишається однією з найгостріших проблем, що ускладнює виявлення та документування випадків домашнього насильства. Недостатня кваліфікація працівників правоохоронних органів, суддів та соціальних служб у питаннях специфіки домашнього насильства часто призводить до помилкових рішень та повторної віктимізації постраждалих. Проблема виконання заборонних приписів та забезпечення реального захисту постраждалих від подальшого насильства потребує посилення механізмів моніторингу та відповідальності за порушення таких приписів. Війна в Україні створила додаткові виклики для системи протидії домашньому насильству через зростання випадків насильства, переміщення значної частини спеціалізованих служб та пошкодження інфраструктури підтримки постраждалих. Адаптація системи протидії домашньому насильству до умов воєнного стану потребує розвитку дистанційних форм надання допомоги та посилення координації між різними інституціями.

Перспективи вдосконалення системи протидії домашньому насильству в Україні пов'язані з необхідністю повноцінної імплементації положень Стамбульської конвенції та подальшої гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Розвиток системи спеціалізованих служб допомоги постраждалим, включаючи притулки, центри психологічної підтримки та юридичної допомоги, є важливим напрямом подальших реформ у цій сфері. Посилення превентивної роботи через освітні програми, медійні кампанії та роботу з потенційними кривдниками створює основу для довгострокового зниження рівня домашнього насильства в суспільстві. Запровадження сучасних технологій захисту постраждалих, включаючи мобільні застосунки екстреного виклику допомоги та електронні системи моніторингу дотримання заборонних приписів, відкриває нові можливості для підвищення ефективності системи захисту. Спеціальна увага має бути приділена розвитку механізмів допомоги постраждалим від домашнього насильства в умовах війни та повоєнного відновлення, що враховують специфіку психологічного стану учасників бойових дій та їхніх родин. Формування ефективної системи протидії домашньому насильству в Україні відповідно до європейських стандартів є не лише важливим елементом захисту прав людини, але й значним кроком у формуванні сучасного, безпечного та інклюзивного суспільства, в якому насильство в сім'ї не може бути толерованим за жодних обставин.

Список використаних джерел:

1. Левченко К. Б., Бандурка І. О. Протидія домашньому насильству в Україні: правові засади та практика реалізації: монографія. Київ: Видавничий дім «Юрінком Інтер», 2023. 412 с.

2. Аніщук Н. В., Дудоров О. О. Кримінально-правові аспекти протидії домашньому насильству: український та європейський досвід. Право України. 2023. № 9. С. 67–86. DOI: 10.33498/louu-2023-09-067.

3. Христова Г. О., Уварова О. О. Стамбульська конвенція як стандарт протидії домашньому насильству: виклики імплементації в Україні. Український часопис конституційного права. 2023. № 2. С. 89–108. https://doi.org/10.30970/jcl.2.2023.06.

4. Романов М. В., Книженко О. О. Правові механізми захисту від домашнього насильства в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження: монографія. Харків: Право, 2024. 326 с.

5. Колб О. Г., Гумін О. М. Протидія домашньому насильству в умовах воєнного стану в Україні: виклики та перспективи розвитку. Юридичний вісник. 2024. № 2. С. 78–96. DOI: 10.32837/yuv.v0i2.2550.

Мохнатюк В.Р., викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-економічних та правознавчих дисциплін
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна»
Слободинська Д.О., студентка 4-го курсу, групи ПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ ІНСТИТУЦІЙ У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Міжнародні судові інституції відіграють фундаментальну роль у сучасній системі захисту прав людини, забезпечуючи наднаціональний рівень контролю за дотриманням універсальних та регіональних стандартів прав і свобод людини державами-учасницями відповідних міжнародних договорів. Формування системи міжнародного судового захисту прав людини стало логічним наслідком розвитку міжнародного права у другій половині XX століття, коли усвідомлення трагічних уроків Другої світової війни зумовило необхідність створення ефективних механізмів запобігання масовим порушенням прав людини. Класична доктрина державного суверенітету, що тривалий час перешкоджала формуванню міжнародних судових органів з юрисдикцією щодо захисту прав індивідів, поступово трансформувалася під впливом концепції відповідального суверенітету та універсальності прав людини. Сучасна архітектура міжнародного судового захисту прав людини охоплює універсальні органи квазісудового характеру в системі ООН, регіональні судові інституції європейської, міжамериканської та африканської систем, а також спеціалізовані міжнародні кримінальні трибунали. Український досвід використання міжнародних судових механізмів у контексті протидії російській збройній агресії демонструє унікальний приклад комплексного застосування різних рівнів міжнародної юрисдикції для захисту прав людини в умовах безпрецедентної гуманітарної кризи.

Універсальна система захисту прав людини в межах Організації Об'єднаних Націй базується на діяльності договірних органів, що здійснюють квазісудові функції щодо моніторингу виконання державами-учасницями

фундаментальних міжнародних договорів у сфері прав людини. Комітет з прав людини, створений на підставі Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, розглядає індивідуальні повідомлення про порушення прав, передбачених Пактом, та формулює юридично необов'язкові, але авторитетні висновки щодо констатації порушень. Аналогічні функції виконують Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Комітет проти катувань, Комітет з ліквідації расової дискримінації та інші договірні органи, що утворюють розгалужену систему універсального моніторингу. Міжнародний суд ООН, попри відсутність прямої юрисдикції щодо скарг індивідів, відіграє важливу роль у формуванні міжнародно-правових стандартів захисту прав людини через розгляд міждержавних спорів та надання консультативних висновків. Україна активно використовує можливості Міжнародного суду ООН у справах проти Російської Федерації щодо застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації.

Європейський суд з прав людини посідає особливе місце в системі міжнародного судового захисту прав людини як найбільш розвинений та авторитетний регіональний судовий орган з обов'язковою юрисдикцією щодо понад сорока держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Заснований у 1959 році та реформований Протоколом № 11 у 1998 році, Страсбурзький суд сформував унікальну юриспруденцію, що справляє вирішальний вплив на розвиток національних правових систем європейських держав. Право індивідуальної скарги, гарантоване статтею 34 Конвенції, забезпечує безпосередній доступ до Суду будь-якій особі, неурядовій організації або групі осіб, які вважають себе жертвами порушень конвенційних прав з боку держав-учасниць. Динамічне тлумачення Конвенції як «живого інструменту», що еволюціонує разом з розвитком європейського суспільства, дозволяє Європейському суду адаптувати конвенційні стандарти до сучасних викликів, включаючи цифрові права, екологічні права та права у сфері біоетики. Українські справи

становлять значну частку практики Європейського суду, а констатовані Судом системні порушення стали підставою для реформ національного законодавства у багатьох сферах.

Міжамериканська та африканська регіональні системи захисту прав людини демонструють альтернативні моделі організації міжнародного судового захисту, що враховують специфіку відповідних регіонів та культурних традицій. Міжамериканський суд з прав людини, заснований у 1979 році на підставі Американської конвенції про права людини 1969 року, відіграє ключову роль у формуванні стандартів захисту прав людини в Латинській Америці, особливо у сферах правди та справедливості щодо порушень минулого. Африканський суд з прав людини і народів, створений на підставі Протоколу до Африканської хартії прав людини і народів 1998 року, поступово розвиває власну юриспруденцію, інтегруючи універсальні стандарти захисту прав людини з особливостями африканської правової культури. Особливістю обох регіональних систем є двоступенева структура, що передбачає попередній розгляд справ комісіями з прав людини перед їх направленням до судових органів. Розвиток регіональних систем захисту прав людини сприяє формуванню багатоцентричної архітектури міжнародного правозахисного механізму, що дозволяє враховувати регіональні особливості при збереженні універсальних стандартів.

Міжнародні кримінальні трибунали становлять окрему категорію міжнародних судових інституцій, спрямованих на притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів, що є грубим порушенням фундаментальних прав людини. Міжнародний кримінальний суд, заснований Римським статутом 1998 року, реалізує юрисдикцію щодо геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії, доповнюючи національні системи кримінальної юстиції на принципі компліментарності. Ad hoc трибунали по колишній Югославії та Руанді, гібридні суди по Сьєрра-Леоне, Камбоджі та Лівану сформували розгалужену практику міжнародного

кримінального правосуддя, що стала фундаментом сучасної системи відповідальності за міжнародні злочини. Видання ордера на арешт президента російської федерації Володимира Путіна Міжнародним кримінальним судом у березні 2023 року за злочини, пов'язані з примусовою депортацією українських дітей, стало історичним прецедентом притягнення до відповідальності керівника держави-постійного члена Ради Безпеки ООН. Перспективи створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України відкривають нові горизонти розвитку міжнародного кримінального правосуддя.

Виклики ефективності міжнародних судових інституцій у сфері захисту прав людини пов'язані з системними проблемами сучасного міжнародного права, включаючи обмеженість механізмів виконання рішень, селективність застосування міжнародного правосуддя та кризу легітимності у відносинах з низкою впливових держав. Проблема невиконання рішень Європейського суду з прав людини набула системного характеру щодо деяких держав-учасниць Конвенції, що підриває довіру до європейської системи захисту прав людини в цілому. Виключення російської федерації з Ради Європи у березні 2022 року створило складну правову ситуацію щодо юрисдикції Європейського суду стосовно подій, що відбувалися до 16 вересня 2022 року, та забезпечення прав жертв порушень з боку російської федерації. Невизнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду рядом провідних держав, включаючи США, Китай, росію та Індію, суттєво обмежує ефективність універсального механізму притягнення до кримінальної відповідальності за міжнародні злочини. Перевантаженість міжнародних судових інституцій, тривалість розгляду справ та обмеженість процесуальних ресурсів створюють додаткові виклики для ефективного захисту прав людини на наднаціональному рівні.

Український досвід використання міжнародних судових інституцій у контексті російської збройної агресії становить унікальний приклад комплексного застосування різних рівнів міжнародної юрисдикції для

забезпечення відповідальності держави-агресора та захисту прав жертв воєнних злочинів. Україна звернулася до Міжнародного суду ООН з двома справами проти російської федерації щодо порушень Конвенції про запобігання злочину геноциду та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, що дозволило отримати важливі рішення про тимчасові заходи. Міждержавні скарги України проти російської федерації до Європейського суду з прав людини сформували масштабний обсяг справ, що стосуються порушень конвенційних прав на тимчасово окупованих територіях та в умовах збройного конфлікту. Активна співпраця України з Міжнародним кримінальним судом, включаючи відкриття офісу Прокурора МКС у Києві та проведення спільних розслідувань, забезпечує документування воєнних злочинів та підготовку матеріалів для майбутніх судових проваджень. Міжнародна коаліція держав, що працює над створенням спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, демонструє новий рівень міжнародної солідарності у сфері забезпечення відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини.

Перспективи розвитку міжнародних судових інституцій у сфері захисту прав людини пов’язані з необхідністю системного реформування існуючої архітектури з урахуванням викликів XXI століття, включаючи цифровізацію, глобалізацію та посилення безпекових загроз. Розвиток концепції універсальної юрисдикції щодо найтяжчих міжнародних злочинів та національних кримінальних розслідувань на основі цього принципу створює додаткові механізми притягнення до відповідальності за грубі порушення прав людини. Цифровізація міжнародного правосуддя, включаючи запровадження електронних процедур, віртуальних слухань та використання штучного інтелекту для аналізу справ, відкриває нові можливості для підвищення ефективності міжнародних судових інституцій. Посилення взаємодії між різними рівнями міжнародної та національної юрисдикції через концепцію судового діалогу формує багатоцентричну систему захисту прав людини, що враховує особливості різних правових традицій. Український внесок у

розвиток міжнародного правосуддя через активне використання усіх доступних механізмів захисту прав жертв російської агресії сприятиме формуванню нових стандартів міжнародно-правової відповідальності та посиленню ролі міжнародних судових інституцій як ефективних гарантів захисту прав людини в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел:

1. Буткевич О. В., Мицик В. В. Міжнародні судові інституції у системі захисту прав людини: монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2023. 416 с.
2. Антонович М. М., Гнатовський М. М. Юрисдикція Міжнародного суду ООН у справах України проти Російської Федерації. Український часопис міжнародного права. 2023. № 3. С. 23–45. DOI: 10.36952/uajil.2023.3.02.
3. Севостьянова Н. І., Фулей Т. І. Європейський суд з прав людини в системі захисту прав людини: український вимір. Право України. 2023. № 5. С. 56–78. DOI: 10.33498/louu-2023-05-056.
4. Задорожній О. В., Короткий Т. Р. Міжнародний кримінальний суд та притягнення до відповідальності за воєнні злочини в Україні: монографія. Харків: Право, 2024. 384 с.
5. Денисов В. Н., Савчук К. О. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України: міжнародно-правові засади та перспективи створення. Вісник Національної академії правових наук України. 2024. № 2. С. 34–56. DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-2-034.

Мохнатюк В.Р., викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-економічних та правознавчих дисциплін
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна»
Шевченко В.С., доцент кафедри бізнесу і права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ МИРНИХ ЗІБРАНЬ У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Свобода мирних зібрань є одним з фундаментальних політичних прав людини, що забезпечує можливість колективного вираження поглядів, обстоювання інтересів та участі громадян у демократичних процесах. Сучасна юридична наука розглядає свободу мирних зібрань як невід'ємний елемент демократичного суспільства, тісно пов'язаний з іншими фундаментальними правами, зокрема правом на свободу слова, свободу об'єднань та правом на участь в управлінні державними справами. Історична еволюція права на мирні зібрання демонструє його значення як інструменту суспільних трансформацій, що неодноразово ставав каталізатором демократичних змін у різних країнах світу, включаючи Україну. Особливої актуальності проблема правового забезпечення свободи мирних зібрань набуває в умовах сучасних викликів, включаючи цифрову трансформацію форм громадянської активності, безпекові загрози та виклики воєнного часу. Аналіз теоретичних засад та практичних аспектів правового регулювання свободи мирних зібрань є необхідною передумовою для формування збалансованого підходу до забезпечення цього фундаментального права в умовах сучасних викликів демократії.

Міжнародні стандарти забезпечення свободи мирних зібрань закріплені в фундаментальних документах міжнародного права, що формують глобальну архітектуру захисту цього права. Стаття двадцята Загальної декларації прав людини проголошує право кожної людини на свободу мирних зібрань як невід'ємний елемент демократичного устрою суспільства. Стаття двадцять перша Міжнародного пакту про громадянські і політичні права закріплює

право на мирні зібрання, допускаючи його обмеження виключно в інтересах державної чи громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я або моральності населення чи захисту прав і свобод інших осіб. Стаття одинадцята Європейської конвенції з прав людини гарантує свободу мирних зібрань та об'єднань, що отримала розгорнуту інтерпретацію у практиці Європейського суду з прав людини. Керівні принципи Бюро демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ і Венеційської комісії щодо свободи мирних зібрань становлять важливий міжнародний документ, що формує стандарти правового регулювання цього права. Розвиток міжнародних стандартів у сфері свободи мирних зібрань демонструє тенденцію до посилення гарантій цього права з одночасним визнанням можливості обґрунтованих обмежень в інтересах публічної безпеки.

Конституційно-правові засади забезпечення свободи мирних зібрань в Україні базуються на положеннях статті тридцять дев'ятої Конституції України, що гарантує громадянам право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації. Конституція України передбачає виключно судовий порядок обмеження реалізації цього права відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Особливістю українського правового регулювання свободи мирних зібрань залишається відсутність спеціального законодавчого акта, що детально регулював би порядок реалізації цього права, що ускладнює правозастосовну практику. Рішення Конституційного Суду України та практика Європейського суду з прав людини у справах проти України формують важливий правовий орієнтир для забезпечення свободи мирних зібрань відповідно до європейських стандартів. Введення воєнного стану в Україні створило додаткові виклики для реалізації свободи мирних зібрань через тимчасові обмеження, що мають відповідати критеріям пропорційності та необхідності в умовах воєнного стану.

Європейська практика правового регулювання свободи мирних зібрань демонструє різноманіття національних моделей при спільній основі, що базується на стандартах Європейської конвенції з прав людини та практиці Європейського суду з прав людини. Німецька модель характеризується розвиненим спеціальним законодавством, що детально регулює порядок реалізації свободи мирних зібрань з одночасним забезпеченням широких гарантій цього права. Французька модель базується на повідомному порядку проведення мирних зібрань з певними обмеженнями щодо проведення зібрань у публічних місцях. Британська модель характеризується значною роллю звичаєвого права та судової практики у формуванні стандартів реалізації свободи мирних зібрань. Скандинавська модель демонструє максимально ліберальний підхід до правового регулювання свободи мирних зібрань з акцентом на самоврядування учасників зібрань. Порівняльний аналіз європейських моделей демонструє важливість поєднання чіткого правового регулювання з гнучким підходом до конкретних форм реалізації свободи мирних зібрань.

Виклики правозастосовної практики у сфері забезпечення свободи мирних зібрань в Україні охоплюють широкий спектр проблем, від процесуальних аспектів до питань взаємодії учасників зібрань з правоохоронними органами. Відсутність спеціального закону про свободу мирних зібрань створює правову невизначеність як для організаторів та учасників зібрань, так і для органів державної влади та місцевого самоврядування. Практика місцевих органів державної влади щодо звернення до суду з позовами про заборону мирних зібрань часто характеризується надмірним обмеженням цього права без належного обґрунтування. Забезпечення безпеки учасників мирних зібрань, особливо в умовах можливих контрзахисних дій з боку опонентів, є важливим аспектом ефективної реалізації свободи мирних зібрань. Особливості забезпечення свободи мирних зібрань в умовах воєнного стану потребують зваженого підходу, що враховує безпекові загрози та водночас зберігає демократичні цінності навіть у

складних умовах. Цифрова трансформація суспільства створює нові форми колективного вираження поглядів, включаючи онлайн-зібрання та змішані форми громадянської активності, що потребують адекватного правового реагування.

Перспективи розвитку правового регулювання свободи мирних зібрань в Україні пов'язані з необхідністю ухвалення спеціального закону, що детально регулюватиме порядок реалізації цього фундаментального права відповідно до європейських стандартів. Розробка такого закону має врахувати найкращий європейський досвід, практику Європейського суду з прав людини, а також специфіку українського контексту, включаючи виклики воєнного стану. Удосконалення правозастосовної практики у сфері забезпечення свободи мирних зібрань потребує підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, суддів та представників органів місцевого самоврядування у питаннях міжнародних стандартів захисту цього права. Розвиток механізмів захисту прав учасників мирних зібрань від можливих порушень з боку органів державної влади, включаючи ефективні судові засоби захисту, є важливим напрямом подальших реформ у цій сфері. Адаптація правового регулювання свободи мирних зібрань до викликів цифрової епохи потребує врахування нових форм громадянської активності та забезпечення можливості їх правової реалізації. Формування ефективної системи правового забезпечення свободи мирних зібрань в Україні відповідно до європейських стандартів є важливим елементом євроінтеграції країни та необхідною умовою функціонування зрілого демократичного суспільства, що ефективно поєднує захист фундаментальних прав з вимогами національної безпеки в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел:

1. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Свобода мирних зібрань в Україні: конституційно-правові засади та практика реалізації: монографія. Київ: Видавничий дім «Юрінком Інтер», 2023. 386 с.

2. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Свобода мирних зібрань: європейські стандарти та національна практика забезпечення в Україні. Право України. 2023. № 6. С. 78–96. DOI: 10.33498/louu-2023-06-078.

3. Серьогін В. О., Любченко П. М. Конституційне право на мирні зібрання: проблеми правового регулювання та правозастосування в Україні. Український часопис конституційного права. 2022. № 4. С. 89–108. https://doi.org/10.30970/jcl.4.2022.08.

4. Камінська Н. В., Майдебура А. М. Свобода мирних зібрань у країнах Європейського Союзу та Україні: порівняльно-правове дослідження: монографія. Львів: Видавництво ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. 298 с.

5. Чубинський-Надєждін О. В., Філик Н. В. Реалізація права на мирні зібрання в умовах воєнного стану в Україні: виклики та перспективи правового регулювання. Юридичний вісник. 2024. № 1. С. 56–74. DOI: 10.32837/yuv.v0i1.2551.

СЕКЦІЯ 3. ПРАВОВІ, ЕКОНОМІЧНІ, ПСИХОЛОГІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА РЕАБІЛІТАЦІЙНІ ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА СВІТОВИЙ ВИМІРИ (ПАРАДИГМИ, АСПЕКТИ)

Володимир Байраківський,
здобувач вищої освіти факультету права, публічного управління і менеджменту
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
Олег Лазор,
доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління та менеджменту

ВИКЛИКИ, ЯКІ СТОЯТЬ ПЕРЕД ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У СТВОРЕННІ ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА

Ключові слова: інклюзивність, інклюзивне середовище, доступність, державна політика, публічна адміністрація, інфраструктура, держава.

Сучасний розвиток демократичних держав передбачає забезпечення рівних прав і можливостей для всіх громадян незалежно від їх фізичного стану, соціального становища чи інших індивідуальних особливостей. У цьому контексті формування інклюзивного середовища є важливою складовою державної соціальної політики. Інклюзія передбачає створення таких умов, за яких кожна людина має можливість повноцінно брати участь у суспільному житті, отримувати освіту, працювати, користуватися громадською інфраструктурою та реалізовувати свої права. Для України це питання набуло особливої актуальності в умовах соціально-економічних трансформацій та наслідків повномасштабної війни, що призвела до зростання кількості людей з інвалідністю та інших маломобільних груп населення і ця кількість, варто зауважити, на далі збільшується.

Тому, сучасний етап розвитку державної політики в Україні характеризується посиленням уваги до формування інклюзивного середовища, що передбачає створення умов для повноцінної участі у суспільному житті всіх громадян. За оцінками міжнародних організацій, у світі

налічується понад 1 млрд осіб з інвалідністю, що становить приблизно 15 % населення планети, а в Україні, за офіційними даними, проживає понад 2,7 млн осіб з інвалідністю, що становить близько 6,6 % населення країни [3, с. 12]. Ці показники свідчать про необхідність системного підходу держави до забезпечення доступності соціальної інфраструктури, освіти, праці та громадського простору.

Теоретичні засади формування та реалізації державної політики у соціальній сфері розкриваються у працях О. Я. Лазора та О. Д. Лазор, які наголошують, що державна політика є складною системою цілеспрямованих управлінських рішень та дій органів публічної влади, спрямованих на розв'язання суспільно значущих проблем. Науковці підкреслюють, що ефективність державної політики значною мірою залежить від узгодженості між стратегічним плануванням, нормативно-правовим регулюванням та практичними механізмами реалізації на різних рівнях управління. У цьому контексті соціальна та інклюзивна політика повинна розглядатися як інтегрований напрям державної діяльності, який передбачає забезпечення рівних можливостей для всіх громадян, створення доступного середовища та формування ефективних інституційних механізмів підтримки соціально вразливих груп населення. Водночас важливу роль у реалізації такої політики відіграє взаємодія державних органів, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства, що дозволяє забезпечити комплексний підхід до вирішення соціальних проблем та підвищити ефективність управлінських рішень у цій сфері [7].

Одним із основних викликів для держави у формуванні інклюзивного середовища є проблема фізичної доступності інфраструктури. Багато об'єктів соціальної, транспортної та адміністративної інфраструктури в Україні досі не відповідають вимогам безбар'єрності. За даними Міністерства розвитку громад та територій України, лише близько 35–40 % будівель громадського призначення мають елементи безбар'єрного доступу, такі як пандуси, тактильні смуги чи спеціальні ліфти [4, с. 27]. Особливо складною залишається

ситуація у невеликих громадах та сільській місцевості, де модернізація інфраструктури відбувається повільніше через обмежені фінансові ресурси місцевих бюджетів. Це створює серйозні бар'єри для людей з інвалідністю, літніх осіб, батьків із маленькими дітьми та інших маломобільних груп населення.

Не менш важливим викликом є забезпечення інклюзивної освіти. Система освіти відіграє ключову роль у формуванні соціально справедливого суспільства, адже саме через освітні інституції забезпечується інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальне середовище. В Україні поступово зростає кількість дітей, які навчаються в умовах інклюзії. Якщо у 2017 році в інклюзивних класах навчалося близько 4 тис. дітей, то у 2023 році їх кількість перевищила 40 тис., а кількість інклюзивних класів зросла більш ніж у десять разів [2, с. 51]. Однак попри позитивну динаміку існує низка проблем, зокрема недостатня підготовка педагогічних кадрів, нестача асистентів учителя, спеціального обладнання та адаптованих навчальних матеріалів. У багатьох закладах освіти також бракує ресурсних кімнат та психологічної підтримки для дітей з особливими освітніми потребами.

Важливим аспектом створення інклюзивного середовища є доступ до ринку праці. Незважаючи на законодавчі гарантії працевлаштування осіб з інвалідністю, їхня фактична участь у трудовій діяльності залишається відносно низькою. За статистичними даними, рівень зайнятості осіб з інвалідністю в Україні становить приблизно 17–18 %, тоді як у країнах Європейського Союзу цей показник перевищує 50 % [5, с. 64]. Головними причинами такого розриву є недостатня адаптація робочих місць, упередження з боку роботодавців, обмежені можливості професійної підготовки та перекваліфікації. У зв'язку з цим держава повинна розширювати програми стимулювання роботодавців, які працевлаштовують осіб з інвалідністю, а також розвивати систему соціального підприємництва та дистанційної зайнятості.

Ще одним суттєвим викликом є формування суспільної культури інклюзії. Інклюзивне середовище неможливе без зміни суспільних установок та подолання стереотипів щодо людей з інвалідністю або інших соціально вразливих груп. Соціологічні дослідження свідчать, що значна частина громадян все ще має обмежене розуміння принципів інклюзії та безбар'єрності. Близько 30 % респондентів визнають, що недостатньо обізнані з питаннями прав осіб з інвалідністю [1, с. 89]. Тому важливим напрямом державної політики є проведення інформаційних кампаній, просвітницьких програм та впровадження принципів універсального дизайну у різних сферах суспільного життя.

Окрему увагу слід приділити викликам, пов'язаним з воєнними подіями та зростанням відсотка осіб з інвалідністю. Повномасштабна війна призвела до значного збільшення кількості людей, які потребують реабілітації та соціальної адаптації. За оцінками експертів, унаслідок бойових дій кількість осіб з інвалідністю в Україні може зрости на 300–400 тис. осіб [6, с. 41]. Це створює додаткове навантаження на систему охорони здоров'я, соціального захисту та реабілітаційної допомоги. Відповідно держава має розширювати мережу реабілітаційних центрів, впроваджувати сучасні програми психологічної підтримки та забезпечувати доступ до протезування і медичних послуг.

Суттєвим викликом також залишається фінансування політики безбар'єрності. Реалізація програм зі створення доступного середовища потребує значних фінансових ресурсів, особливо у сфері модернізації інфраструктури та транспорту. Водночас у державному та місцевих бюджетах часто бракує коштів для повної реалізації відповідних програм. Наприклад, у межах Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року передбачено комплекс заходів щодо адаптації громадського транспорту, модернізації будівель та розвитку інклюзивних сервісів [4, с. 15]. Однак ефективність цих заходів значною мірою залежить від належного фінансування та координації між центральними і місцевими органами влади.

Отже, створення інклюзивного середовища є одним із стратегічних напрямів державної політики, що вимагає комплексного підходу та системних реформ. Основними викликами у цій сфері виступають недостатня доступність інфраструктури, проблеми впровадження інклюзивної освіти, обмежений доступ осіб з інвалідністю до ринку праці, недостатній рівень суспільної обізнаності та фінансові труднощі реалізації державних програм. Подолання цих викликів можливе лише за умови активної взаємодії держави, місцевого самоврядування, громадянського суспільства та міжнародних організацій. Важливим також є впровадження принципів універсального дизайну та безбар'єрності у всі сфери суспільного життя, що сприятиме формуванню справді інклюзивного та соціально справедливого суспільства.

Список використаних джерел

1. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи розвитку в Україні. Київ : Педагогічна думка, 2020. 120 с.

2. Міністерство освіти і науки України. Інклюзивне навчання в закладах загальної середньої освіти : аналітичний звіт. Київ, 2023. 98 с.

3. Організація Об'єднаних Націй. Світова доповідь про інвалідність. Женева : ВООЗ, 2019. 325 с.

4. Рада безбар'єрності України. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року. Київ, 2021. 72 с.

5. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю. Аналітичний звіт про зайнятість осіб з інвалідністю в Україні. Київ, 2022. 110 с.

6. Шевченко Т. В. Соціальна політика та інклюзія в умовах трансформації суспільства. Харків : Право, 2023. 210 с.

7. Лазор О. Я., Лазор О. Д. Формування та реалізація державної політики: теоретико-правовий дискурс. Вінниця : Видавництво ВНТУ, 2021. С. 45–53.

Блоха М.Р., студент 4-го курсу, групи ПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Мохнатюк В.Р., викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-економічних та правознавчих дисциплін
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна»

ПРОБЛЕМИ ДОСТУПНОСТІ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Доступність міського простору для осіб з інвалідністю залишається однією з найгостріших соціальних проблем сучасного українського суспільства, яка безпосередньо впливає на реалізацію конституційних прав та свобод значної частини населення. За різними оцінками, в Україні проживає понад 2,7 мільйона осіб з інвалідністю, і ця кількість суттєво зростає внаслідок повномасштабної російської агресії, що зумовлює появу нових категорій маломобільних громадян серед ветеранів та цивільного населення. Незважаючи на ратифікацію Україною у 2009 році Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та прийняття низки нормативно-правових актів у сфері забезпечення безбар'єрності, фактичний стан доступності міської інфраструктури залишається критично низьким. Моніторингові дослідження проєкту «Доступна Україна», що охопили понад 7500 об'єктів у 17 обласних центрах, засвідчили, що лише 26 відсотків обстежених об'єктів є доступними, 17 відсотків частково доступними, а 57 відсотків повністю недоступними для маломобільних груп населення. Ці показники свідчать про системний характер проблеми, що виходить далеко за межі окремих недоліків проектування чи будівництва та потребує комплексного підходу до її вирішення на рівні державної політики.

Правове регулювання доступності міського простору в Україні формується через багаторівневу систему нормативних документів, що включає Конституцію України, закони та підзаконні акти, державні будівельні норми та міжнародні зобов'язання. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» визначає правові, економічні,

соціальні та організаційні засади забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю у всіх сферах суспільного життя. Державні будівельні норми ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд», які набрали чинності з 1 квітня 2019 року, встановлюють обов'язкові вимоги до проєктування та будівництва всіх об'єктів, окрім індивідуальних житлових будинків, з урахуванням потреб маломобільних груп населення. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року була схвалена Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, яка передбачає усунення бар'єрів у шести основних напрямках, включаючи фізичну, інформаційну, цифрову, соціальну, економічну та освітню доступність. Проте між нормативним закріпленням прав та їхньою фактичною реалізацією існує значний розрив, зумовлений недостатнім контролем за дотриманням будівельних норм, відсутністю ефективних санкцій за їх порушення та загальною неготовністю суспільства до впровадження принципів інклюзивності в повсякденному житті.

Аналіз конкретних проблем доступності міського простору свідчить про їхній комплексний та взаємопов'язаний характер, що значно ускладнює можливості самостійного пересування осіб з інвалідністю. Пандуси, що встановлюються на об'єктах комерційного сектору, часто не відповідають нормативним вимогам щодо кута нахилу, ширини, наявності поручнів та антиковзного покриття, перетворюючись на формальну імітацію доступності. Проблема полягає не лише у якості окремих елементів безбар'єрності, а передусім у відсутності комплексного підходу, коли доступний вхід у будівлю не з'єднаний з облаштованою автостоянкою та якісною прилеглою територією. Тротуарне покриття у більшості міст України має численні пошкодження, відсутні занижені бордюри на перехрестях, що робить неможливим переміщення на інвалідному візку навіть за наявності окремих доступних об'єктів. Громадський транспорт залишається практично недоступним у більшості населених пунктів, що суттєво обмежує мобільність осіб з інвалідністю та їхню участь у суспільному житті.

Особливо гострою є проблема нерівномірності показників доступності між державним та комерційним секторами, що відображає різний рівень відповідальності за дотримання будівельних норм. Статистика обстежених об'єктів свідчить, що серед 1132 об'єктів органів влади 35 відсотків є доступними та 48 відсотків недоступними, тоді як у комерційному секторі ситуація значно гірша: серед банківських установ лише 22 відсотки доступні, серед салонів краси всього 13 відсотків, а серед об'єктів торгівлі 26 відсотків. Ця диспропорція пояснюється тим, що запровадження індивідуальної адміністративної відповідальності для державних службовців стимулювало дотримання норм доступності на об'єктах державного сектору, тоді як власники приватних підприємств часто ігнорують ці вимоги з метою економії коштів. Відсутність ефективного механізму контролю за дотриманням ДБН у приватному секторі та недостатня інтеграція вимог доступності у процедури видачі ліцензій та дозвільних документів створюють умови для систематичного порушення прав осіб з інвалідністю. Вирішення цієї проблеми потребує не лише посилення санкцій, але й формування культури відповідальності бізнесу перед усіма категоріями споживачів, включаючи маломобільні групи населення.

Інформаційна доступність міського простору є окремим важливим аспектом загальної проблеми, що залишається практично без уваги з боку органів влади та суб'єктів господарювання. Відсутність інформаційних покажчиків про наявність чи відсутність умов доступності на об'єктах інфраструктури позбавляє осіб з інвалідністю можливості планувати свої маршрути та самостійно орієнтуватися в міському просторі. Тактильна навігація для людей з порушеннями зору, контрастне маркування сходинок, таблички шрифтом Брайля залишаються рідкістю навіть на об'єктах державного сектору у великих містах. Інформація про доступність вокзалів, транспортних вузлів, закладів охорони здоров'я та культурних об'єктів практично відсутня як у фізичному просторі, так і в мережі Інтернет, що робить неможливим для людини з інвалідністю самостійне планування

подорожей між містами. Створення єдиної інформаційної системи доступності, що включала б електронні карти, мобільні додатки та фізичні інформаційні стенди, є необхідною умовою для забезпечення реальної, а не формальної інклюзивності міського середовища.

Вплив повномасштабної війни на проблему доступності міського простору в Україні має суперечливий характер, одночасно загострюючи існуючі проблеми та створюючи нові можливості для системних змін. З одного боку, масове руйнування інфраструктури, значне навантаження на бюджети всіх рівнів та необхідність вирішення першочергових безпекових завдань відсувають питання безбар'єрності на другий план у порядку денному органів влади. З іншого боку, суттєве збільшення кількості осіб з інвалідністю серед ветеранів та цивільного населення формує потужний суспільний запит на створення доступного середовища і робить цю проблему політично значущою. Процеси повоєнної відбудови створюють унікальну можливість для закладення принципів універсального дизайну в нову інфраструктуру, уникаючи необхідності дорогої адаптації вже побудованих об'єктів. Міжнародна підтримка та донорська допомога у сфері відбудови часто включають обов'язкові вимоги щодо дотримання принципів інклюзивності, що сприяє впровадженню європейських стандартів доступності в українську практику містобудування.

Перспективи вирішення проблеми доступності міського простору пов'язані з необхідністю формування цілісної державної політики, що поєднує нормативне регулювання, фінансові стимули, громадський контроль та просвітницьку діяльність. Реалізація Національної стратегії із створення безбар'єрного простору на період до 2030 року потребує не лише достатнього фінансування, але й якісного моніторингу виконання дворічних планів заходів на місцевому та регіональному рівнях. Активне залучення організацій осіб з інвалідністю до процесів проєктування, будівництва та приймання об'єктів інфраструктури є запорукою врахування реальних потреб маломобільних груп населення, а не формального дотримання нормативних вимог. Міжнародний

досвід країн Європейського Союзу, де процес формування безбар'єрного середовища тривав десятиліттями та супроводжувався поступовою зміною суспільної свідомості, свідчить про те, що Україна має можливість прискорити цей шлях завдяки використанню сучасних технологій та уникненню помилок, допущених іншими країнами. Інтеграція принципів універсального дизайну у систему архітектурно-будівельної освіти, підвищення обізнаності суспільства щодо потреб осіб з інвалідністю та формування культури інклюзивності є необхідними складовими довгострокової стратегії забезпечення доступності міського простору для всіх громадян України.

Список використаних джерел:

1. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю: ратифікована Законом України від 16 грудня 2009 року. Офіційний вісник України. 2010. № 17. Ст. 799.
2. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 366-р. Урядовий кур'єр. 2021. № 78.
3. Дронова О. Л., Кравченко А. С. Люди з інвалідністю у середовищі великого міста: просторові аспекти соціальної ексклюзії. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. 2022. Вип. 1. С. 51–65.
4. Мирончук Т. В. Забезпечення безбар'єрності міського середовища як умова соціальної інтеграції осіб з інвалідністю. Уманський державний педагогічний університет, 2024. 76 с.
5. Дрюма О. Безбар'єрне середовище для людей з інвалідністю в Україні: п'ять основних проблем. Міжнародний фонд «Відродження». URL: https://www.irf.ua/bezbarerne_seredovische_dlya_lyudey_z_invalidnistyu_v_ukraini_pyat_osnovnikh_problem/

Буткалюк Г.В., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Климчук В.М., студент 4-го курсу, групи ЗПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ІНКЛЮЗИВНОМУ НАВЧАННІ

Цифрові технології стали невід'ємною складовою сучасного освітнього процесу, а їхнє впровадження в інклюзивне навчання відкриває принципово нові можливості для забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх категорій здобувачів. В умовах активного розвитку інформаційного суспільства використання цифрових інструментів дозволяє компенсувати фізичні, сенсорні, інтелектуальні та комунікативні бар'єри, з якими стикаються особи з особливими освітніми потребами у традиційному навчальному середовищі. Актуальність дослідження зумовлена тим, що Україна перебуває на етапі реформування системи інклюзивної освіти, і цифровізація навчального процесу є одним із ключових напрямів державної освітньої політики. Водночас існує низка проблем, пов'язаних із нерівномірним доступом до технологій, недостатньою підготовкою педагогічних кадрів та відсутністю єдиних стандартів цифрового забезпечення інклюзивних класів. Аналіз можливостей та обмежень використання цифрових технологій в інклюзивному навчанні є необхідною передумовою для формування ефективних стратегій їх впровадження у вітчизняну освітню практику.

Теоретичні засади використання цифрових технологій в інклюзивному навчанні базуються на концепції універсального дизайну для навчання, яка передбачає створення освітнього середовища, доступного для всіх учнів незалежно від їхніх індивідуальних особливостей. Принципи універсального дизайну, розроблені Центром прикладних спеціальних технологій у США, включають множинність способів представлення інформації, множинність способів дії та вираження, а також множинність способів залучення до навчання. Теорія конективізму, запропонована Джорджем Сіменсом,

розглядає навчання як процес створення мережевих зв'язків між вузлами інформації, що відкриває додаткові можливості для осіб з особливими освітніми потребами завдяки гнучкості цифрових навчальних середовищ. Концепція асистивних технологій охоплює широкий спектр цифрових засобів, спеціально розроблених для подолання бар'єрів у навчанні, від програм екранного читання до альтернативних пристроїв введення інформації. Сучасні дослідження підтверджують, що правильно підібрані цифрові інструменти здатні суттєво підвищити мотивацію та академічну успішність учнів з особливими освітніми потребами, забезпечуючи індивідуалізацію навчального процесу.

Міжнародний досвід застосування цифрових технологій в інклюзивній освіті демонструє різноманітні підходи до інтеграції технологічних рішень у навчальний процес. У країнах Європейського Союзу реалізується стратегія цифрової освіти на період до 2027 року, яка окремо акцентує увагу на забезпеченні цифрової доступності для осіб з інвалідністю та особливими освітніми потребами. Фінляндія як один із лідерів інклюзивної освіти активно впроваджує адаптивні навчальні платформи, що автоматично підлаштовують складність завдань та спосіб подачі матеріалу під індивідуальні потреби кожного учня. Великобританія має розгалужену систему державного фінансування асистивних технологій для учнів із особливими потребами, що включає як обладнання, так і спеціалізоване програмне забезпечення. Канада демонструє успішний досвід використання штучного інтелекту для персоналізації навчання учнів із розладами аутистичного спектра та дислексією, що дозволяє адаптувати темп та форму подачі навчального матеріалу. Запозичення найкращих міжнародних практик з урахуванням національної специфіки є важливим напрямом розвитку інклюзивної освіти в Україні.

Основні категорії цифрових технологій, що використовуються в інклюзивному навчанні, включають асистивні технології, адаптивні навчальні системи, засоби альтернативної та додаткової комунікації, а також платформи

дистанційного навчання з функціями доступності. Асистивні технології охоплюють програми перетворення тексту в мовлення та мовлення в текст, екранні лупи, програми читання з екрана, спеціалізовані клавіатури та маніпулятори для осіб з порушеннями моторики. Адаптивні навчальні системи на основі алгоритмів штучного інтелекту аналізують прогрес учня та автоматично коригують складність завдань, забезпечуючи оптимальний рівень навчального навантаження для кожної дитини. Засоби альтернативної та додаткової комунікації, такі як планшетні додатки з піктограмами та синтезаторами мовлення, дозволяють дітям з порушеннями мовлення ефективно комунікувати з однолітками та педагогами. Платформи дистанційного навчання, що набули особливого значення під час пандемії та в умовах воєнного стану, забезпечують доступ до освіти для дітей, які з різних причин не можуть відвідувати навчальні заклади особисто.

Правове забезпечення використання цифрових технологій в інклюзивному навчанні в Україні формується через систему нормативно-правових актів, що регулюють як інклюзивну освіту загалом, так і цифровізацію освітнього процесу зокрема. Закон України «Про освіту» закріплює право осіб з особливими освітніми потребами на здобуття освіти у всіх навчальних закладах з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, що передбачає забезпечення необхідними технічними засобами. Закон України «Про повну загальну середню освіту» визначає обов'язок держави забезпечувати створення інклюзивного освітнього середовища, включаючи надання асистивних технологій та засобів цифрової доступності. Постанови Кабінету Міністрів України регулюють порядок організації інклюзивного навчання та визначають нормативи забезпечення навчальних закладів необхідним обладнанням та програмним забезпеченням. Проте на практиці існує значний розрив між нормативними вимогами та реальним рівнем забезпечення інклюзивних класів цифровими технологіями, особливо у сільських та віддалених районах України.

Проблеми впровадження цифрових технологій в інклюзивне навчання в Україні мають комплексний характер і охоплюють фінансові, кадрові, інфраструктурні та методичні аспекти. Недостатнє фінансування закладів освіти призводить до того, що багато інклюзивних класів не забезпечені навіть базовими цифровими засобами, не кажучи вже про спеціалізоване асистивне обладнання. Значна частина педагогів не має достатньої підготовки для ефективного використання цифрових технологій у роботі з учнями з особливими освітніми потребами, що знижує ефективність наявних ресурсів. Нерівномірний доступ до інтернету та цифрової інфраструктури між міськими та сільськими територіями створює додаткову цифрову нерівність для дітей з особливими потребами, які проживають у віддалених регіонах. Воєнний стан та пов'язані з ним руйнування інфраструктури, внутрішнє переміщення населення та економічні труднощі значно ускладнили ситуацію із забезпеченням інклюзивного навчання цифровими технологіями. Подолання цих проблем потребує системного підходу з боку держави та залучення міжнародної технічної допомоги.

Перспективи розвитку використання цифрових технологій в інклюзивному навчанні пов'язані з подальшим розвитком штучного інтелекту, технологій доповненої та віртуальної реальності, а також удосконаленням адаптивних навчальних платформ. Штучний інтелект відкриває можливості для створення інтелектуальних тьюторських систем, здатних у реальному часі адаптувати навчальний матеріал до індивідуальних когнітивних особливостей кожного учня. Технології віртуальної реальності дозволяють моделювати безпечне навчальне середовище для розвитку соціальних навичок у дітей з розладами аутистичного спектра та іншими особливостями розвитку. Розвиток хмарних технологій забезпечує можливість доступу до спеціалізованого програмного забезпечення без необхідності встановлення дорогого обладнання на кожному робочому місці. Формування єдиної національної стратегії цифровізації інклюзивної освіти, підготовка кваліфікованих кадрів та залучення інвестицій у розвиток цифрової

інфраструктури є ключовими передумовами для повноцінної реалізації потенціалу цифрових технологій у забезпеченні рівного доступу до якісної освіти для всіх категорій здобувачів.

Список використаних джерел:

1. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Цифрові технології як інструмент забезпечення інклюзивного навчання: теорія та практика. Київ: Видавнича група «Атопол», 2023. 248 с.

2. Носенко Ю. Г., Богданець-Білоскаленко Н. І. Асистивні технології в інклюзивній освіті: сучасний стан та перспективи розвитку. Інформаційні технології і засоби навчання. 2023. Т. 94. № 2. С. 1–18. DOI: 10.33407/itlt.v94i2.5178.

3. Софій Н. З., Найда Ю. М. Універсальний дизайн для навчання: впровадження цифрових рішень в інклюзивних класах. Нова педагогічна думка. 2024. № 1. С. 42–58.

4. Замша А. В., Литвинова С. Г. Використання штучного інтелекту для персоналізації навчання осіб з особливими освітніми потребами. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2024. № 3. С. 25–39. DOI: 10.32405/2309-3935-2024-3-25-39.

5. Мартинчук О. В., Скрипник Т. В. Правові та організаційні засади цифровізації інклюзивної освіти в Україні: виклики воєнного часу. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 5. С. 112–128.

Буткалюк Г.В., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Штифорук Ю.В., студентка 4-го курсу, групи ЗПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ПСИХОЛОГІЧНЕ ВИГОРАННЯ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Психологічне вигорання педагогів є однією з найактуальніших проблем сучасної освітньої системи, що набуває особливої гостроти в умовах впровадження інклюзивного навчання. Інклюзивна освіта передбачає створення рівних можливостей для здобуття знань усіма учнями незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних чи психічних особливостей, що покладає на педагогів значне додаткове навантаження. Вчителі, які працюють в інклюзивних класах, змушені одночасно забезпечувати якісний освітній процес для учнів з типовим розвитком та адаптувати навчальний матеріал для дітей з особливими освітніми потребами. Емоційне виснаження, деперсоналізація та зниження відчуття професійної компетентності є класичними компонентами синдрому вигорання, описаними американським психологом Крістіною Маслач, які повною мірою проявляються в педагогічному середовищі. Актуальність дослідження цієї проблеми зумовлена стрімким розширенням інклюзивних практик в українській освітній системі та недостатньою підготовленістю педагогічних працівників до роботи в нових умовах.

Теоретичні засади дослідження психологічного вигорання педагогів базуються на концепціях професійного стресу та емоційного виснаження, що активно розробляються у психологічній науці з другої половини 20 століття. Модель вигорання Маслач виділяє три ключові виміри цього явища: емоційне виснаження як відчуття спустошеності та нестачі внутрішніх ресурсів, деперсоналізацію як формування цинічного ставлення до учнів та колег, а також редукцію професійних досягнень як зниження задоволеності від власної роботи. Теорія збереження ресурсів Стівена Хобфолла пояснює механізм

вигорання через поступову втрату особистісних, соціальних та професійних ресурсів без їх адекватного відновлення. Вітчизняні дослідники, зокрема Л. Карамушка та Т. Зайчикова, адаптували зарубіжні концепції до українських реалій та виявили специфічні чинники вигорання педагогів в умовах реформування освітньої системи. Специфіка інклюзивного освітнього середовища додає до загальних факторів вигорання низку унікальних стресорів, пов'язаних із необхідністю постійної індивідуалізації підходів та емоційно насиченого спілкування з дітьми, які мають складні потреби.

Чинники психологічного вигорання педагогів в інклюзивному середовищі мають багаторівневий характер та охоплюють організаційні, професійні та особистісні аспекти. На організаційному рівні ключовими стресорами виступають недостатнє ресурсне забезпечення інклюзивного процесу, відсутність належної кількості асистентів вчителя, перевантаженість класів та бюрократизація звітності. Професійні чинники включають недостатню підготовку педагогів до роботи з дітьми з різними нозологіями, відсутність чітких методичних рекомендацій та необхідність постійного пошуку індивідуальних підходів до кожного учня з особливими потребами. Емоційне навантаження пов'язане з переживанням за успіхи учнів з особливими потребами, конфліктними ситуаціями з батьками, які можуть мати нереалістичні очікування, та відчуттям безпорадності у складних педагогічних ситуаціях. Особистісні фактори ризику включають перфекціонізм, надмірну емпатію, нездатність делегувати обов'язки та розмитість меж між професійним та особистим життям, що є характерними рисами багатьох педагогів.

Прояви психологічного вигорання у педагогів інклюзивних закладів мають різноманітну симптоматику, яка зачіпає емоційну, когнітивну, поведінкову та фізичну сфери. Емоційні прояви виражаються у хронічній втомі, дратівливості, відчутті безнадійності, зниженні мотивації до роботи та емоційному дистанціюванні від учнів та колег. Когнітивні симптоми включають зниження концентрації уваги, погіршення пам'яті, труднощі у

прийнятті рішень та негативне сприйняття власних професійних досягнень. Поведінкові ознаки вигорання проявляються у формальному ставленні до обов'язків, уникненні додаткових завдань, конфліктності у стосунках з колегами та зниженні якості педагогічної взаємодії з учнями. Фізичні прояви включають порушення сну, головні болі, зниження імунітету та загострення хронічних захворювань, що додатково погіршує працездатність педагога та створює замкнене коло виснаження.

Наслідки психологічного вигорання педагогів безпосередньо впливають на якість інклюзивного освітнього процесу та благополуччя всіх його учасників. Вигорілий педагог не здатний забезпечити належний рівень індивідуалізації навчання, що є критично важливим для учнів з особливими освітніми потребами та їхнього успішного розвитку. Зниження емоційної залученості вчителя негативно позначається на психологічному кліматі класу, що може провокувати буллінг та соціальне відторгнення дітей з особливостями розвитку. Висока плинність педагогічних кадрів, спричинена вигоранням, підриває стабільність освітнього процесу та ускладнює формування довготривалих довірливих стосунків між вчителем та учнями. Економічні наслідки вигорання педагогів включають витрати на лікарняні, пошук та підготовку нових кадрів, а також зниження загальної ефективності освітньої системи.

Міжнародний досвід профілактики та подолання психологічного вигорання педагогів інклюзивних закладів свідчить про ефективність комплексних програм підтримки, що поєднують організаційні та індивідуальні інтервенції. У Фінляндії система підтримки вчителів включає обов'язкову супервізію, зменшене навантаження для педагогів інклюзивних класів та доступ до професійної психологічної допомоги. Канадський досвід демонструє ефективність командного підходу, коли відповідальність за навчання дітей з особливими потребами розподіляється між вчителем, асистентом, психологом та корекційним педагогом. Скандинавські країни практикують систему менторства, за якою досвідчені педагоги інклюзивних

закладів супроводжують молодих колег протягом перших років роботи, знижуючи ризик раннього вигорання. Запозичення та адаптація міжнародних практик до українського контексту є перспективним напрямом удосконалення системи підтримки педагогів.

Правове забезпечення захисту психологічного здоров'я педагогів в Україні потребує суттєвого вдосконалення з урахуванням специфіки інклюзивної освіти. Закон України «Про освіту» та підзаконні нормативні акти визначають загальні засади інклюзивного навчання, проте недостатньо регламентують механізми підтримки педагогічних працівників, які реалізують інклюзивну практику. Питання нормування робочого часу педагогів інклюзивних класів, врахування додаткового навантаження при визначенні оплати праці та забезпечення доступу до психологічної підтримки залишаються недостатньо врегульованими на законодавчому рівні. Необхідність розробки спеціальних стандартів умов праці для педагогів інклюзивних закладів визнається фахівцями як один із пріоритетних напрямів удосконалення освітнього законодавства. Гарантування права педагогів на збереження психологічного здоров'я має розглядатися як невід'ємна складова забезпечення якісної інклюзивної освіти.

Роль адміністрації освітніх закладів у профілактиці вигорання педагогів є визначальною, оскільки саме організаційне середовище формує основні стресогенні чи ресурсні умови праці. Створення підтримуючої організаційної культури, що визнає складність інклюзивної роботи та цінує зусилля педагогів, є базовою передумовою профілактики емоційного виснаження. Забезпечення можливостей для професійного розвитку, участі у тренінгах та обміну досвідом з колегами дозволяє педагогам відчувати професійне зростання та знижує відчуття стагнації. Раціональний розподіл навантаження, залучення достатньої кількості асистентів та забезпечення необхідними дидактичними матеріалами є практичними кроками, що знижують рівень операційного стресу. Формування системи колегіальної підтримки, включаючи інтервізійні групи та педагогічні спільноти практики, створює

простір для емоційного розвантаження та спільного пошуку рішень у складних ситуаціях.

Індивідуальні стратегії подолання психологічного вигорання охоплюють розвиток особистісних ресурсів, навичок саморегуляції та формування здорового балансу між професійним та особистим життям. Розвиток емоційного інтелекту дозволяє педагогам краще розпізнавати власні стани, управляти емоціями та ефективніше взаємодіяти з учнями, що мають складну поведінку. Практики усвідомленості, релаксації та фізичної активності доведено знижують рівень професійного стресу та сприяють відновленню внутрішніх ресурсів педагогів. Формування реалістичних очікувань щодо результатів інклюзивного навчання та прийняття обмежень власних можливостей є важливим захисним фактором від перфекціоністського виснаження. Звернення по професійну психологічну допомогу не повинно стигматизуватися в педагогічному середовищі, а має розглядатися як прояв відповідального ставлення до власного здоров'я та якості професійної діяльності.

Підготовка педагогів до роботи в інклюзивному середовищі має включати не лише формування спеціальних компетентностей, а й розвиток навичок збереження психологічного здоров'я. Програми педагогічної освіти потребують інтеграції модулів з профілактики професійного вигорання, управління стресом та побудови ефективних професійних меж. Система підвищення кваліфікації має передбачати регулярне оновлення знань педагогів щодо особливостей роботи з різними категоріями дітей з особливими потребами, що знижує рівень невизначеності та пов'язаної з нею тривоги. Практико-орієнтований підхід до підготовки, що включає стажування в інклюзивних закладах під супервізією досвідчених наставників, дозволяє формувати реалістичне уявлення про майбутню професійну діяльність. Розвиток навичок командної роботи та міжпрофесійної взаємодії під час підготовки зменшує ризик ізоляції педагога та формує звичку звертатися по підтримку до колег.

Сучасні умови воєнного стану в Україні створюють додатковий шар стресових факторів для педагогів інклюзивних закладів, що накладається на вже існуючі професійні навантаження. Необхідність організації освітнього процесу в умовах повітряних тривог, дистанційного навчання та постійної невизначеності суттєво підвищує рівень емоційного виснаження педагогічних працівників. Збільшення кількості дітей з особливими освітніми потребами, зокрема тих, хто отримав травматичний досвід внаслідок бойових дій, ставить перед педагогами нові виклики, до яких вони часто не підготовлені. Внутрішня міграція та руйнування звичного освітнього середовища змушують педагогів адаптуватися до нових умов, що додатково виснажує адаптаційні ресурси. Розробка спеціальних програм підтримки педагогів в умовах воєнного часу є нагальною потребою, що вимагає координації зусиль державних органів, міжнародних організацій та громадянського суспільства.

Перспективи вирішення проблеми психологічного вигорання педагогів в умовах інклюзивної освіти пов'язані з формуванням системного підходу, що охоплює законодавчий, організаційний та індивідуальний рівні. Необхідним є визнання психологічного благополуччя педагогів як стратегічного пріоритету освітньої політики, без якого неможливо забезпечити якісну інклюзію. Розвиток мережі психологічних служб підтримки педагогів, запровадження обов'язкової супервізії та створення системи раннього виявлення ознак вигорання мають стати складовими комплексної державної програми. Інвестиції у підтримку педагогів є інвестиціями у якість освіти для всіх дітей, включаючи тих, хто потребує особливих умов навчання. Збалансований підхід до розвитку інклюзивної освіти, що враховує потреби та обмеження всіх учасників освітнього процесу, є запорукою сталості реформ та реального забезпечення права кожної дитини на якісну освіту.

Список використаних джерел:

1. Карамушка Л. М., Зайчикова Т. В. Синдром професійного вигорання у педагогічних працівників: психологічні чинники та засоби профілактики: монографія. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 348 с.

2. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта в Україні: досвід, виклики, перспективи. Особлива дитина: навчання і виховання. 2023. № 2. С. 7–19. DOI: 10.33189/ecnuv.v2i98.78.

3. Софій Н. З. Професійна підготовка педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі: виклики та рекомендації. Нова педагогічна думка. 2024. № 1. С. 45–58. DOI: 10.37026/2520-6427-2024-1-45.

4. Засенко В. В., Прохоренко Л. І. Психологічний супровід педагогів інклюзивних закладів освіти: теорія і практика. Київ: Педагогічна думка, 2024. 274 с.

5. Водолазська Т. В., Кибальна Н. О. Вигорання педагогів в умовах війни та інклюзії: подвійний виклик сучасної української освіти. Вісник психології і педагогіки. 2024. № 3. С. 112–129. DOI: 10.32839/2304-5809/2024-3-112.

Ваколюк Л.М., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Олійник О.М., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ПСИХОЛОГІЧНІ БАР'ЄРИ ІНКЛЮЗІЇ: ТРАВМА, СТИГМА ТА РЕЗИЛЬЄНС – ВИКЛИКИ ДЛЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Психологічні бар'єри інклюзії становлять одну з найскладніших та найменш видимих перешкод на шляху формування справді інклюзивного суспільства, оскільки вони вкорінені у глибинних структурах індивідуальної та колективної свідомості. На відміну від фізичних або інституційних бар'єрів, психологічні перешкоди часто не усвідомлюються самими носіями та проявляються через автоматичні емоційні реакції, упередження та поведінкові патерни. Сучасна психологічна наука розглядає психологічні бар'єри інклюзії як комплексне явище, що включає когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти, які взаємно підсилюють один одного. В умовах війни в Україні психологічні бар'єри набувають особливої гостроти через масштабну травматизацію населення та необхідність інтеграції значної кількості осіб з набутою інвалідністю. Розуміння природи цих бар'єрів є необхідною передумовою для розробки ефективних стратегій їх подолання у контексті післявоєнної відбудови країни.

Травма як психологічне явище має багаторівневий вплив на процеси інклюзії, формуючи як індивідуальні, так і колективні бар'єри для соціальної інтеграції постраждалих осіб. Посттравматичний стресовий розлад, депресія, тривожні розлади та інші наслідки травматичних подій суттєво ускладнюють процеси соціальної адаптації та реінтеграції військовослужбовців і цивільних осіб, які пережили досвід війни. Сучасні дослідження демонструють, що нелікована психологічна травма може передаватися між поколіннями, формуючи феномен трансгенераційної травми, що впливає на психологічне здоров'я нащадків. Особливістю воєнної травми є її масовий характер та

колективний вимір, коли травматичний досвід стає частиною національної ідентичності та культурної пам'яті суспільства. Ефективна робота з травмою потребує комплексного підходу, що поєднує медичні, психологічні, соціальні та духовні аспекти підтримки постраждалих осіб.

Стигма як соціально-психологічне явище створює потужні бар'єри для інклюзії осіб з ментальними розладами, інвалідністю та інших вразливих груп через формування негативних стереотипів та упереджень у суспільстві. Стигматизація проявляється на різних рівнях, включаючи публічну стигму у вигляді суспільних упереджень, структурну стигму на рівні інституцій та політик, а також самостигму, коли особи інтерналізують негативні установки щодо себе. В українському суспільстві історично сформувалися сильні стигми щодо звернення за психологічною допомогою, що особливо помітно серед чоловіків та військовослужбовців. Стигма щодо ментальних розладів у ветеранів війни може суттєво обмежувати їхнє звернення за необхідною допомогою та ускладнювати процеси соціальної реінтеграції. Подолання стигми вимагає комплексних інформаційних кампаній, освітніх програм та особистих історій успіху, які демонструють можливість продуктивного життя після травматичного досвіду.

Концепція резильєнсу, або психологічної стійкості, представляє важливу теоретичну та практичну рамку для розуміння механізмів подолання психологічних бар'єрів інклюзії в умовах кризових ситуацій. Резильєнс розглядається як динамічна здатність індивідів, спільнот та систем адаптуватися до несприятливих обставин, відновлюватися після травматичних подій та навіть зростати через досвід подолання труднощів. Фактори, що сприяють формуванню резильєнсу, включають соціальну підтримку, позитивні стосунки, наявність сенсу та цілей у житті, духовні ресурси та навички саморегуляції. Дослідження демонструють, що резильєнс не є статичною характеристикою особистості, а може розвиватися через цілеспрямовані інтервенції, освітні програми та підтримуюче середовище. В українському контексті концепція резильєнсу набула особливого значення як

на індивідуальному, так і на національному рівні, відображаючи здатність суспільства протистояти екзистенційним викликам війни.

Виклики для ментального здоров'я в умовах війни в Україні мають безпрецедентний масштаб та складність, що вимагає системних змін у підходах до психологічної підтримки населення. Згідно з оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, щонайменше п'ята частина населення країн, що зазнали збройних конфліктів, страждає від різних форм психічних розладів. Особливо вразливими категоріями в Україні є військовослужбовці та ветерани, внутрішньо переміщені особи, діти, які стали свідками воєнних дій, та родини загиблих або зниклих безвісти. Хронічний стрес від постійних повітряних тривог, обстрілів, втрати близьких та невизначеності майбутнього створює кумулятивне навантаження на психічне здоров'я всього населення. Інфраструктура психологічної допомоги в Україні була суттєво пошкоджена внаслідок війни, при цьому потреба у відповідних послугах багаторазово зросла.

Інституційні відповіді на психологічні виклики війни в Україні формуються через створення комплексної системи підтримки ментального здоров'я на національному, регіональному та локальному рівнях. Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?», ініційована за підтримки першої леді України, стала важливим кроком у формуванні комплексного підходу до психологічної підтримки населення. Розвиток системи психологічної реабілітації ветеранів та постраждалих від війни потребує інтеграції міжнародного досвіду, особливо країн, що мають значний досвід реабілітації військовослужбовців. Підготовка достатньої кількості кваліфікованих фахівців з ментального здоров'я, включаючи психологів, психотерапевтів та психіатрів, є одним з найактуальніших завдань для системи охорони здоров'я та освіти. Розвиток цифрових інструментів психологічної підтримки, включаючи мобільні застосунки, онлайн-платформи та телемедицину, відкриває нові можливості для забезпечення доступу до психологічних послуг у віддалених регіонах та для маломобільних груп.

Освітні аспекти подолання психологічних бар'єрів інклюзії охоплюють формування психологічної грамотності населення, підготовку фахівців різних професій до роботи з травмованими особами та інтеграцію елементів психологічної підтримки в усі сфери суспільного життя. Освітні програми з ментального здоров'я в школах та університетах сприяють формуванню культури звернення за психологічною допомогою як нормальної практики турботи про власне здоров'я. Підготовка вчителів, медичних працівників, соціальних працівників та представників правоохоронних органів до роботи з травмованими особами є критично важливою для забезпечення травмоінформованого підходу в усіх сферах. Корпоративні програми підтримки ментального здоров'я співробітників, особливо в компаніях, де працюють ветерани та внутрішньо переміщені особи, демонструють позитивний вплив на продуктивність та лояльність персоналу. Розвиток системи рівної підтримки через групи самодопомоги та програми «рівний-рівному» дозволяє ефективно використовувати досвід осіб, які успішно подолали травматичний досвід, для допомоги іншим.

Перспективи подолання психологічних бар'єрів інклюзії в Україні в контексті післявоєнної відбудови пов'язані з формуванням національної стратегії ментального здоров'я, яка б інтегрувала найкращий міжнародний досвід з урахуванням специфіки українського контексту. Інвестиції в розвиток системи ментального здоров'я мають розглядатися як стратегічний пріоритет післявоєнної відбудови, оскільки психологічне благополуччя населення є необхідною умовою для економічного та соціального відновлення країни. Інтеграція принципів травмоінформованого підходу в усі сфери державної політики, від освіти та охорони здоров'я до правосуддя та соціальної політики, створить умови для системних змін у ставленні до психологічного благополуччя громадян. Розвиток наукових досліджень у сфері психології травми, резильєнсу та посттравматичного зростання в українських умовах сприятиме формуванню власної експертизи світового рівня. Подолання психологічних бар'єрів інклюзії стане одним з ключових індикаторів

успішності післявоєнної трансформації українського суспільства у напрямку справді інклюзивної, психологічно здорової та резильєнтної спільноти.

Список використаних джерел:

1. Чабан О. С., Хаустова О. О. Психологічна травма війни: діагностика, терапія та реабілітація: монографія. Київ: Медкнига, 2023. 412 с.

2. Кокун О. М., Агаєв Н. А. Психологічна стійкість військовослужбовців в умовах бойових дій: теорія та практика формування. Український психологічний журнал. 2023. № 2. С. 56–78. DOI: 10.17721/upj.2023.2.04.

3. Пилипенко Н. Г., Бочелюк В. Й. Стигматизація психічних розладів у сучасному українському суспільстві: соціально-психологічний вимір. Психологія і суспільство. 2022. № 4. С. 89–106. https://doi.org/10.35774/pis2022.04.089.

4. Романчук О. І., Климчук В. О. Резильєнс як ресурс ментального здоров'я в умовах війни: концептуальні засади та практичні підходи: монографія. Львів: Свічадо, 2024. 286 с.

5. Лазос Г. П., Кісарчук З. Г. Психологічна допомога постраждалим внаслідок війни: український досвід та перспективи розвитку. Психологічний часопис. 2023. № 5. С. 34–52. DOI: 10.31108/1.2023.5.03.

Ваколюк Л.М., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Олійник О.М., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ У ПОРІВНЯННІ ЗІ СТАНДАРТАМИ ЄС: ВІД ДЕКЛАРАЦІЙ ДО ЕФЕКТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ

Сфера реабілітаційних послуг в Україні характеризується наявністю численних правових колізій, що ускладнюють ефективну реалізацію права осіб з інвалідністю та постраждалих внаслідок війни на якісну та доступну реабілітацію. Чинна нормативно-правова база у цій сфері формувалася впродовж тривалого часу через ухвалення окремих законодавчих актів, що часто не узгоджувалися між собою та містили суперечливі положення щодо понятійного апарату, переліку послуг, джерел фінансування та відповідальних суб'єктів. Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», ухвалений у 2020 році, став важливим кроком у реформуванні системи реабілітації, проте його імплементація стикається з суттєвими викликами через невідповідність підзаконних актів, недостатнє ресурсне забезпечення та брак кваліфікованих фахівців. Паралельне існування медичної, соціальної, психологічної, професійної та фізичної реабілітації в різних відомчих системах створює фрагментацію послуг та ускладнює формування комплексного підходу до потреб особи. В умовах війни та необхідності реабілітації значної кількості військовослужбовців і цивільних осіб з набутою інвалідністю проблема правових колізій набуває критичного значення для забезпечення національної безпеки та соціальної стабільності.

Європейські стандарти реабілітаційних послуг ґрунтуються на комплексному правозахисному підході, закріпленому в Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, Європейській соціальній хартії та численних рекомендаціях Ради Європи. Європейська стратегія щодо прав осіб з інвалідністю на 2021–2030 роки визначає реабілітацію як один з пріоритетних

напрямів забезпечення повної участі осіб з інвалідністю в економічному та соціальному житті суспільства. Концепція біопсихосоціальної моделі реабілітації, закріплена в Міжнародній класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я Всесвітньої організації охорони здоров'я, є фундаментом європейського підходу до реабілітаційних послуг. Європейські стандарти передбачають мультидисциплінарний підхід до реабілітації, інтеграцію медичних, психологічних, соціальних та професійних компонентів, а також активну участь самої особи у плануванні та реалізації реабілітаційного процесу. Принципи раннього втручання, безперервності реабілітаційного процесу та індивідуального підходу складають основу європейської моделі, яка демонструє високу ефективність як з медичної, так і з економічної точки зору.

Понятійні колізії становлять одну з найбільш суттєвих проблем українського законодавства у сфері реабілітації, ускладнюючи правозастосовну практику та створюючи перешкоди для осіб, які потребують реабілітаційних послуг. Різні нормативно-правові акти використовують поняття «реабілітація», «абілітація», «адаптація» та «соціальна інтеграція» без чіткого розмежування або в суперечливих контекстах, що ускладнює визначення обсягу та змісту відповідних послуг. Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» запровадив сучасну термінологію, основану на Міжнародній класифікації функціонування, проте інші законодавчі акти продовжують використовувати застарілі поняття, що породжує термінологічну плутанину. Поняття «реабілітаційний потенціал», «функціонування», «обмеження життєдіяльності» та «участь» в українському законодавстві не завжди відповідають міжнародним стандартам, що ускладнює гармонізацію національної практики з європейською. Гармонізація понятійного апарату з європейськими стандартами є необхідною передумовою для подальшої реформи системи реабілітації та її інтеграції в загальноєвропейський простір реабілітаційних послуг.

Інституційні колізії у сфері реабілітаційних послуг в Україні проявляються через відомчу роздробленість системи, недостатню координацію між різними міністерствами та відсутність чіткого розподілу повноважень між органами державної влади різних рівнів. Міністерство охорони здоров'я, Міністерство соціальної політики, Міністерство у справах ветеранів, Міністерство освіти і науки та інші органи мають окремі повноваження у сфері реабілітації, що призводить до дублювання функцій або, навпаки, до правових прогалин. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю, Національна служба здоров'я України та інші установи мають різні підходи до фінансування реабілітаційних послуг, що ускладнює формування єдиного підходу до забезпечення прав осіб на реабілітацію. Європейський досвід демонструє переваги створення єдиних координаційних органів або міжвідомчих платформ, що забезпечують комплексний підхід до реабілітаційного процесу та індивідуальний супровід особи. Реформа системи реабілітації в Україні потребує чіткого розмежування повноважень, посилення координаційних механізмів та формування єдиної національної моделі управління реабілітаційними послугами.

Фінансові колізії становлять одну з найгостріших проблем системи реабілітації в Україні, що проявляється через множинність джерел фінансування, недостатність ресурсів та відсутність єдиних принципів формування тарифів на реабілітаційні послуги. Програма медичних гарантій, що реалізується Національною службою здоров'я України, охоплює лише обмежений перелік реабілітаційних послуг, тоді як значна частина послуг фінансується через інші механізми або взагалі залишається без належного забезпечення. Система забезпечення осіб з інвалідністю технічними засобами реабілітації характеризується недостатністю фінансування, бюрократичними процедурами отримання та обмеженим вибором сучасних виробів. Європейські моделі фінансування реабілітаційних послуг базуються на принципі універсальності доступу, інтеграції різних джерел фінансування та орієнтації на результат, що демонструє вищу ефективність використання

ресурсів. Запровадження сучасних механізмів фінансування реабілітаційних послуг в Україні, включаючи персоналізовані бюджети, цільові гранти та публічно-приватне партнерство, є перспективним напрямом реформування системи відповідно до європейських стандартів.

Колізії у сфері кадрового забезпечення реабілітаційних послуг проявляються через невідповідність системи підготовки фахівців сучасним європейським стандартам, дефіцит кваліфікованих спеціалістів та недостатньо чітке регулювання їхнього професійного статусу. Запровадження нових професій, таких як ерготерапевт, фізичний терапевт та асистент фізичного терапевта, є важливим кроком до європейської моделі мультидисциплінарної реабілітаційної команди, проте процеси їх інтеграції в систему охорони здоров'я та соціального захисту відбуваються повільно. Європейські стандарти підготовки фахівців з реабілітації передбачають інтеграцію академічної освіти, практичної підготовки та безперервного професійного розвитку відповідно до вимог міжнародних професійних асоціацій. Дефіцит кваліфікованих фахівців з реабілітації в Україні особливо гостро проявляється в умовах війни, коли значно зросла потреба у реабілітаційних послугах для військовослужбовців та цивільних осіб з набутою інвалідністю. Розвиток системи підготовки фахівців з реабілітації відповідно до європейських стандартів потребує реформування освітніх програм, акредитації навчальних закладів та запровадження сучасних систем сертифікації професійних кваліфікацій.

Колізії у сфері забезпечення якості реабілітаційних послуг пов'язані з відсутністю єдиних стандартів якості, ефективних механізмів моніторингу та оцінки результативності реабілітаційного процесу. Європейські стандарти якості реабілітаційних послуг ґрунтуються на принципах доказової медицини, орієнтації на результат та активної участі особи у плануванні та оцінці реабілітаційного процесу. Системи акредитації реабілітаційних закладів, що функціонують у країнах ЄС, забезпечують гарантії якості послуг та сприяють постійному вдосконаленню професійної практики. Відсутність чітких

індикаторів ефективності реабілітаційних послуг в Україні ускладнює оцінку результативності витрачених ресурсів та обґрунтування подальших інвестицій у розвиток системи. Запровадження сучасних систем менеджменту якості, заснованих на європейських стандартах, є необхідною умовою для підвищення довіри до національної системи реабілітації та забезпечення її конкурентоспроможності в європейському просторі.

Перспективи подолання правових колізій у сфері реабілітаційних послуг в Україні пов'язані з комплексною реформою законодавства, що передбачає гармонізацію національних стандартів з європейськими нормами та формування ефективних механізмів реалізації прав осіб на реабілітацію. Розробка та ухвалення єдиного кодифікованого акта у сфері реабілітації могло б усунути численні колізії та сформувати цілісну правову основу для подальшого розвитку галузі відповідно до європейських стандартів. Інтеграція України до європейського простору реабілітаційних послуг через участь у європейських дослідницьких програмах, обмін досвідом з провідними реабілітаційними центрами та залучення міжнародних експертів сприятиме прискоренню реформ. Розвиток цифрових технологій у сфері реабілітації, включаючи телереабілітацію, штучний інтелект та віртуальну реальність, відкриває нові можливості для забезпечення доступності та ефективності послуг для всіх категорій осіб, які їх потребують. Перетворення сфери реабілітаційних послуг з декларативної сфери на ефективну систему, що реально забезпечує права осіб з інвалідністю та постраждалих від війни, є одним з ключових пріоритетів післявоєнної відбудови України та її повноцінної інтеграції до Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Голик В. А., Гриненко О. О. Реабілітація у сфері охорони здоров'я: правові засади та практика реалізації в Україні: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 388 с.

2. Іпатов А. В., Ханюкова І. Я. Міжнародна класифікація функціонування як основа сучасної реабілітаційної практики в Україні. Український вісник медико-соціальної експертизи. 2022. № 4. С. 12–28. DOI: 10.32782/2224-0721-2022-4-02.

3. Владимирова Н. І., Сергієні О. В. Гармонізація українського законодавства у сфері реабілітації з європейськими стандартами: виклики та перспективи. Право України. 2023. № 7. С. 145–164. https://doi.org/10.33498/louu-2023-07-145.

4. Аравіцька М. Г., Лазарєва О. Б. Сучасні підходи до організації реабілітаційної допомоги в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження: монографія. Львів: Видавництво ЛНМУ ім. Данила Галицького, 2024. 312 с.

5. Бєлай С. В., Швець Д. В. Реабілітація ветеранів війни в Україні: правові колізії та шляхи їх подолання у контексті європейської інтеграції. Журнал європейського і порівняльного права. 2024. № 2. С. 67–89. DOI: 10.17721/2227-796X.2024.2.04.

Давиденко В.В., професор кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Олійник О.М., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА: ІНТЕГРАЦІЯ ВПО З ІНВАЛІДНІСТЮ ТА ПОДОЛАННЯ «ПОДВІЙНОЇ МАРГІНАЛІЗАЦІЇ» У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Соціальний вимір інклюзивного середовища у сучасних умовах набуває особливого значення для України через необхідність інтеграції значної кількості внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю в нові територіальні громади, що стало одним з найгостріших викликів воєнного та післявоєнного періоду. Феномен «подвійної маргіналізації» виникає на перетині двох вразливостей, коли особа одночасно стикається з обмеженнями, пов'язаними з інвалідністю, та труднощами, спричиненими вимушеним переміщенням, втратою звичного соціального середовища та необхідністю адаптації до нових умов. Згідно з оцінками Міністерства соціальної політики та міжнародних організацій, серед майже п'яти мільйонів внутрішньо переміщених осіб в Україні значна частка має інвалідність або набула її внаслідок бойових дій, обстрілів та супутніх травмуючих обставин. Соціальна інтеграція цієї категорії громадян потребує комплексного підходу, що враховує специфічні потреби, пов'язані з фізичним, психологічним та економічним аспектами життєдіяльності. Формування інклюзивних територіальних громад є не лише гуманітарним імперативом, але й стратегічним пріоритетом післявоєнної відбудови країни та забезпечення соціальної згуртованості українського суспільства.

Теоретичні засади розуміння подвійної маргіналізації ґрунтуються на концепції інтерсекційності, запропонованій Кімберле Креншоу, яка розглядає взаємодію різних форм соціальної нерівності та дискримінації як комплексне явище, що не зводиться до простої суми окремих факторів. Соціологічні дослідження демонструють, що особи, які належать одночасно до кількох

вразливих груп, стикаються з якісно іншим досвідом дискримінації та виключення, ніж представники однієї вразливої категорії. Концепція соціальної ексклюзії, розроблена в європейській соціологічній традиції, дозволяє розглядати маргіналізацію не лише як економічне явище, але і як комплексний процес обмеження участі в економічному, соціальному, культурному та політичному житті суспільства. Теорія соціального капіталу Роберта Патнема пояснює, чому втрата усталених соціальних зв'язків внаслідок переміщення є особливо болючою для осіб з інвалідністю, які традиційно більше залежать від мережі підтримки родини, друзів та сусідів. Розуміння теоретичних засад подвійної маргіналізації є необхідною передумовою для розробки ефективних практичних стратегій соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю.

Специфічні виклики соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю в нових територіальних громадах охоплюють широкий спектр проблем, починаючи від базових питань житла та доступу до послуг і закінчуючи складними питаннями психологічної адаптації та формування нової ідентичності. Доступність житла для осіб з інвалідністю в приймаючих громадах є однією з найгостріших проблем, оскільки значна частина житлового фонду в Україні не відповідає сучасним стандартам безбар'єрності та універсального дизайну. Втрата мережі медичних послуг, до якої особа була прикріплена за попереднім місцем проживання, ускладнює забезпечення безперервності медичного супроводу, реабілітаційних послуг та постачання технічних засобів реабілітації. Розрив соціальних зв'язків, що формувалися впродовж тривалого часу, особливо болюче відчувається особами з інвалідністю, для яких соціальна підтримка часто є не просто комфортом, а необхідною умовою повсякденного функціонування. Адаптація до нового соціокультурного середовища, особливо у випадках переміщення між регіонами зі значними культурними відмінностями, додає до проблем інвалідності та переміщення ще один рівень складності соціальної інтеграції.

Інституційні механізми підтримки внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю в Україні поступово розвиваються через діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, міжнародних організацій та громадянського суспільства. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» формує правову основу для захисту прав цієї категорії громадян, проте його положення потребують подальшої гармонізації з законодавством про права осіб з інвалідністю для забезпечення комплексного підходу. Центри надання адміністративних послуг, соціальні служби, центри зайнятості та інші інституції в територіальних громадах поступово адаптують свою роботу до потреб внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю, проте темпи цих змін часто не відповідають масштабу проблеми. Міжнародні організації, такі як Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародна організація з міграції та численні гуманітарні фонди, відіграють важливу роль у підтримці програм інтеграції внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю. Координація зусиль різних інституцій є критично важливою для забезпечення ефективної системи підтримки, що уникає дублювання функцій та водночас охоплює всі необхідні аспекти інтеграційного процесу.

Роль територіальних громад у формуванні інклюзивного середовища для внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю особливо зросла після проведення реформи децентралізації, що передала значні повноваження та ресурси на місцевий рівень. Об’єднані територіальні громади мають можливість формувати власну політику соціальної інтеграції, враховуючи специфіку місцевого контексту, наявних ресурсів та потреб різних категорій громадян. Кращі практики українських громад демонструють, що успішна інтеграція внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю можлива за умови комплексного підходу, що поєднує забезпечення базових потреб з активним залученням цих осіб до життя громади. Формування інклюзивних громад потребує не лише адаптації фізичної інфраструктури та послуг, але й роботи з місцевим населенням щодо подолання упереджень та формування атмосфери

прийняття. Розвиток партисипативних механізмів управління в громадах, що передбачають активну участь самих внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю у плануванні та реалізації місцевої політики, є одним з ключових напрямів формування справді інклюзивних територіальних спільнот.

Економічна інтеграція внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю в нових громадах є одним з найважливіших аспектів подолання подвійної маргіналізації, оскільки економічна самостійність створює основу для повноцінної соціальної участі та особистої гідності. Доступ до ринку праці для цієї категорії громадян ускладнюється не лише фізичними або психологічними обмеженнями, пов'язаними з інвалідністю, але й втратою професійних зв'язків, документів, що підтверджують кваліфікацію, та необхідністю освоєння нових професій. Програми професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації, адаптовані до потреб внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю, демонструють високу ефективність, особливо коли поєднуються з підтримкою у пошуку роботи та адаптації на новому робочому місці. Розвиток соціального підприємництва та кооперативних форм організації економічної діяльності створює альтернативні шляхи економічної інтеграції для осіб, які не можуть бути працевлаштовані у традиційних формах зайнятості. Підтримка самозайнятості та підприємницьких ініціатив через грантові програми, мікрокредитування та консультативний супровід є важливим інструментом економічного розширення можливостей внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю.

Роль громадянського суспільства у подоланні подвійної маргіналізації внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю є особливо важливою через здатність неурядових організацій оперативно реагувати на специфічні потреби, формувати горизонтальні мережі підтримки та представляти інтереси вразливих груп. Громадські організації осіб з інвалідністю активно адаптували свою діяльність до нових викликів війни, розширивши свої програми на роботу з внутрішньо переміщеними особами та надаючи комплексну підтримку у питаннях документального оформлення, доступу до послуг та

психологічної реабілітації. Волонтерський рух в Україні продемонстрував безпрецедентний рівень мобілізації для допомоги внутрішньо переміщеним особам, у тому числі особам з інвалідністю, формуючи неформальні мережі підтримки, що часто є більш ефективними, ніж офіційні інституції. Партнерство між громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування та бізнесом створює основу для формування комплексної екосистеми підтримки, що поєднує ресурси, експертизу та горизонтальні зв'язки. Розвиток моделей рівної підтримки, коли особи, які успішно подолали досвід подвійної маргіналізації, допомагають іншим у схожій ситуації, є особливо ефективним інструментом соціальної інтеграції з високим потенціалом масштабування.

Перспективи подолання подвійної маргіналізації внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю в територіальних громадах України пов'язані з формуванням комплексної національної стратегії соціальної інтеграції, що враховує специфіку післявоєнного контексту та європейські стандарти інклюзії. Інтеграція принципів універсального дизайну та безбар'єрності у процеси повоєнного відновлення житлового фонду, соціальної інфраструктури та публічних просторів створює унікальну можливість сформувати справді інклюзивні громади з самого початку відбудови. Розвиток цифрових інструментів соціальної підтримки, включаючи електронні платформи для пошуку послуг, дистанційну консультативну допомогу та цифрові спільноти підтримки, відкриває нові можливості для подолання географічних та фізичних бар'єрів. Інвестиції в розвиток людського капіталу внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю через освіту, професійну підготовку та підтримку підприємницьких ініціатив мають розглядатися як стратегічний пріоритет для забезпечення довгострокового соціально-економічного розвитку країни. Подолання подвійної маргіналізації стане одним з ключових індикаторів успішності післявоєнної трансформації українського суспільства у напрямку формування справді інклюзивної,

солідарної та згуртованої національної спільноти, здатної забезпечити гідне життя для всіх своїх членів незалежно від обставин їхнього життєвого шляху.

Список використаних джерел:

1. Лібанова Е. М., Позняк О. В. Внутрішньо переміщені особи в Україні: соціально-демографічний портрет та виклики інтеграції: монографія. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2023. 356 с.
2. Семигіна Т. В., Гусак Н. Є. Подвійна вразливість: інтеграція внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю в територіальних громадах України. Український соціологічний журнал. 2023. № 2. С. 67–84. DOI: 10.26565/2077-5105-2023-2-04.
3. Малиновська О. А., Купець О. В. Інклюзивна інтеграція внутрішньо переміщених осіб в умовах децентралізації: європейський досвід та українські реалії. Регіональна економіка. 2022. № 4. С. 112–128. https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-4-09.
4. Купрій В. О., Палагнюк Ю. В. Соціальна згуртованість територіальних громад України в умовах війни: роль громадянського суспільства у подоланні маргіналізації: монографія. Львів: Видавництво «Растр-7», 2024. 298 с.
5. Криничко Л. Р., Корнецький А. О. Економічна інтеграція внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю: моделі підтримки самозайнятості та соціального підприємництва. Економіка та держава. 2024. № 3. С. 45–62. DOI: 10.32702/2306-6806.2024.3.45.

Ємець В.В., студент 4-го курсу, групи ПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Олійник О.М., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ІНКЛЮЗИВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЕКОНОМІЧНИЙ ДРАЙВЕР: ВІД СОЦІАЛЬНИХ ВИТРАТ ДО ІНВЕСТИЦІЙ У ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ (СВІТОВІ ПАРАДИГМИ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ)

Інклюзивне середовище у сучасному економічному дискурсі поступово переосмислюється як стратегічний фактор економічного зростання, що трансформує традиційне сприйняття витрат на підтримку вразливих груп населення у концепцію продуктивних інвестицій у людський капітал. Парадигмальний зсув від медичної та соціальної моделей інвалідності до правозахисної та біопсихосоціальної моделей, закріплених у Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, створив теоретичне підґрунтя для перегляду економічної ролі інклюзії як інструмента розкриття потенціалу значної частини населення, що раніше була виключена з активного економічного життя. Сучасні дослідження Світового банку, Міжнародної організації праці та Організації економічного співробітництва й розвитку послідовно демонструють, що економічні втрати від виключення осіб з інвалідністю та інших вразливих груп з ринку праці сягають від трьох до сімох відсотків валового внутрішнього продукту в різних країнах світу. Концепція інклюзивного зростання, запропонована в межах Цілей сталого розвитку до 2030 року, передбачає створення такої моделі економічного розвитку, за якої переваги економічного зростання справедливо розподіляються між усіма верствами суспільства, а кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал незалежно від фізичних, соціальних або економічних обмежень. Теорія людського капіталу, розроблена Гері Беккером та Теодором Шульцем, отримала нове прочитання в контексті інклюзії, акцентуючи увагу на тому, що інвестиції в освіту, охорону здоров'я та професійну підготовку осіб з інвалідністю мають високу економічну віддачу як для самих індивідів, так і

для суспільства в цілому. Розрахунки повернення інвестицій у інклюзивну освіту демонструють, що кожен долар, вкладений у якісну інклюзивну освіту, повертається до економіки у вигляді податкових надходжень, зниження соціальних виплат та підвищення продуктивності праці у співвідношенні від двох до семи доларів. Інклюзивне середовище також сприяє розвитку інноваційного потенціалу економіки через залучення різноманітних перспектив, досвіду та підходів до вирішення проблем, що особливо важливо в умовах економіки знань та постіндустріального розвитку. Економічний ефект інклюзії проявляється не лише через прямі показники зайнятості та продуктивності, але й через мультиплікативний вплив на споживчий ринок, розвиток адаптивних технологій та формування нових сегментів економіки, орієнтованих на задоволення потреб різноманітних споживачів. Перехід від парадигми соціальних витрат до парадигми інвестицій у людський капітал вимагає системних змін у державній політиці, бюджетному плануванні та оцінці ефективності соціальних програм, що стає одним з ключових викликів для багатьох країн, включаючи Україну.

Світові парадигми формування інклюзивного середовища демонструють значне різноманіття підходів, які відображають специфіку економічного розвитку, культурних традицій та політичних систем різних країн, але мають спільну тенденцію до інтеграції інклюзії як стратегічного пріоритету національного розвитку. Скандинавська модель, представлена досвідом Швеції, Норвегії, Данії та Фінляндії, базується на принципах універсального дизайну, високого рівня соціальних інвестицій та активної політики ринку праці, що забезпечує одні з найвищих у світі показників зайнятості осіб з інвалідністю. Англосаксонська модель, реалізована у Великій Британії, США, Канаді та Австралії, акцентує увагу на антидискримінаційному законодавстві, розумних пристосуваннях на робочому місці та податкових стимулах для роботодавців, що наймають осіб з інвалідністю. Континентальна європейська модель, характерна для Німеччини, Франції, Австрії та Нідерландів, поєднує систему квотування робочих місць для осіб з інвалідністю з розвиненою

системою професійної реабілітації, захищеної зайнятості та підприємств соціальної економіки. Азійська модель, що активно розвивається в Японії, Південній Кореї та Сінгапурі, інтегрує традиційні цінності суспільної відповідальності з сучасними технологічними рішеннями, створюючи інноваційні підходи до інклюзії через робототехніку, асистивні технології та цифрові платформи. Досвід Європейського Союзу демонструє системний підхід до інклюзії через Європейську стратегію щодо прав осіб з інвалідністю на 2021–2030 роки, яка передбачає комплекс заходів у сферах доступності, участі, рівності, зайнятості, освіти та соціального захисту. Міжнародні фінансові інституції, такі як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд та регіональні банки розвитку, дедалі більше інтегрують принципи інклюзії у свої кредитні та грантові програми, розглядаючи інклюзивність як критерій ефективності інвестиційних проєктів. Глобальна тенденція до соціально відповідального інвестування та ESG-стандартів створює додаткові економічні стимули для приватного сектору щодо розвитку інклюзивних практик у бізнес-діяльності. Порівняльний аналіз різних національних моделей свідчить про відсутність універсального рецепту, але водночас демонструє спільні ефективні елементи, такі як комплексність підходу, міжсекторальна координація, активна участь самих осіб з інвалідністю у формуванні політики та орієнтація на вимірювані результати.

Економічний вимір інклюзії охоплює широкий спектр прямих та опосередкованих ефектів, які формують комплексну систему впливу інклюзивного середовища на макроекономічні показники, продуктивність праці, бюджетну ефективність та соціальний капітал суспільства. Прямі економічні ефекти інклюзії проявляються через підвищення рівня зайнятості осіб з інвалідністю та інших вразливих груп, що збільшує податкові надходження, зменшує навантаження на систему соціального забезпечення та підвищує платоспроможний попит на ринку. Опосередковані економічні ефекти включають розвиток ринку асистивних технологій, адаптивних послуг, інклюзивного туризму та інших галузей, орієнтованих на потреби

різноманітних споживачів, що формує нові сегменти економіки з високим потенціалом зростання. Зниження соціальних виплат внаслідок успішної економічної інтеграції осіб з інвалідністю звільняє бюджетні ресурси для інвестицій у розвиток інфраструктури, освіти, охорони здоров'я та інших пріоритетних сфер. Підвищення продуктивності праці через диверсифікацію робочих колективів та залучення різноманітних перспектив сприяє інноваційному розвитку підприємств та підвищенню їхньої конкурентоспроможності на глобальних ринках. Розвиток інклюзивної інфраструктури, такої як доступний громадський транспорт, безбар'єрні громадські простори та універсальний дизайн будівель, створює позитивні екстерналії для всього суспільства, включаючи літніх людей, батьків з дітьми та тимчасово маломобільних осіб. Економічні переваги інклюзії проявляються також через зниження витрат на охорону здоров'я завдяки превентивному підходу, ранньому втручанню та підтримці активного способу життя осіб з інвалідністю. Розрахунки економічної ефективності інклюзивних програм демонструють, що довгострокова окупність інвестицій в інклюзію значно перевищує початкові витрати, особливо при врахуванні життєвого циклу інвестицій та мультиплікативних ефектів. Виклики оцінки економічного впливу інклюзії пов'язані з необхідністю розробки адекватних методологій вимірювання, які б враховували не лише фінансові показники, але й соціальний, культурний та символічний капітал, що формується в інклюзивних суспільствах.

Українські реалії формування інклюзивного середовища характеризуються поєднанням значного прогресу у законодавчій та інституційній сферах з суттєвими викликами практичної реалізації принципів інклюзії, що особливо загострилися в умовах повномасштабної війни та необхідності реінтеграції великої кількості осіб з набутою інвалідністю. Ратифікація Україною Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю у 2009 році та Факультативного протоколу до неї стала важливим кроком у формуванні правової основи для інклюзивної політики, що отримала

подальший розвиток у численних законодавчих актах та стратегічних документах. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року, затверджена у 2021 році, окреслила комплексний підхід до формування інклюзивного середовища через шість основних компонентів безбар'єрності, включаючи фізичну, інформаційну, цифрову, суспільну, освітню та економічну. Реформа інклюзивної освіти, започаткована у 2017 році, дозволила суттєво збільшити кількість дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються у звичайних школах, з кількох тисяч до понад тридцяти тисяч за останні роки. Розвиток інклюзивного ринку праці в Україні залишається одним з найбільших викликів через низький рівень зайнятості осіб з інвалідністю, який становить близько чверті від рівня зайнятості загального населення працездатного віку. Війна спричинила різке зростання кількості осіб з інвалідністю внаслідок поранень військовослужбовців та цивільного населення, що актуалізувало питання комплексної реабілітації, протезування та повернення цих людей до активного економічного життя. Економічні втрати України від недостатньої інклюзивності оцінюються експертами на рівні від двох до чотирьох відсотків валового внутрішнього продукту, що в умовах післявоєнної відбудови є значним ресурсом для прискорення економічного розвитку. Формування інклюзивної інфраструктури в межах процесу відбудови країни відкриває унікальну можливість одразу проєктувати міста, будівлі та транспортні системи відповідно до принципів універсального дизайну, що в довгостроковій перспективі є економічно вигіднішим, ніж подальша адаптація. Партнерство держави, бізнесу та громадянського суспільства у сфері інклюзії в Україні поступово розвивається через ініціативи соціального підприємництва, корпоративної соціальної відповідальності та грантових програм міжнародних донорів, що створює основу для системних змін у сприйнятті інклюзії як економічного драйвера.

Перспективи розвитку інклюзивного середовища як економічного драйвера в Україні пов'язані з необхідністю комплексної трансформації

державної політики, бізнес-практик та суспільної свідомості у напрямку інтеграції принципів інклюзії в усі сфери соціально-економічного життя. Стратегічним пріоритетом є інтеграція показників інклюзивності у систему оцінки ефективності державних програм та інвестиційних проєктів, що дозволить системно враховувати економічний потенціал інклюзії при ухваленні управлінських рішень. Розвиток ринку асистивних технологій та адаптивних послуг має значний потенціал для України, особливо в контексті розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та оборонно-промислового комплексу, де технології подвійного призначення можуть бути адаптовані для потреб реабілітації. Реформа системи професійної реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю потребує переходу від традиційної моделі захищених підприємств до сучасних підходів підтримуваного працевлаштування, що демонструють вищу економічну ефективність та соціальну інтеграцію. Цифровізація економіки створює нові можливості для зайнятості осіб з інвалідністю через дистанційну роботу, фріланс та цифрове підприємництво, що особливо актуально для України з її розвиненою IT-індустрією. Розвиток інклюзивної освіти на всіх рівнях, включаючи професійну та вищу освіту, є критично важливим для формування людського капіталу, здатного забезпечити економічний розвиток країни в довгостроковій перспективі. Інтеграція принципів інклюзії в процес повоєнної відбудови України відповідно до концепції «build back better» дозволить уникнути помилок історичного розвитку інфраструктури та одразу створити безбар'єрне середовище європейського рівня. Залучення міжнародних інвестицій та грантової підтримки для розвитку інклюзивного середовища в Україні потребує демонстрації конкретних результатів, прозорості використання ресурсів та формування партнерських відносин з провідними міжнародними організаціями. Перспективи економічної інтеграції України до Європейського Союзу створюють додаткові стимули для гармонізації національної політики інклюзії з європейськими стандартами та практиками, що сприятиме не лише виконанню зобов'язань у межах євроінтеграції, але й розкриттю значного

економічного потенціалу інклюзивного середовища як стратегічного драйвера національного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Семигіна Т. В., Іванова О. Л. Економіка інклюзії: від соціальних витрат до інвестицій у людський розвиток: монографія. Київ: Академвидав, 2022. 384 с.
2. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта як чинник формування людського капіталу: український та зарубіжний досвід. Педагогіка і психологія. 2021. № 4. С. 45–62. DOI: 10.32405/2304-4128-2021-4-45.
3. Богданов С. О., Найдьонова Л. А. Безбар'єрність як економічна категорія: оцінка втрат та потенціалу інклюзивного зростання в Україні. Економіка України. 2023. № 6. С. 78–96. https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.06.078.
4. Скрипник Т. В., Супрун Д. М. Інклюзивне середовище в Україні: інституційні засади та економічні перспективи розвитку: монографія. Львів: Видавництво ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 312 с.
5. Гладун О. М., Лібанова Е. М. Людський капітал в умовах війни: виклики інклюзії та перспективи післявоєнного відновлення. Демографія та соціальна економіка. 2024. № 1. С. 23–45. DOI: 10.15407/dse2024.01.023.

Зозуля Г.С., студент 4-го курсу, групи ПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Мохнатюк В.Р., викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-економічних та правознавчих дисциплін
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна»

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Психологічна адаптація дітей з особливими освітніми потребами у закладах освіти є однією з ключових проблем сучасної інклюзивної політики, що безпосередньо впливає на ефективність навчального процесу та соціалізацію дитини. В Україні кількість дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в загальноосвітніх закладах, щороку зростає, що зумовлено реформуванням системи освіти та впровадженням принципів інклюзії на державному рівні. Процес адаптації таких дітей є багатоаспектним явищем, що охоплює емоційну, соціальну, когнітивну та поведінкову сфери особистості. Складність цього процесу полягає у тому, що кожна дитина має індивідуальні особливості розвитку, які потребують персоналізованого підходу з боку педагогічного колективу та психологічної служби. Актуальність дослідження психологічної адаптації зумовлена необхідністю створення таких умов у закладах освіти, які б забезпечували не лише формальне перебування дитини у колективі, а й її повноцінний психологічний розвиток та комфортне самопочуття.

Теоретичні засади дослідження психологічної адаптації дітей з особливими освітніми потребами базуються на концепціях вікової психології, спеціальної педагогіки та соціальної психології. Концепція зони найближчого розвитку Льва Виготського залишається методологічною основою для розуміння потенціалу дитини та побудови індивідуальної траєкторії її навчання в інклюзивному середовищі. Теорія екологічних систем Урі Бронфенбреннера дозволяє розглядати адаптацію дитини як результат взаємодії множинних факторів середовища, від мікросистеми сім'ї до макросистеми суспільних цінностей та державної політики. Сучасні

дослідники розглядають адаптацію не як одноразовий акт пристосування, а як динамічний процес, що потребує постійного супроводу та корекції. Важливим теоретичним положенням є визнання того, що успішна адаптація дитини з особливими освітніми потребами залежить не лише від її індивідуальних ресурсів, а значною мірою від готовності освітнього середовища до прийняття різноманітності.

Серед основних факторів, що впливають на психологічну адаптацію дітей з особливими освітніми потребами, слід виділити внутрішні та зовнішні чинники. До внутрішніх факторів належать характер та ступінь порушення розвитку, індивідуальні психологічні особливості дитини, рівень сформованості комунікативних навичок та попередній досвід соціальної взаємодії. Зовнішні фактори охоплюють якість організації інклюзивного освітнього середовища, професійну компетентність педагогів, ставлення однолітків, позицію батьків та наявність комплексного психолого-педагогічного супроводу. Дослідження свідчать, що негативне ставлення з боку однокласників є одним із найбільш травматичних факторів, який може призводити до соціальної ізоляції, зниження самооцінки та формування стійких негативних переживань у дитини. Водночас підтримуюча атмосфера у класі, сформована завдяки цілеспрямованій роботі педагога, суттєво полегшує процес входження дитини у колектив та сприяє її емоційному благополуччю.

Роль психологічної служби у забезпеченні адаптації дітей з особливими освітніми потребами є визначальною для успішності всього інклюзивного процесу. Практичний психолог закладу освіти здійснює діагностику психологічної готовності дитини до навчання, розробляє індивідуальні програми супроводу та проводить корекційно-розвивальну роботу. Важливим напрямом діяльності психолога є робота з класним колективом, спрямована на формування толерантного ставлення до дітей з особливостями розвитку та подолання стереотипів. Консультування батьків як дітей з особливими потребами, так і їхніх однокласників є необхідною складовою комплексного супроводу, що забезпечує узгодженість дій усіх учасників освітнього процесу.

На жаль, в українських реаліях психологічні служби закладів освіти часто перевантажені та не мають достатніх ресурсів для якісного супроводу всіх дітей, які потребують підтримки, що негативно позначається на ефективності адаптаційних процесів.

Аналіз сучасної практики інклюзивної освіти в Україні свідчить про наявність системних проблем, що ускладнюють психологічну адаптацію дітей з особливими освітніми потребами. Недостатня підготовка педагогічних працівників до роботи в умовах інклюзії залишається однією з найгостріших проблем, оскільки багато вчителів не мають відповідних знань та навичок для ефективної взаємодії з дітьми різних категорій. Матеріально-технічне забезпечення закладів освіти часто не відповідає потребам дітей з порушеннями розвитку, що створює додаткові бар'єри для їхньої адаптації. Відсутність системного підходу до формування інклюзивної культури у закладах освіти призводить до того, що інклюзія часто залишається формальною, не забезпечуючи реальної участі дитини у житті колективу. Воєнний стан в Україні додатково ускладнив ситуацію, оскільки вимушена евакуація, зміна закладів освіти та психотравматичний досвід створюють додаткове навантаження на адаптаційні ресурси дітей з особливими потребами.

Міжнародний досвід забезпечення психологічної адаптації дітей з особливими освітніми потребами демонструє різноманітність підходів та практик, які можуть бути адаптовані до українських умов. У країнах Скандинавії застосовується модель раннього втручання, коли психологічний супровід починається задовго до вступу дитини до закладу освіти, що значно полегшує подальшу адаптацію. Канадська модель інклюзивної освіти передбачає наявність команди фахівців, які працюють безпосередньо у класі разом з учителем, забезпечуючи індивідуальну підтримку кожній дитині відповідно до її потреб. Досвід Фінляндії свідчить про ефективність триступеневої системи підтримки, де інтенсивність допомоги зростає залежно від потреб дитини, що дозволяє гнучко реагувати на зміни в процесі адаптації.

Вивчення та критичне осмислення міжнародного досвіду є важливою передумовою для вдосконалення вітчизняної системи психологічного супроводу інклюзивного навчання.

Особливу увагу слід приділити емоційному компоненту адаптації, оскільки саме емоційне благополуччя є базовою умовою для успішного навчання та розвитку дитини. Діти з особливими освітніми потребами часто переживають тривогу, страх, невпевненість у собі, особливо на початкових етапах перебування у новому колективі. Емоційна нестабільність може проявлятися у поведінкових порушеннях, агресії, замкнутості або регресії раніше набутих навичок, що часто неправильно інтерпретується педагогами як небажання вчитися чи порушення дисципліни. Створення емоційно безпечного середовища потребує від педагога розуміння причин поведінки дитини та вміння адекватно реагувати на прояви дезадаптації. Використання арт-терапевтичних методів, ігрових технологій та релаксаційних вправ є ефективними засобами зниження емоційної напруги та сприяння адаптації дітей різних вікових груп.

Соціальний компонент адаптації передбачає входження дитини у систему міжособистісних відносин у класному колективі та формування її соціального статусу серед однолітків. Дослідження показують, що діти з особливими освітніми потребами часто займають маргінальне становище у системі міжособистісних відносин, мають менше друзів та частіше стають об’єктами булінгу. Формування позитивних соціальних зв’язків потребує цілеспрямованої роботи педагога з організації спільної діяльності, в якій кожна дитина може проявити свої сильні сторони та отримати визнання з боку однолітків. Програми розвитку соціальних навичок, навчання однолітків стратегіям взаємодії та створення ситуацій успіху для дитини з особливими потребами є дієвими інструментами покращення її соціальної адаптації. Важливо, щоб робота з формування інклюзивної культури у класі була систематичною та послідовною, а не обмежувалася разовими заходами.

Роль сім'ї у процесі психологічної адаптації дитини з особливими освітніми потребами є надзвичайно важливою, оскільки саме батьки є першим та найбільш значущим соціальним оточенням дитини. Позиція батьків щодо інклюзивного навчання, їхні очікування та рівень залученості до освітнього процесу суттєво впливають на успішність адаптації дитини. Батьки дітей з особливими потребами самі часто переживають стрес, тривогу та невпевненість, що може передаватися дитині та ускладнювати її входження у колектив. Налагодження ефективної комунікації між сім'єю та закладом освіти, залучення батьків до планування та реалізації індивідуальної програми розвитку дитини є необхідною умовою успішної адаптації. Групи підтримки для батьків, де вони можуть обмінюватися досвідом та отримувати професійну консультацію, є ефективною формою роботи, що сприяє зниженню батьківської тривоги та підвищенню їхньої компетентності у питаннях підтримки дитини.

Перспективи вдосконалення системи психологічної адаптації дітей з особливими освітніми потребами в Україні пов'язані з необхідністю комплексного реформування підходів до організації інклюзивного навчання. Підвищення кваліфікації педагогічних працівників у сфері інклюзивної освіти та психологічного супроводу має стати пріоритетним напрямом державної освітньої політики. Розвиток мережі інклюзивно-ресурсних центрів та забезпечення їх кваліфікованими фахівцями дозволить надавати якісну підтримку дітям та їхнім родинам на всіх етапах освітнього процесу. Впровадження сучасних технологій у процес психологічного супроводу, зокрема використання цифрових інструментів для моніторингу адаптації та проведення дистанційних консультацій, відкриває нові можливості для підвищення доступності та якості послуг. Формування інклюзивної культури суспільства через просвітницьку діяльність та соціальну рекламу є необхідною умовою для створення сприятливого середовища, в якому кожна дитина може реалізувати свій потенціал.

Список використаних джерел:

1. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики: монографія. Київ: Атопол Груп, 2023. 440 с.

2. Засенко В. В., Прохоренко Л. І. Психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії. Особлива дитина: навчання і виховання. 2023. № 2. С. 7-18. DOI: 10.33189/ectu.v2i98.126.

3. Скрипник Т. В., Софій Н. З. Організація діяльності команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім «Плеяди», 2024. 198 с.

4. Островська К. О. Соціальна адаптація дітей з порушеннями розвитку в інклюзивному освітньому середовищі: теорія і практика. Львів: Видавництво ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 312 с.

5. Мартинчук О. В., Скрипник Т. В. Сучасні підходи до психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2024. № 1. С. 34-52. DOI: 10.31392/NPU-nc.series19.2024.1.04.

Катриченко Г.П., студент 4-го курсу, групи ПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Мохнатюк В.Р., викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-економічних та правознавчих дисциплін
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна»

СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Соціальна інтеграція ветеранів війни є однією з найбільш гострих проблем сучасного українського суспільства, що набула особливої актуальності після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації у лютий 2022 року. За прогнозами військових аналітиків, українське суспільство у найближчій перспективі матиме понад 3 мільйони ветеранів, з яких близько третини отримають статус учасників бойових дій. На кінець листопада 2023 року у Збройних силах України перебувало понад 880 тисяч військовослужбовців, а загальний сектор безпеки та оборони охоплював близько мільйона осіб. Така безпрецедентна кількість осіб, які пройшли через бойові дії, вимагає від держави та суспільства формування системного підходу до їхньої реінтеграції у цивільне життя. Складність соціальної інтеграції ветеранів зумовлена комплексом медико-реабілітаційних, психологічних, економічних та соціально-комунікативних проблем, з якими стикаються колишні військовослужбовці після повернення з фронту. Аналіз цих проблем та пошук ефективних механізмів їх вирішення є необхідною передумовою для збереження соціальної стабільності та розвитку інклюзивного середовища в Україні.

Теоретичні засади дослідження соціальної інтеграції ветеранів війни спираються на концепції соціальної адаптації, ресоціалізації та інклюзивного суспільства, що розглядають процес переходу від військового до цивільного життя як багатовимірний феномен. Однією з особливостей служби в армії є те, що протягом усієї військової кар'єри солдат живе за правилами уставу, несе чітко визначену відповідальність, виконує накази та підлаштовується до життя у військових реаліях. Після повернення додому виникає невідповідність між

очікуваннями суспільства та колишніх військовослужбовців щодо взаємодії в умовах мирного життя. Поняття мілітарної ідентичності відіграє важливу роль у розумінні процесів соціальної адаптації ветеранів, оскільки сформований під час служби комплекс ціннісних орієнтацій, поведінкових моделей та психологічних установок суттєво впливає на здатність особи інтегруватися у цивільне середовище. Концепція інклюзивного суспільства передбачає створення таких умов, за яких кожна людина, незалежно від її фізичного чи психічного стану, має рівні можливості для повноцінної участі у суспільному житті. Застосування інклюзивного підходу до ветеранської спільноти означає не лише забезпечення доступності середовища, а й формування суспільної свідомості, що сприймає ветеранів як повноцінних та активних членів громади.

Правові засади соціальної інтеграції ветеранів війни в Україні формуються через систему нормативно-правових актів, ключовим серед яких є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», який визначає правовий статус ветеранів війни, забезпечує створення належних умов для їх життєзабезпечення та сприяє формуванню в суспільстві шанобливого ставлення до них. У жовтні 2024 року Верховна Рада України ухвалила Закон 4000-IX про внесення змін до зазначеного закону, що розширив перелік гарантій соціального захисту ветеранів відповідно до сучасних потреб. Міністерство у справах ветеранів України є центральним органом виконавчої влади, що формує та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів. Затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей стало важливим кроком у нормативному забезпеченні системної роботи з ветеранською спільнотою. Створення Єдиного державного реєстру ветеранів війни сприяє формуванню єдиної бази даних та підвищенню ефективності надання послуг цій категорії осіб.

Медико-реабілітаційні потреби є одним з найбільш гострих аспектів соціальної інтеграції ветеранів, оскільки значна частина учасників бойових дій

повертається до цивільного життя обтяжена фізичними травмами, такими як ампутації, черепно-мозкові травми, втрата слуху або зору. За результатами дослідження Українського ветеранського фонду, проведеного у січні 2024 року, 52,4 відсотки опитаних ветеранів висловили суттєве занепокоєння щодо стану свого здоров'я, включаючи психологічний аспект. Найбільш затребуваними серед ветеранів послугами є санаторно-курортне лікування (69,1 відсотка), стоматологічна допомога (49,3 відсотка), зубопротезування (39,5 відсотка) та інші заходи, спрямовані на покращення фізичного здоров'я (39,4 відсотка), а також психологічна допомога (26,9 відсотка). На момент проведення опитування лише 13,8 відсотка респондентів підтвердили, що отримують медико-реабілітаційні послуги. Наразі ветерани найбільше незадоволені саме медичним обслуговуванням (48,9 відсотка), а 20,4 відсотка опитаних виявили невдоволення щодо психологічної реабілітації. Окремої уваги потребує проблема реабілітації жінок-ветеранок, які через поранення, контузії та перебування у несприятливих умовах мають специфічні потреби, зокрема у сфері репродуктивного здоров'я, що не завжди враховується державною системою медичної допомоги.

Психологічні проблеми соціальної інтеграції ветеранів пов'язані передусім з посттравматичним стресовим розладом, депресією та тривогою, які є наслідком перебування в екстремальних бойових умовах. Потреба в якісній реабілітації та лікуванні посттравматичного стресового розладу є актуальною для 22,4 відсотка опитаних ветеранів. Повернувшись з війни, люди стикаються з нерозумінням та побоюванням з боку суспільства, що зумовлено тим, що вони не можуть просто відкинути психологічні та емоційні наслідки бойового досвіду. Багато ветеранів відчувають так званий фронтовий максималізм і труднощі в адаптації до змінених умов мирного життя. Стрес, що викликає соціальне травмування, є найпоширенішим симптомом перебування людини в екстремальній ситуації, а важливим механізмом боротьби з ним є особистісні ресурси, набуті в процесі соціалізації. Не у кожного військового вистачає особистісних ресурсів для безболісного виходу

з війни, більш того, члени родин учасників бойових дій, пропускаючи через себе досвід своїх близьких, можуть пережити вторинний травматичний стрес.

Проблеми соціальної взаємодії ветеранів з родиною та близькими людьми є суттєвим фактором, що ускладнює процес реінтеграції у цивільне життя. Статистика показує, що третина шлюбів військовослужбовців розпадається після демобілізації, а у ветеранів найнижчий відсоток шлюбів та найвищий відсоток розлучень серед різних соціальних груп. На сьогодні кожен п'ятий ветеран живе сам, а кожен третій розірвав шлюб, що свідчить про глибину проблеми сімейної дезінтеграції. Уряд забезпечує безкоштовне лікування та реабілітацію військових, однак членам їхніх сімей, які хочуть бути поряд з близькими під час лікування, доводиться самостійно нести витрати на проживання, що фінансово спроможні не всі родини. За даними опитування, 70 відсотків респондентів звернули увагу на необхідність санаторно-курортного забезпечення ветеранів разом з дітьми і рідними, а 32,9 відсотка хотіли б мати спільну програму психологічної підтримки, яку на початок 2024 року отримувало лише 4,3 відсотка. Непродуманість державної політики щодо організації проживання ветеранів разом з сім'ями під час заходів реабілітації лише погіршує і без того складні сімейні стосунки.

Проблема соціальної стигматизації ветеранів є серйозною перешкодою для їхньої повноцінної інтеграції в суспільство. Дослідження «Стигматизація ветеранів і ветеранок: Ситуація в Україні та досвід США», проведене Українським ветеранським фондом, засвідчило, що суспільні стереотипи щодо ветеранів можуть суттєво заважати їхньому гідному поверненню до цивільного життя. Стигматизація проявляється у формуванні образу ветерана як потенційно небезпечної, непередбачуваної або соціально неадаптованої людини, що спричиняє дискримінацію при працевлаштуванні, в міжособистісних стосунках та у побутових ситуаціях. Недовіра до ветеранів, конфліктність та упередження з боку суспільства можуть призводити до їхньої самоізоляції та відмови від звернення за необхідною допомогою. За даними дослідження МОМ, соціальна стигматизація та соціальна ізоляція входять до

переліку основних проблем, з якими стикаються ветерани в Україні. Подолання стигми потребує проведення масштабних інформаційних кампаній, спрямованих на формування адекватного суспільного сприйняття ветеранів та підвищення обізнаності громадян про особливості їхнього досвіду.

Економічні аспекти соціальної інтеграції ветеранів пов'язані з проблемами працевлаштування, професійної перекваліфікації та фінансового забезпечення після демобілізації. За результатами дослідження Українського ветеранського фонду, найбільш очікуваною підтримкою від держави для ветеранів та їхніх сімей є фінансова підтримка (56,2 відсотка), а серед інших пріоритетів виділяються придбання житла (29,2 відсотка), підприємницькі інвестиції (27,2 відсотка), покращення житлових умов (26,7 відсотка), освіта (26,1 відсотка) та працевлаштування (24,1 відсотка). Фізичні та психологічні травми стають перешкодою для подальшого працевлаштування, ускладнюючи отримання високооплачуваної роботи і нерідко призводять до необхідності жити на пенсію. Безробіття, часткове безробіття та відсутність доступу до освіти і професійної підготовки є поширеними проблемами серед ветеранської спільноти. Програма реінтеграції ветеранів IREX надає індивідуальні стипендії на навчання для учасників бойових дій та членів їхніх родин, що сприяє розширенню можливостей працевлаштування. Створення інклюзивних робочих місць та підтримка ветеранського підприємництва є важливими складовими економічної інтеграції цієї категорії осіб.

Роль ветеранських організацій та громадянського суспільства у процесі соціальної реінтеграції ветеранів є надзвичайно значущою, оскільки ці структури забезпечують підтримку там, де державні механізми виявляються недостатньо ефективними. За даними дослідження МОМ, ветеранські організації надають широкий спектр послуг, від психосоціальної підтримки до юридичного консультування та сприяння у працевлаштуванні. Групи взаємодопомоги та взаємодія з організаціями громади можуть сприяти соціальній активності ветеранів та встановленню контактів у громаді.

Фінансова допомога у вигляді грантів і програм фінансування може розширити можливості ветеранських організацій, а розбудова потужностей в галузі організаційного управління підвищити їхню ефективність. Проте основними проблемами, з якими стикаються ветеранські організації, є обмеженість фінансування, недостатня координація з державними органами та складність бюрократичних процедур. Підвищення обізнаності про доступні послуги для ветеранів і членів їхніх сімей має величезне значення для забезпечення ефективності цих програм.

Основними перешкодами на шляху до отримання належної підтримки від держави для ветеранів є складна бюрократична система отримання пільг, на що вказали 79 відсотків опитаних, труднощі в оформленні соціальних виплат та статусів (39,5 відсотка), а також відсутність інформації про передбачені законодавством пільги та послуги (28,8 відсотка). На питання про виконання державою своїх зобов'язань перед ветеранами 45,4 відсотка опитаних вказали, що держава скоріше не виконує своїх зобов'язань. При цьому 59,5 відсотка респондентів звертають увагу на приховування та недоступність інформації про наявні права і пільги, що може свідчити про навмисне ігнорування з боку чиновників потреб учасників бойових дій. Лише 22,1 відсотка респондентів вважають, що держава скоріше виконує свої зобов'язання, а думка про те, що держава цілком виконує зобов'язання, спостерігається лише у 1,5 відсотка опитаних. Така ситуація формує негативне сприйняття ветеранами реальності цивільного життя та знижує їхню довіру до державних інституцій.

Міжнародний досвід соціальної інтеграції ветеранів, зокрема досвід Сполучених Штатів Америки, Канади та країн Європейського Союзу, демонструє важливість комплексного підходу, що поєднує медичну реабілітацію, психологічний супровід, професійну перекваліфікацію та соціальну адаптацію. Основними напрямами реінтеграції військових до цивільного життя у США є соціальна адаптація, психологічний супровід, професійна перекваліфікація та підтримка ветеранського підприємництва. Міжнародна організація з міграції працює над реінтеграцією ветеранів в

Україні з 2018 року, охопивши понад 50 тисяч осіб за рахунок заходів із розбудови потужностей, підвищення згуртованості громади, послуг психосоціальної підтримки та фінансової допомоги. Програма розвитку ООН також долучилася до забезпечення структурованої та сталої реінтеграції, домовившись з Міністерством у справах ветеранів про спільну роботу у цьому напрямі. Запозичення та адаптація найкращих міжнародних практик до українських реалій є важливим ресурсом для вдосконалення вітчизняної системи підтримки ветеранів.

Перспективи вирішення проблем соціальної інтеграції ветеранів війни в Україні пов'язані з необхідністю створення цілісної та дієвої системи переходу військовослужбовців від військової служби до цивільного життя. Для вирішення існуючих проблем на державному рівні важливо створити ефективні комунікаційні канали для поширення інформації про пільги та послуги, забезпечити вільний доступ до медичного, психологічного та юридичного консультування. Непродумана соціальна політика має одразу кілька вразливих наслідків, серед яких втрата соціально активної частини населення, підвищення рівня побутового насилля, високий рівень криміналізації та збільшення девіацій у суспільстві. Формування інклюзивного середовища для ветеранів потребує спільних зусиль держави, громадянського суспільства, бізнесу та міжнародних партнерів. Збалансований підхід до соціальної інтеграції ветеранів є не лише питанням соціальної справедливості та моральної відповідальності суспільства перед захисниками країни, а й прагматичною необхідністю для забезпечення стабільного розвитку та соціальної згуртованості української нації у повоєнний період.

Список використаних джерел:

1. Клименко Н. В., Чепурко Г. І. Проблеми соціальної адаптації ветеранів в Україні. Інститут соціології НАН України. 2024.

URL: https://isnasu.org.ua/popsci/010_Klymenko_Chepurko_-_Problemy_veteraniv.php.

2. Соціальна реінтеграція ветеранів в Україні: з акцентом на інклюзивність ветеранів як вразливої категорії населення: підсумковий аналітичний звіт / Міжнародна організація з міграції (МОМ). Листопад 2023. 43 с.

3. Роль держави у соціальній реінтеграції ветеранів та ветеранок: аналітичний звіт / Український ветеранський фонд. Київ, 2024. URL: https://veteranfund.com.ua.

4. Стигматизація ветеранів і ветеранок: ситуація в Україні та досвід США: дослідження / Український ветеранський фонд. 2025. URL: https://veteranfund.com.ua.

5. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3551-12.

Клименко Д.В., студентка 4-го курсу, групи ПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Платонова Г.В., доцент кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Сім'ї, які виховують дітей з особливими потребами, перебувають у специфічній життєвій ситуації, що вимагає від них значних фізичних, емоційних та фінансових ресурсів, які часто перевищують можливості окремої родини без належної підтримки з боку держави та суспільства. Соціальна підтримка таких сімей є комплексним явищем, що охоплює матеріальну допомогу, психологічний супровід, інформаційне забезпечення, юридичне консультування та створення умов для повноцінної участі дитини з особливими потребами у суспільному житті. В умовах сучасної України, яка переживає воєнний стан та пов'язані з ним соціально-економічні труднощі, проблема забезпечення належної підтримки сімей з дітьми з особливими потребами набуває особливої гостроти та потребує системного підходу до її вирішення. Актуальність дослідження цієї теми зумовлена тим, що якість життя дитини з особливими потребами безпосередньо залежить від рівня підтримки її сім'ї, адже саме родина є первинним середовищем соціалізації та розвитку дитини. Аналіз існуючих механізмів соціальної підтримки дозволяє виявити прогалини у системі допомоги та запропонувати шляхи її вдосконалення відповідно до міжнародних стандартів та найкращих практик.

Теоретичні основи соціальної підтримки сімей, які виховують дітей з особливими потребами, базуються на соціально-екологічній моделі інвалідності, що розглядає обмеження можливостей не як індивідуальну проблему людини, а як результат взаємодії між особою та середовищем, яке не адаптоване до її потреб. Системний підхід до роботи з сім'єю передбачає розуміння родини як цілісної системи, де труднощі одного з її членів впливають на функціонування усіх інших, а тому підтримка має бути

спрямована не лише на дитину, а й на батьків, братів і сестер та інших родичів. Концепція сімейно-центрованого підходу, що набула поширення у сучасній соціальній роботі, визнає батьків експертами у питаннях потреб їхньої дитини та передбачає їхнє активне залучення до процесу планування та реалізації програм підтримки. Теорія стресу та копінгу, розроблена Річардом Лазарусом та Сьюзан Фолкман, дозволяє зрозуміти механізми адаптації сімей до ситуації виховання дитини з особливими потребами та визначити фактори, що сприяють або перешкоджають цьому процесу. Сучасні дослідження у цій сфері підкреслюють важливість ресурсного підходу, який фокусується не на дефіцитах та проблемах сім'ї, а на її сильних сторонах та потенціалі для розвитку.

Міжнародні стандарти у сфері підтримки сімей з дітьми з особливими потребами закріплені у низці ключових документів, серед яких Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю та Конвенція ООН про права дитини, що визначають зобов'язання держав щодо забезпечення належних умов для розвитку кожної дитини незалежно від її стану здоров'я. Стаття 23 Конвенції про права осіб з інвалідністю прямо вказує на обов'язок держав надавати ранню та всебічну інформацію, послуги та підтримку дітям з інвалідністю та їхнім сім'ям для запобігання приховуванню, залишенню, занедбанню та сегрегації дітей. Європейська стратегія щодо прав осіб з інвалідністю на 2021-2030 роки акцентує увагу на необхідності переходу від інституційних форм догляду до сімейних та громадських форм підтримки дітей з особливими потребами. Міжнародний досвід засвідчує ефективність моделей раннього втручання, що передбачають комплексну підтримку сім'ї з моменту виявлення у дитини порушень розвитку та забезпечують координацію зусиль різних фахівців у єдину систему допомоги. Принципи деінституціалізації, інклюзії та індивідуального підходу, закріплені у міжнародних документах, мають стати орієнтирами для формування національної політики підтримки сімей з дітьми з особливими потребами в Україні.

Українське законодавство у сфері соціальної підтримки сімей, які виховують дітей з особливими потребами, включає Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», Закон України «Про охорону дитинства» та низку підзаконних нормативно-правових актів, що визначають конкретні механізми надання допомоги. Система державних соціальних виплат передбачає надбавку на догляд за дитиною з інвалідністю, державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, а також компенсацію витрат на реабілітаційні послуги та технічні засоби реабілітації. Проте на практиці розмір цих виплат часто є недостатнім для покриття реальних потреб сімей, особливо тих, де один із батьків змушений залишити роботу для забезпечення постійного догляду за дитиною. Реформа системи надання соціальних послуг, що впроваджується в Україні з 2019 року на основі Закону «Про соціальні послуги», спрямована на наближення послуг до потреб їхніх отримувачів через механізм соціального замовлення та розвиток мережі надавачів послуг на громадському рівні. Водночас нерівномірність розвитку соціальної інфраструктури між містами та сільською місцевістю залишається серйозною проблемою, що обмежує доступ значної частини сімей до необхідних послуг.

Психологічна підтримка сімей, які виховують дітей з особливими потребами, є одним з найважливіших компонентів системи допомоги, адже батьки таких дітей часто переживають хронічний стрес, емоційне виснаження та соціальну ізоляцію, що негативно впливає як на їхнє власне здоров'я, так і на якість догляду за дитиною. Психологічний супровід має охоплювати підтримку на етапі прийняття діагнозу дитини, допомогу у подоланні почуття провини та горювання за уявним ідеалом здорової дитини, формування реалістичних очікувань щодо розвитку дитини та розвиток навичок ефективного батьківства у складних умовах. Групові форми роботи, включаючи групи взаємопідтримки батьків та терапевтичні групи, дозволяють подолати відчуття ізоляції, обмінятися досвідом та отримати емоційну

підтримку від людей, які перебувають у схожій ситуації. Особливої уваги потребує психологічний стан братів і сестер дітей з особливими потребами, які можуть відчувати брак батьківської уваги, сором перед однолітками або надмірну відповідальність за хворого брата чи сестру. Розвиток мережі психологічних служб на рівні територіальних громад, підготовка спеціалістів з питань підтримки сімей та впровадження доказових психотерапевтичних програм є пріоритетними завданнями у цьому напрямі.

Економічні аспекти підтримки сімей з дітьми з особливими потребами включають як пряму фінансову допомогу, так і створення умов для економічної самостійності таких сімей через забезпечення можливостей працевлаштування батьків. Виховання дитини з особливими потребами пов'язане зі значними додатковими витратами на лікування, реабілітацію, спеціальне харчування, технічні засоби, адаптацію житлового простору та транспортні послуги, що суттєво перевищують витрати на виховання типової дитини. Водночас доходи таких сімей часто є нижчими за середні, оскільки один із батьків, як правило мати, змушений скоротити робочий час або взагалі залишити роботу для забезпечення постійного догляду та супроводу дитини на реабілітаційні заняття. Розвиток гнучких форм зайнятості, включаючи дистанційну роботу та часткову зайнятість, а також створення доступних послуг денного догляду за дітьми з особливими потребами може суттєво покращити економічне становище таких сімей. Державна політика у цій сфері має бути спрямована на усунення бар'єрів до ринку праці для батьків дітей з особливими потребами та забезпечення адекватного рівня соціальних виплат, що враховує реальну вартість догляду.

Інформаційна підтримка та розвиток навігаційних послуг для сімей з дітьми з особливими потребами є критично важливими, адже складність системи допомоги, розпорошеність послуг між різними відомствами та відсутність єдиного координаційного центру часто призводять до того, що сім'ї не отримують тієї підтримки, на яку мають право. Батьки дітей з особливими потребами потребують доступної та зрозумілої інформації про

діагноз дитини, можливості розвитку та реабілітації, наявні послуги та ресурси у їхній громаді, права та пільги, а також шляхи отримання допомоги у кризових ситуаціях. Впровадження моделі кейс-менеджменту, що передбачає призначення координатора послуг для кожної сім'ї, може суттєво полегшити навігацію між різними системами допомоги та забезпечити комплексність підтримки. Цифрові платформи та мобільні додатки, що містять інформацію про доступні послуги, дозволяють записатися на прийом та відстежити прогрес дитини, стають дедалі важливішим інструментом інформаційної підтримки сімей. Розвиток батьківських організацій та громадських об'єднань, що здійснюють інформаційну та адвокаційну діяльність, є важливим доповненням до державних механізмів інформування та підтримки.

Роль громади у підтримці сімей з дітьми з особливими потребами стає дедалі більш визнаною в контексті реформи децентралізації та розвитку соціальних послуг на місцевому рівні. Територіальні громади мають найбільші можливості для забезпечення близькості та доступності послуг, створення інклюзивного середовища та формування мережі неформальної підтримки для сімей. Волонтерські ініціативи, включаючи послуги тимчасового перепочинку для батьків, супровід дітей на заняття та організацію дозвіллєвих заходів, можуть суттєво зменшити навантаження на сім'ю та попередити емоційне виснаження батьків. Релігійні громади, спортивні клуби, культурні центри та інші організації громадянського суспільства відіграють важливу роль у соціальній інтеграції сімей з дітьми з особливими потребами через залучення їх до спільних активностей та формування атмосфери прийняття. Розвиток партнерства між органами місцевого самоврядування, закладами освіти, медичними установами та громадськими організаціями є ключовою умовою для створення ефективної системи підтримки на рівні громади.

Вплив воєнного стану на систему підтримки сімей з дітьми з особливими потребами в Україні проявляється у руйнуванні існуючої інфраструктури послуг, вимушеному переміщенні значної кількості сімей, погіршенні доступу

до реабілітаційних послуг та загальному скороченні фінансування соціальної сфери. Сім'ї з дітьми з особливими потребами, які були змушені покинути свої домівки через бойові дії, зіткнулися з додатковими труднощами, пов'язаними з необхідністю адаптації до нового середовища, пошуком нових фахівців та відновленням перерваних реабілітаційних програм. Частина дітей з особливими потребами залишилася на тимчасово окупованих територіях, де доступ до спеціалізованих послуг є вкрай обмеженим або взагалі відсутнім. Міжнародна гуманітарна допомога та програми підтримки внутрішньо переміщених осіб з інвалідністю частково компенсують втрати, проте не можуть замінити системної державної політики у цій сфері. Відновлення та розвиток системи підтримки сімей з дітьми з особливими потребами має стати одним із пріоритетів повоєнної відбудови соціальної інфраструктури України.

Міжнародний досвід організації підтримки сімей з дітьми з особливими потребами демонструє різноманітність підходів, серед яких скандинавська модель з її розвиненою системою державних послуг, англосаксонська модель з акцентом на персональних бюджетах та свободі вибору послуг, а також континентальна європейська модель з поєднанням державних та громадських ресурсів. Досвід Фінляндії є показовим з точки зору організації раннього втручання, де кожна сім'я з дитиною з порушеннями розвитку отримує комплексний план підтримки від народження дитини та має доступ до координатора послуг протягом усього періоду дитинства. Великобританія впровадила систему прямих виплат та персональних бюджетів, що дозволяють сім'ям самостійно обирати та оплачувати потрібні їм послуги, забезпечуючи гнучкість та індивідуалізацію підтримки. Канадський досвід демонструє ефективність програм на основі сім'ї, де батьки навчаються бути терапевтами для власних дітей під керівництвом фахівців, що дозволяє інтегрувати реабілітацію у повсякденне життя родини. Запозичення елементів цих моделей з урахуванням українських реалій може сприяти розбудові ефективної національної системи підтримки сімей.

Перспективи розвитку системи соціальної підтримки сімей з дітьми з особливими потребами в Україні пов'язані з необхідністю комплексної реформи, що охоплює вдосконалення законодавства, розвиток мережі послуг, підготовку кадрів та зміну суспільних установок щодо інвалідності. Впровадження індивідуального плану підтримки сім'ї як основного інструменту координації допомоги дозволить забезпечити комплексність та безперервність послуг відповідно до потреб конкретної родини на різних етапах життя дитини. Розвиток системи раннього втручання, що охоплює дітей від народження до трьох років, є критично важливим для максимального використання потенціалу розвитку дитини та попередження вторинних ускладнень. Підвищення рівня соціальних виплат до розміру, що реально покриває додаткові витрати на виховання дитини з особливими потребами, є необхідною умовою для запобігання бідності таких сімей. Формування інклюзивної культури суспільства через освітні програми, соціальну рекламу та залучення людей з інвалідністю до публічного простору сприятиме зменшенню стигматизації та соціальної ізоляції сімей.

Таким чином, соціальна підтримка сімей, які виховують дітей з особливими потребами, є багатовимірним завданням, що потребує координованих зусиль держави, громади, професійної спільноти та самих сімей для створення умов, у яких кожна дитина зможе реалізувати свій потенціал розвитку. Ефективна система підтримки має базуватися на принципах сімейно-центрованого підходу, індивідуалізації послуг, міжвідомчої координації та активного залучення батьків до процесу прийняття рішень щодо їхньої дитини. Україна має значний потенціал для розбудови сучасної системи підтримки, що поєднує найкращий міжнародний досвід із національними традиціями солідарності та взаємодопомоги. Подолання існуючих бар'єрів, включаючи недостатнє фінансування, фрагментарність послуг та стигматизацію інвалідності, потребує політичної волі, міжсекторального партнерства та послідовної реалізації стратегічних реформ у соціальній сфері. Інвестування у підтримку сімей з дітьми з особливими

потребами є не лише виконанням правозахисних зобов'язань держави, а й вкладенням у людський капітал та соціальну згуртованість суспільства, що є передумовою сталого розвитку країни.

Список використаних джерел:

1. Жаворонков Р. М., Савчук О. В. Соціальна підтримка сімей, які виховують дітей з інвалідністю: національний та міжнародний досвід: монографія. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2023. 348 с.
2. Ілляшенко Т. Д., Обухівська А. Г. Психологічний супровід сімей дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2023. Вип. 44. С. 56–72.
3. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта в Україні: здобутки, виклики та перспективи розвитку в умовах воєнного стану. Особлива дитина: навчання і виховання. 2024. № 1. С. 7–22.
4. Кравченко О. П., Дікова-Фаворська О. М. Соціальна робота з сім'ями дітей з інвалідністю: сімейно-центрований підхід: навчальний посібник. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2023. 264 с.
5. Слозанська Г. І., Байдарова О. О. Розвиток соціальних послуг для сімей з дітьми з інвалідністю на рівні територіальних громад. Соціальна політика та соціальна робота. 2024. Т. 2. № 1. С. 34–51. DOI: 10.32689/spsr.2024.01.04.

Ковальський В.М., студент 3-го курсу, групи ЗПЗ-24.2-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Мохнатюк В.Р., викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-економічних та правознавчих дисциплін
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна»

РОЛЬ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ТОЛЕРАНТНОГО СУСПІЛЬСТВА

Інклюзивна освіта є одним із найважливіших інструментів формування толерантного суспільства, оскільки саме в освітньому середовищі закладаються базові цінності поваги до людської різноманітності, прийняття відмінностей та рівноправної взаємодії між усіма учасниками соціуму. Сучасне розуміння інклюзії виходить далеко за межі простого забезпечення фізичного доступу осіб з інвалідністю до закладів освіти, передбачаючи створення цілісного середовища, в якому кожен здобувач освіти відчуває себе повноцінним членом спільноти незалежно від стану здоров'я, фізичних чи інтелектуальних особливостей. У червні 2024 року Кабінет Міністрів України ухвалив Національну стратегію розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року, що засвідчує визнання державою пріоритетності інклюзивного підходу для побудови справедливого суспільства. Стаття 20 Закону України «Про освіту» визначає, що інклюзивне навчання базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників. Формування толерантності через інклюзивну освіту є не лише педагогічним завданням, а й правовим зобов'язанням держави, закріпленим у Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, ратифікованій Україною у 2009 році.

Теоретичне підґрунтя зв'язку між інклюзивною освітою та формуванням толерантності пояснюється через концепцію контактної гіпотези, згідно з якою міжгруповий контакт за умов рівного статусу учасників, спільних цілей та підтримки з боку авторитетних інститутів зменшує упередження та стереотипи. Спільне навчання дітей з типовим розвитком та дітей з

особливими освітніми потребами створює природні умови для формування емпатії, розуміння та прийняття відмінностей на ранніх етапах соціалізації. Педагогіка толерантності, що інтегрується в інклюзивне навчальне середовище, спрямована на виховання у здобувачів освіти здатності до конструктивної взаємодії з людьми, які відрізняються за фізичними, інтелектуальними чи сенсорними характеристиками. Дослідження показують, що діти, які навчаються в інклюзивних класах, демонструють вищий рівень соціальної компетентності, менший рівень упередженості та більшу готовність до співпраці з людьми різних можливостей у дорослому житті. Таким чином, інклюзивна освіта стає потужним чинником не лише індивідуального розвитку, а й суспільної трансформації в напрямку справедливості та рівності.

Правова база інклюзивної освіти в Україні поступово вдосконалюється, відображаючи загальноєвропейський курс на забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх категорій населення. Операційний план заходів з реалізації у 2024–2026 роках Національної стратегії передбачає проведення національної інформаційної кампанії, підвищення кваліфікації педагогічних працівників та забезпечення використання кадрового потенціалу спеціальних закладів освіти. Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України, регламентує діяльність інклюзивно-ресурсних центрів та механізми супроводу здобувачів освіти з особливими потребами. Водночас практична реалізація нормативних вимог стикається з низкою перешкод, серед яких недостатня підготовленість педагогів, обмеженість матеріально-технічної бази закладів освіти та стійкість соціальних стереотипів щодо осіб з інвалідністю. Подолання цих перешкод потребує системного підходу, що поєднує правові, організаційні та просвітницькі заходи.

Формування толерантного ставлення до осіб з особливими потребами є процесом, що розпочинається у ранньому дитинстві і продовжується протягом усього життя, проте саме освітнє середовище відіграє вирішальну роль у

закріпленні відповідних ціннісних орієнтацій. Інклюзивне навчання руйнує бар'єри відчуженості між людьми з нормою здоров'я та людьми з інвалідністю, створюючи підґрунтя для суспільства рівних можливостей. Педагоги в інклюзивному середовищі виступають не лише носіями знань, а й провідниками цінностей поваги, різноманітності, терпимості до відмінностей та співпраці. Важливим аспектом є також залучення батьків до інклюзивного процесу, оскільки сімейне виховання значною мірою визначає ставлення дитини до людей з особливостями розвитку. Перспективи подальшого розвитку інклюзивної освіти в Україні, особливо в умовах повоєнного відновлення, коли кількість осіб з набутою інвалідністю значно зростає, безпосередньо пов'язані з формуванням толерантного та солідарного суспільства, здатного забезпечити гідне життя кожному своєму членові.

Список використаних джерел:

1. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики: монографія. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2023. 440 с.

2. Грудь Н. В. Інклюзивна освіта та толерантність: шлях до формування суспільства рівних можливостей. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2023. Вип. 2(53). С. 56–62.

3. Філюк А. С. Роль інклюзивної освіти у формуванні толерантності молодших школярів: кваліфікаційна робота. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2024. 68 с.

4. Кравченко Т. В. Формування толерантності до дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. 2023. Вип. 38. С. 112–124.

5. Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2024 р. № 527-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/527-2024-р.

Липовенко І.Ю., студентка 4-го курсу, групи ЗПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Платонова Г.В., доцент кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Працевлаштування осіб з інвалідністю є одним із ключових індикаторів соціально-економічного розвитку держави та рівня її інклюзивності. В Україні станом на 2024 рік офіційно зареєстровано близько 3 мільйонів осіб з інвалідністю, і ця кількість невпинно зростає внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації. За різними оцінками, лише 17-20 відсотків людей з інвалідністю мають оплачувану роботу, що свідчить про суттєві бар'єри їхньої інтеграції на ринок праці. Економічна значущість цієї проблеми полягає не лише у забезпеченні добробуту конкретних осіб, а й у потенційному внеску мільйонів людей у валовий внутрішній продукт країни. Інклюзивний ринок праці дозволяє зменшити навантаження на систему соціального захисту, оскільки працевлаштована людина з інвалідністю стає платником податків замість отримувача допомоги. Особливої гостроти ця тема набуває в умовах дефіциту кадрів, спричиненого масовою міграцією працездатного населення за кордон та мобілізацією.

За даними Державної служби зайнятості, протягом останніх років спостерігається значна диспропорція між вакансіями та кількістю шукачів роботи у різних галузях, що одночасно створює і виклики, і можливості для працевлаштування осіб з інвалідністю. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, ратифікована Україною у 2009 році, зокрема стаття 27, визнає право осіб з інвалідністю на працю нарівні з іншими в середовищі, що є відкритим та всеохоплюючим. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» встановлює систему квотування робочих місць, де підприємства з чисельністю працівників від 8 до 25 зобов'язані створити одне робоче місце для особи з інвалідністю, а

підприємства з чисельністю понад 25 працівників повинні забезпечити 4 відсотки робочих місць для цієї категорії. Аналіз економічних аспектів працевлаштування осіб з інвалідністю дає змогу виявити основні перешкоди та перспективні напрями вдосконалення державної політики у цій сфері.

Серед основних економічних бар'єрів працевлаштування осіб з інвалідністю варто виділити витрати роботодавців на адаптацію робочих місць, стереотипне сприйняття продуктивності таких працівників та недосконаліть механізмів стимулювання бізнесу. Роботодавці часто сприймають найм людей з інвалідністю як додаткові фінансові витрати, пов'язані з облаштуванням доступного середовища, придбанням спеціального обладнання та організацією гнучкого графіку роботи. Для подолання цих перешкод держава пропонує систему дотацій на створення спеціальних робочих місць, яка передбачає фінансування до 40 мінімальних заробітних плат при адаптації існуючого обладнання та до 100 мінімальних заробітних плат при створенні робочого місця з нуля. Безвідсоткові цільові позики на строк до 3 років також спрямовані на зниження фінансового навантаження на підприємства, що створюють інклюзивні робочі місця. Водночас ефективність цих механізмів залишається недостатньою, оскільки значна кількість роботодавців обирає сплату штрафних санкцій за невиконання квоти замість реального працевлаштування осіб з інвалідністю. Економічний аналіз показує, що довгострокові вигоди від інклюзивного працевлаштування перевищують початкові інвестиції, адже компанії отримують лояльних працівників з низьким рівнем плинності кадрів. Дослідження також підтверджують, що різноманітні за складом колективи працюють ефективніше завдяки різним підходам до вирішення завдань та вищій внутрішній мотивації працівників з інвалідністю. Європейський досвід демонструє, що країни з розвиненою системою підтримки інклюзивного працевлаштування мають вищі показники зайнятості осіб з інвалідністю: у Польщі квота становить 6 відсотків, а система пільг для роботодавців включає зниження обов'язкових відрахувань. Перспективним напрямом є розвиток дистанційної форми зайнятості, що

значно розширює можливості для людей з обмеженою мобільністю, враховуючи, що близько 75 відсотків осіб з інвалідністю мають доступ до мережі Інтернет.

Таким чином, економічні аспекти працевлаштування осіб з інвалідністю потребують комплексного підходу, що поєднує вдосконалення законодавчого регулювання, розвиток фінансових стимулів для бізнесу, інвестиції у професійну реабілітацію та перекваліфікацію, а також формування безбар'єрного ринку праці. В умовах повоєнного відновлення України, коли кількість осіб з інвалідністю, зокрема ветеранів, суттєво зросте, створення інклюзивного економічного середовища стає не лише питанням соціальної справедливості, а й прагматичною необхідністю для забезпечення сталого економічного зростання.

Список використаних джерел:

1. Бабич О. В. Перспективи працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні. Теорія та практика державного управління. 2025. Вип. 1 (80). С. 366–377. DOI: 10.26565/1727-6667-2025-1-20.
2. Кравченко С. М., Корнійчук О. П. Економічні механізми стимулювання працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні. Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2023. № 2. С. 45–58. DOI: 10.21511/slrtp.13(2).2023.05.
3. Богданов С., Мойса Б. Зайнятість осіб з інвалідністю: виклики та перспективи в контексті реформування соціальної політики. Демографія та соціальна економіка. 2022. № 4. С. 24–39. DOI: 10.15407/dse2022.04.024.
4. Дарієвська С., Марценюк Т. Досвід працевлаштування людей з інвалідністю в Україні (на прикладі ветеранів антитерористичної операції). Наукові записки НаУКМА. Соціологія. 2019. Т. 2. С. 10–18.
5. Музиченко В. Сприяння зайнятості та створенню робочих місць для осіб з інвалідністю: шлях до інклюзивного ринку праці. Українська правда. Блоги. 2024.
URL: https://lb.ua/blog/vitalii_muzychenko/642130_spriyannya_zaynyatosti_osib_z.html.

Липовецький В.В., студент 3-го курсу, групи ЗПЗ-23-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Мохнатюк В.Р., викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-економічних та правознавчих дисциплін
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна»

РЕАБІЛІТАЦІЙНІ ПРОГРАМИ ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну у 2022 році спричинило масштабне зростання кількості осіб, які потребують комплексної реабілітаційної допомоги, що охоплює як військовослужбовців, так і цивільне населення. Щоденне надходження поранених, контужених, осіб із ампутаціями кінцівок та психологічно травмованих людей створює безпрецедентне навантаження на існуючу реабілітаційну інфраструктуру, яка виявилася не повністю готовою до викликів такого масштабу. Реабілітаційні програми для постраждалих внаслідок воєнних дій є ключовим елементом інклюзивного середовища, оскільки саме вони забезпечують повернення людини до повноцінного соціального функціонування та її інтеграцію у суспільство. Актуальність дослідження зумовлена тим, що з кожним днем кількість осіб, які потребують реабілітації, зростає, а наявна система реабілітаційних послуг не завжди здатна забезпечити їхні потреби в повному обсязі. Аналіз ефективності реабілітаційних програм, виявлення їхніх недоліків та формулювання рекомендацій щодо вдосконалення є необхідною передумовою для побудови дієвої системи підтримки постраждалих від війни.

Правову основу реабілітації осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, в Україні становить Закон України "Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я" від 3 грудня 2020 року номер 1053-IX, який визначає правові, організаційні та економічні засади проведення реабілітації осіб з обмеженнями повсякденного функціонування. Цей закон передбачає створення мультидисциплінарних реабілітаційних команд, до складу яких входять лікарі фізичної та реабілітаційної медицини, фізичні терапевти,

ерготерапевти, психологи та соціальні працівники. Важливим нормативним актом є постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 року номер 1338, якою затверджено Порядок та умови надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб. Також діє Державний соціальний стандарт фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, затверджений постановою Кабінету Міністрів від 17 листопада 2021 року номер 1188, хоча він потребує оновлення з урахуванням реалій повномасштабної війни. Водночас, як зазначають дослідники К. Куркова та Л. Луценко-Миськів, чинна нормативно-правова база не повністю відповідає потребам учасників бойових дій, що ускладнює процес надання якісних реабілітаційних послуг.

Фізична реабілітація постраждалих внаслідок воєнних дій включає комплекс заходів, спрямованих на відновлення рухових функцій, протезування та ортезування, відновлення працездатності організму після поранень, контузій та хірургічних втручань. Державна програма безоплатного протезування, яка реалізується Міністерством у справах ветеранів спільно з Міністерством соціальної політики, забезпечує доступ ветеранів та цивільних осіб до сучасних протезів, ортезів та інших технічних засобів реабілітації. У 2024 році держава спрямувала понад 5 мільярдів гривень на протезування та забезпечення допоміжними засобами реабілітації, що свідчить про визнання масштабу проблеми на державному рівні. Фізична реабілітація здійснюється на базі спеціалізованих реабілітаційних центрів, до яких належать як державні медичні заклади, так і приватні установи, що пройшли відповідну сертифікацію. Важливим компонентом фізичної реабілітації є також фізкультурно-спортивна реабілітація, яка передбачає використання адаптивних видів спорту для відновлення фізичних можливостей та психоемоційного стану постраждалих.

Психологічна реабілітація є не менш важливим напрямом роботи з особами, які постраждали внаслідок воєнних дій, адже війна спричинила масове поширення посттравматичного стресового розладу серед як

військовослужбовців, так і цивільного населення. Світова статистика свідчить, що кожен п'ятий учасник бойових дій, навіть не маючи фізичних травм, страждає від нервово-психічних розладів, а серед поранених та осіб з інвалідністю цей показник зростає до кожного третього. Програми психологічної реабілітації в Україні передбачають діагностику, психотерапію, кризове консультування, профілактику психічних розладів та підтримку у процесі соціальної реадаптації. Міністерство у справах ветеранів реалізує державну програму психологічної реабілітації, яка забезпечує безоплатний доступ ветеранів та членів їхніх сімей до послуг кваліфікованих психологів та психотерапевтів. Однак існує значний дефіцит спеціалістів, здатних працювати саме з бойовою психічною травмою, що вимагає розширення програм підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у цій сфері.

Соціальна реабілітація постраждалих від воєнних дій спрямована на відновлення їхнього соціального функціонування, повернення до професійної активності та інтеграцію в суспільство. Соціально-трудова реабілітація передбачає програми професійної підготовки, перепідготовки, підтримки підприємництва серед ветеранів, а також сприяння їх працевлаштуванню на відкритому ринку праці. Важливим є соціальний супровід, який передбачає комплексну підтримку постраждалих у вирішенні побутових, юридичних та інших питань, що виникають у процесі повернення до мирного життя. Для ветеранів з інвалідністю особливого значення набуває забезпечення доступності інфраструктури, адаптація житла та створення безбар'єрного середовища, що є складовою інклюзивного підходу. Соціальна реабілітація також включає роботу з родинами постраждалих, які часто самі потребують підтримки через переживання, пов'язані зі зміною стану здоров'я та можливостей їхнього близького.

Міжнародний досвід організації реабілітаційних програм для постраждалих від воєнних дій є цінним джерелом для вдосконалення української системи. У Сполучених Штатах Америки у збройних силах діє розгалужена система реабілітації, яка нараховує близько 160 тисяч

реабілітологів, кожен з яких опікується 12-16 особами, забезпечуючи індивідуальний підхід. Ізраїль побудував одну з найефективніших у світі систем психологічної підтримки військовослужбовців, яка включає п'ять напрямів: діагностика та профорієнтація, психологічна підтримка, реабілітація демобілізованих, підтримка цивільного населення та робота з сім'ями постраждалих. Характерною рисою західних систем реабілітації є принцип безперервності, де медичний етап розпочинається одразу після отримання травми, а професійна реабілітація починається відразу після завершення медичного етапу. Впровадження кращих міжнародних практик в українську систему реабілітації дозволить підвищити її ефективність та забезпечити комплексний підхід до відновлення постраждалих.

Серед основних проблем реалізації реабілітаційних програм в Україні слід виділити недостатнє фінансування, яке не відповідає реальним потребам зростаючої кількості постраждалих. Бюрократичні перешкоди та складність процедур оформлення документів часто затримують отримання реабілітаційних послуг, що особливо критично для осіб з важкими травмами, які потребують негайної допомоги. Нерівномірний розподіл реабілітаційних закладів по території країни створює проблему доступності для мешканців віддалених регіонів та сільської місцевості. Відсутність ефективної координації між різними відомствами, що займаються реабілітацією, призводить до дублювання функцій або, навпаки, до прогалин у наданні послуг. Суспільні стереотипи та стигматизація, особливо щодо психічних розладів, стримують частину постраждалих від звернення за допомогою, що ускладнює процес їхнього відновлення.

Інклюзивний підхід до реабілітації передбачає створення такого середовища, в якому особи з інвалідністю, набутою внаслідок воєнних дій, мають рівні можливості для участі в усіх сферах суспільного життя. Реабілітаційні програми повинні враховувати індивідуальні потреби кожної людини та забезпечувати гнучкість у виборі методів та форм допомоги. Важливим є залучення самих постраждалих до процесу планування та оцінки

реабілітаційних програм, що підвищує їхню мотивацію та відповідальність за власне відновлення. Інклюзивний підхід також передбачає адаптацію робочих місць, навчальних закладів та громадських просторів до потреб осіб, які набули інвалідності внаслідок воєнних дій. Формування толерантного ставлення суспільства до ветеранів з інвалідністю є необхідною умовою їх успішної соціальної інтеграції та повноцінного включення в громадське життя.

Перспективи розвитку реабілітаційних програм для осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, пов'язані з необхідністю оновлення нормативно-правової бази з урахуванням реалій повномасштабної війни та зростаючих потреб постраждалих. Доцільним є впровадження єдиної електронної системи обліку та моніторингу реабілітаційних послуг, яка забезпечить координацію між різними надавачами та контроль якості. Розширення мережі реабілітаційних центрів, зокрема на рівні громад, дозволить наблизити послуги до тих, хто їх потребує, та зменшити навантаження на центральні заклади. Розвиток державно-приватного партнерства у сфері реабілітації відкриває можливості для залучення додаткових ресурсів та впровадження інноваційних підходів. Формування системи раннього виявлення та профілактики психічних розладів у військовослужбовців, зокрема посттравматичного стресового розладу, є пріоритетним напрямом, який дозволить зменшити негативні наслідки бойового стресу.

Отже, реабілітаційні програми для осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, є невід'ємною складовою інклюзивного середовища та ключовим інструментом забезпечення гідного повернення постраждалих до повноцінного суспільного життя. Ефективна система реабілітації потребує комплексного підходу, який поєднує фізичну, психологічну та соціальну складові, забезпечуючи синергію між різними напрямами допомоги. Вдосконалення законодавчої бази, збільшення фінансування, підготовка кваліфікованих фахівців та впровадження міжнародного досвіду є основними напрямами розвитку цієї сфери. Україна, перебуваючи в умовах триваючої

війни, має унікальний, хоча й трагічний досвід, який вимагає побудови системи реабілітації нового рівня, здатної забезпечити потреби сотень тисяч постраждалих. Збалансований підхід до реабілітації, що враховує як національний, так і міжнародний досвід, є запорукою успішної інтеграції постраждалих у суспільство та збереження їхньої людської гідності.

Список використаних джерел:

1. Куркова К. М., Луценко-Миськів Л. І. Правове регулювання реабілітації військовослужбовців. Держава та регіони. Серія: Право. 2024. Випуск 1-2. С. 53-59. DOI: 10.32782/1813-338X-2024.1.2.9.

2. Зінзікова О. М. Міжнародний досвід соціального супроводу, підтримки та реабілітації осіб, постраждалих від війни. Вісник соціальних і гуманітарних наук Приазовського державного технічного університету. 2024. С. 1-15.

3. Борисова О. О. Психореабілітація учасників бойових дій в Україні: правові засади та практичні виміри. Габітус. 2023. Випуск 49. С. 16-21.

4. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 номер 1053-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20.

5. Порядок та умови надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2022 номер 1338 (в редакції постанови від 04.12.2023 номер 1270).

Мохнатюк В.Р., викладач циклової комісії загальноосвітніх, соціально-економічних та правознавчих дисциплін
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна»
Стуков О.В., студент 4-го курсу, групи ПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД СТВОРЕННЯ БЕЗБАР'ЄРНОГО СЕРЕДОВИЩА

Створення безбар'єрного середовища є одним з ключових напрямів забезпечення прав осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, що відображає ступінь розвитку демократичних інститутів та соціальної відповідальності сучасних держав. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, ухвалена у 2006 році та ратифікована більш ніж 180 державами світу, закріпила доступність як фундаментальний принцип, що зобов'язує країни-учасниці вживати належних заходів для забезпечення особам з інвалідністю доступу до фізичного оточення, транспорту, інформації, комунікацій та інших об'єктів і послуг. Поняття безбар'єрності виходить далеко за межі фізичної доступності будівель і транспорту, охоплюючи також інформаційну, цифрову, комунікаційну, соціальну та громадянську безбар'єрність. Актуальність дослідження міжнародного досвіду у цій сфері зумовлена необхідністю вироблення ефективних моделей для України, яка в умовах повномасштабної війни стикається зі стрімким зростанням кількості осіб з інвалідністю серед ветеранів та цивільного населення. Аналіз передових практик різних країн дозволяє виявити найбільш дієві правові, інституційні та інфраструктурні рішення, які можуть бути адаптовані до українських реалій.

Сполучені Штати Америки є однією з перших країн, що на законодавчому рівні закріпили системний підхід до створення безбар'єрного середовища через ухвалення у 1990 році Закону про американців з інвалідністю (Americans with Disabilities Act). Цей закон заборонив дискримінацію осіб з інвалідністю у сферах працевлаштування, громадського транспорту, державних послуг, телекомунікацій та доступу до публічних місць. Стандарти доступності ADA, розроблені Радою доступу (Access Board), встановлюють конкретні технічні

вимоги до проєктування та будівництва будівель, інфраструктури та транспортних засобів, що забезпечують їх безбар'єрність. Закон передбачив обов'язок роботодавців здійснювати розумне пристосування робочих місць для працівників з інвалідністю, що суттєво вплинуло на рівень їхнього працевлаштування. Значною перевагою американського підходу є механізм судового захисту, що дозволяє особам з інвалідністю подавати позови про порушення їхніх прав на доступність та отримувати компенсації. Досвід США засвідчив, що саме законодавче закріплення чітких стандартів у поєднанні з дієвими механізмами відповідальності формує реальну мотивацію для бізнесу та державних органів створювати безбар'єрне середовище.

Країни Європейського Союзу демонструють різноманітні моделі забезпечення безбар'єрності, проте їх об'єднує спільна нормативна основа у вигляді Європейської стратегії щодо прав осіб з інвалідністю на 2021-2030 роки та Європейського акта про доступність. Німеччина забезпечує права осіб з інвалідністю через Дев'яту книгу Соціального кодексу та Закон про рівні можливості для людей з обмеженими можливостями, які реалізують конституційний принцип недискримінації та зобов'язують державні органи забезпечувати доступність інформаційних технологій, веб-сайтів і мобільних додатків. Нідерланди та Іспанія визнаються лідерами у сфері безбар'єрності серед країн ЄС завдяки комплексному підходу до облаштування міського простору, громадського транспорту та публічних установ. Скандинавські країни, зокрема Швеція, є піонерами впровадження концепції нормалізації, яка передбачає створення умов для максимально самостійного способу життя осіб з інвалідністю у звичайному суспільному середовищі. Великобританія через Закон про рівність 2010 року встановила широке визначення інвалідності та запровадила обов'язок роботодавців і постачальників послуг здійснювати розумне пристосування для забезпечення рівного доступу.

Досвід Латвії є особливо цінним для України з огляду на подібний пострадянський контекст та спільні виклики, з якими обидві країни стикнулися на шляху до створення безбар'єрного простору. Після здобуття

незалежності Латвія залишилася з обмеженими фінансовими ресурсами та недостатнім розумінням проблем безбар'єрності, проте вступ до Європейського Союзу став потужним каталізатором змін, оскільки близько 60 відсотків законодавства у сфері прав осіб з інвалідністю країн-членів походить з регуляцій ЄС. Умови використання фондів ЄС не дозволяють країнам створювати нові бар'єри, що означає обов'язковість безбар'єрності для всіх нових будівель та доріг. У Латвії впроваджено систему контролю інклюзивності, за якою архітектор несе відповідальність за дотримання стандартів безбар'єрності при проєктуванні нових будівель, а незалежні експерти перевіряють інклюзивність об'єктів перед введенням їх в експлуатацію. Для старих будівель у Ризі знайдено простий та ефективний підхід через обов'язкове використання мобільних пандусів закладами громадського харчування та торгівлі. Латвійський досвід переконливо демонструє, що навіть за обмежених ресурсів поступові та послідовні кроки здатні суттєво змінити рівень доступності середовища.

Японія розробила унікальний підхід до безбар'єрності, еволюціонуючи від концепції безбар'єрного дизайну до більш широкої ідеї універсального дизайну, що передбачає створення середовища, зручного для всіх людей незалежно від їхніх фізичних особливостей. Закон Японії про безбар'єрність, оновлений у 2006 році та розширений у наступні роки, встановив обов'язкові вимоги до громадського транспорту, будівель та міської інфраструктури. Одним із найбільш поширених елементів безбар'єрного дизайну в Японії є тактильна плитка для незрячих людей, яка використовується на вулицях, станціях метро та в громадських будівлях по всій країні. Японська концепція передбачає системне планування доступності цілих районів і транспортних маршрутів, а не лише окремих об'єктів. Уряд Японії активно залучає осіб з інвалідністю до процесу планування міського простору через консультативні ради та громадські обговорення. Досвід Японії підтверджує, що інвестиції у безбар'єрність мають не лише соціальний, а й економічний ефект, адже

сприяють розвитку туризму, підвищенню продуктивності праці та зменшенню навантаження на системи соціального забезпечення.

Канада у 2019 році ухвалила Закон про доступну Канаду (Accessible Canada Act), який став важливим кроком у формуванні комплексного федерального підходу до безбар'єрності. Цей закон визначив сім пріоритетних сфер для забезпечення доступності: працевлаштування, побудова середовища, інформаційні та комунікаційні технології, закупівлі товарів і послуг, програми та послуги, транспорт, а також дизайн і надання послуг. Закон передбачив створення інституційних механізмів контролю, включаючи посаду Головного комісара з доступності та спеціальну організацію зі стандартів доступності Канади. Канадський досвід є прикладом формування безбар'єрності як горизонтальної політики, що пронизує всі сфери державного управління та зобов'язує всі федеральні установи розробляти плани доступності. Важливим елементом канадського підходу є гасло руху за права людей з інвалідністю: нічого про нас без нас, що передбачає обов'язкову участь осіб з інвалідністю у розробці стандартів та політик, які впливають на їхнє життя.

Польща як сусідня з Україною країна демонструє досвід поступової трансформації підходу до безбар'єрності під впливом європейських стандартів та вимог щодо використання структурних фондів ЄС. Закон Польщі про забезпечення доступності для осіб з особливими потребами, ухвалений у 2019 році, встановив мінімальні вимоги доступності для публічних установ та передбачив механізми скарг на невиконання цих вимог. Закон про професійну та соціальну реабілітацію та працевлаштування осіб з обмеженими можливостями від 1997 року визначає систему оцінки інвалідності та заходів підтримки, що забезпечують інтеграцію осіб з інвалідністю на ринку праці. Польський досвід свідчить про важливість системи квотування робочих місць для осіб з інвалідністю та стимулювання роботодавців через фінансові механізми. Важливим аспектом є також розвиток системи оцінки доступності через залучення спеціально підготовлених аудиторів, які перевіряють відповідність об'єктів інфраструктури встановленим стандартам.

Практичні рішення забезпечення безбар'єрності у різних країнах демонструють, що ефективний підхід може поєднувати як масштабні інфраструктурні проєкти, так і прості та недорогі рішення. Лондон забезпечує тимчасові пластикові пандуси під час ремонту вулиць, щоб не створювати незручностей для людей на візках навіть протягом короткого часу. Мюнхен облаштовує ліфтами історичні будівлі, зокрема міську ратушу середини 19 століття, та адаптує туристичний транспорт для осіб на візках. Стокгольм встановлює безкоштовні помпи для накачування коліс інвалідних візків та контейнери для сміття зі спеціальними отворами на рівні, доступному для візочників. Венеція вирішує проблему доступності історичних пам'яток через прості дерев'яні пандуси, які можуть бути виготовлені за лічені години. Ці приклади засвідчують, що безбар'єрність значною мірою залежить не від фінансових можливостей, а від усвідомлення суспільством та владою важливості рівного доступу.

Перспективи впровадження міжнародного досвіду безбар'єрності в Україні пов'язані з унікальним контекстом відбудови країни після завершення повномасштабної війни, що відкриває можливість інтегрувати принципи доступності у всі нові інфраструктурні проєкти. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року визначає шість напрямів: фізичну, інформаційну, цифрову, соціальну, громадянську та освітню безбар'єрність. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю» та низка підзаконних актів встановлюють вимоги щодо доступності будівель, транспорту та інформації, проте практична реалізація цих норм залишається недостатньою. Міжнародні донори, що фінансують відбудову України, вимагають дотримання стандартів безбар'єрності, що є потужним стимулом для системних змін. Європейський форум з питань інвалідності закликає світову донорську мережу враховувати принципи інклюзивності у проєктах відновлення, хоча вплинути на інвесторів з третіх країн залишається складним завданням.

Таким чином, міжнародний досвід створення безбар'єрного середовища засвідчує, що ефективна модель безбар'єрності потребує поєднання чіткої законодавчої бази, дієвих механізмів контролю та відповідальності, залучення осіб з інвалідністю до процесу прийняття рішень, а також формування суспільної свідомості щодо цінності рівних можливостей для всіх. Досвід країн Балтії, зокрема Латвії, переконливо демонструє, що навіть держави з обмеженими ресурсами здатні досягти значного прогресу у забезпеченні безбар'єрності через послідовні кроки та правильно обрану стратегію. Для України пріоритетними напрямами мають стати гармонізація будівельних норм із європейськими стандартами доступності, запровадження обов'язкової експертизи інклюзивності нових об'єктів, розвиток системи підготовки фахівців з безбар'єрності та активне залучення організацій осіб з інвалідністю до планування відбудови. Інвестиції у безбар'єрність є не лише виконанням міжнародних зобов'язань України, а й передумовою побудови справді інклюзивного суспільства, в якому кожна людина має рівні можливості для повноцінного життя.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права осіб з інвалідністю: міжнародний документ від 13 грудня 2006 року. Ратифіковано Законом України від 16 грудня 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.

2. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/366-2021-р.

3. Створення безбар'єрного середовища та соціальна інклюзія: світовий досвід для України: аналітична доповідь. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2021. 46 с.

4. Міжнародний досвід забезпечення безбар'єрності для осіб з обмеженнями функціонування: аналітичний огляд. Київ, 2023. 58 с.

URL: https://minio.kyivcity.gov.ua/kyivcity/sites/10/uploaded-files/dosvid-dodatok.pdf.

5. Кобернік О. Безбар'єрна Україна: відбудова та європейський досвід для інклюзивного майбутнього. Вікно Відновлення. 2024. URL: https://recovery.win/novyny/bezbaryerna-ukrayina-vidbudova-ta-yevropejskyj-dosvid-dlya-inklyuzyvnogo-majbutnogo.

Олійник О.М., старший викладач кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»
Поштар Р.Ю., студент 4-го курсу, групи ПЗ-22-1-vn,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ДИЗАЙН І АДАПТАЦІЯ: РЕАБІЛІТАЦІЙНІ ВИКЛИКИ АРХІТЕКТУРНОЇ ДОСТУПНОСТІ У ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ ТА ГЛОБАЛЬНІ ТРЕНДИ ІНКЛЮЗИВНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Концепція універсального дизайну, сформульована американським архітектором Рональдом Мейсом наприкінці двадцятого століття, заклала фундамент сучасного підходу до формування фізичного середовища, доступного для всіх категорій користувачів незалежно від їхніх фізичних можливостей, віку чи інших характеристик. Сім принципів універсального дизайну, що включають рівноправне використання, гнучкість у користуванні, простий та інтуїтивний дизайн, легкосприйману інформацію, толерантність до помилок, низькі фізичні зусилля та відповідні розмір і простір, формують методологічну основу сучасної архітектурної практики. На відміну від концепції адаптації, що передбачає пристосування вже існуючого середовища до потреб осіб з інвалідністю, універсальний дизайн інтегрує принципи доступності на стадії проєктування, що економічно вигідніше та естетично привабливіше. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю закріплює універсальний дизайн як один з ключових принципів забезпечення доступності, зобов'язуючи держави-учасниці інтегрувати цей підхід у національні стандарти будівництва та містобудування. Глобальне визнання універсального дизайну як стандарту сучасної архітектурної практики створює нові виклики для країн, що історично орієнтувалися на адаптаційний підхід, включаючи Україну та інші пострадянські держави.

Спадщина радянської архітектурно-містобудівної традиції створює специфічні виклики для впровадження принципів універсального дизайну в пострадянських країнах, оскільки сформоване в той період фізичне середовище орієнтувалося переважно на стандартизованого «середнього»

користувача без урахування різноманітності фізичних можливостей населення. Масова житлова забудова радянського періоду, представлена типовими серіями багатоквартирних будинків, характеризується вузькими сходовими клітинами, відсутністю ліфтів у п'ятиповерхових будинках, високими порогами та іншими бар'єрами, що роблять значну частину житлового фонду недоступною для маломобільних осіб. Громадські простори радянських міст проєктувалися з пріоритетом монументальності та представницьких функцій, часто без урахування потреб осіб з інвалідністю, що проявляється у численних сходах, високих бордюрах та відсутності тактильних орієнтирів. Транспортна інфраструктура радянського періоду, включаючи метрополітени, залізничні вокзали та автостанції, спроєктована без урахування принципів доступності, що створює суттєві виклики для сучасної адаптації цих об'єктів. Подолання архітектурної спадщини радянського періоду потребує системного підходу, що поєднує модернізацію існуючого фізичного середовища з впровадженням сучасних стандартів для нового будівництва.

Сучасний стан архітектурної доступності в Україні характеризується значним розривом між декларативними нормами та реальною практикою, що проявляється у фрагментарності впровадження принципів безбар'єрності та переважанні формального підходу над змістовним. Державні будівельні норми України поступово гармонізуються з європейськими стандартами доступності, проте їхня практична імплементація часто стикається з проблемами недостатнього контролю, низької кваліфікації виконавців та обмеженого фінансування. Численні приклади «формальної» доступності, такі як надто круті пандуси, що не відповідають нормативам, тактильні плитки, прокладені у небезпечних місцях, або ліфти, які постійно не працюють, ілюструють поверхневий підхід до впровадження принципів доступності. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року, ухвалена у 2021 році, сформувала комплексну рамку для подолання архітектурних бар'єрів, проте її реалізація стикається з викликами війни та

необхідністю перерозподілу ресурсів. Особливо гостро проблема архітектурної доступності постала в умовах війни, коли значна частина інфраструктури була пошкоджена або зруйнована, а кількість осіб з інвалідністю різко зросла, що створює одночасно і виклик, і можливість для впровадження принципів універсального дизайну в процесі відбудови.

Реабілітаційний вимір архітектурної доступності проявляється через прямий вплив фізичного середовища на можливості осіб з інвалідністю реалізувати свій реабілітаційний потенціал та повноцінно інтегруватися в економічне і соціальне життя суспільства. Доступність житла є фундаментальною умовою самостійного проживання осіб з інвалідністю, оскільки недоступна квартира фактично перетворюється на пастку, ізолюючи людину від зовнішнього світу та позбавляючи її можливості реалізувати реабілітаційні досягнення. Доступність робочих місць та освітніх закладів безпосередньо впливає на можливості професійної реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю, що, в свою чергу, є ключовим фактором економічної самостійності та соціальної інтеграції. Доступність медичних та реабілітаційних закладів парадоксально часто є однією з найгостріших проблем, оскільки заклади, призначені для допомоги особам з інвалідністю, нерідко мають серйозні архітектурні бар'єри. Доступність громадських просторів, культурних та спортивних об'єктів є важливою для психосоціальної реабілітації, що передбачає повноцінну участь особи у житті суспільства, спілкування з іншими людьми та реалізацію культурних потреб.

Глобальні тренди інклюзивної мобільності демонструють поступовий перехід від традиційного підходу, орієнтованого на адаптацію існуючої інфраструктури, до комплексної концепції доступних транспортних систем, інтегрованих в загальну стратегію сталого міського розвитку. Концепція універсальної мобільності, що активно розвивається в європейських країнах, передбачає створення безперервного ланцюга доступності, який охоплює всі елементи транспортної системи від житла до місця призначення без необхідності спеціальних адаптацій або супроводу. Розвиток

мультимодальних транспортних систем з акцентом на пішохідну та велосипедну інфраструктуру, доступний громадський транспорт та сервіси спільного користування створює нові можливості для мобільності всіх категорій населення, включаючи осіб з інвалідністю. Концепція «п'ятнадцятихвилинного міста», що набуває популярності в європейських країнах, передбачає таку організацію міського простору, за якої всі основні послуги доступні в межах п'ятнадцятихвилинної доступності пішки або велосипедом, що особливо вигідно для маломобільних осіб. Інтеграція цифрових технологій у транспортні системи через мобільні застосунки, інтелектуальні системи навігації та сервіси персоналізованого транспорту відкриває нові горизонти для забезпечення інклюзивної мобільності з урахуванням індивідуальних потреб користувачів.

Технологічні інновації відіграють дедалі більшу роль у формуванні інклюзивного фізичного середовища, пропонуючи нові рішення для подолання архітектурних бар'єрів та забезпечення доступності для різних категорій користувачів. Технології розумного будинку дозволяють адаптувати житлове середовище до індивідуальних потреб особи з інвалідністю через системи голосового керування, автоматизованого освітлення, регулювання температури та інших параметрів. Робототехніка та екзоскелети відкривають принципово нові можливості для забезпечення мобільності осіб з обмеженнями опорно-рухового апарату, доповнюючи традиційні засоби реабілітації, такі як крісла колісні. Технології віртуальної та доповненої реальності використовуються для попереднього ознайомлення осіб з інвалідністю з новими просторами, планування маршрутів та забезпечення доступу до недоступних фізично об'єктів. Інтелектуальні системи навігації для незрячих та слабкозорих осіб, що використовують технології глобального позиціювання, штучного інтелекту та тактильного зворотного зв'язку, суттєво розширюють можливості самостійної мобільності цієї категорії громадян. Розвиток адитивних технологій, зокрема тривимірного друку, дозволяє

створювати персоналізовані технічні засоби реабілітації та елементи адаптації фізичного середовища з урахуванням індивідуальних потреб користувачів.

Економічні аспекти впровадження універсального дизайну є важливим фактором, що визначає темпи та масштаби трансформації фізичного середовища відповідно до сучасних стандартів доступності. Численні дослідження демонструють, що інтеграція принципів універсального дизайну на стадії проєктування збільшує загальну вартість будівництва лише на один-два відсотки, тоді як подальша адаптація вже побудованих об'єктів може коштувати в десятки разів дорожче. Економічні переваги універсального дизайну проявляються через розширення кола потенційних користувачів, що особливо важливо для комерційної нерухомості, готелів, торгових центрів та інших об'єктів, орієнтованих на широку аудиторію. Соціально-економічні мультиплікативні ефекти від впровадження універсального дизайну включають підвищення зайнятості осіб з інвалідністю, зниження витрат на спеціалізовані сервіси та послуги, а також підвищення якості життя всього населення, включаючи літніх людей та сімей з дітьми. Європейський досвід демонструє, що інвестиції в універсальний дизайн є економічно ефективними в довгостроковій перспективі, особливо з урахуванням демографічних тенденцій старіння населення та необхідності адаптації середовища до потреб осіб похилого віку. Залучення міжнародних інвестицій та грантової підтримки для впровадження універсального дизайну в Україні може стати важливим елементом фінансування процесу повоєнної відбудови країни відповідно до сучасних стандартів інклюзивності.

Перспективи розвитку універсального дизайну та інклюзивної мобільності в Україні в контексті повоєнної відбудови країни відкривають унікальну можливість сформувати справді доступне фізичне середовище європейського рівня, що відповідає сучасним глобальним трендам та потребам різноманітного українського суспільства. Інтеграція принципів універсального дизайну у програми відбудови, такі як національний план відновлення України, стане одним з ключових індикаторів якості

трансформації країни у напрямку європейських стандартів. Підготовка професійних кадрів у сфері універсального дизайну, включаючи архітекторів, проєктувальників, інженерів та містобудівників, потребує реформування освітніх програм та інтеграції сучасних європейських стандартів у систему професійної підготовки. Розвиток нормативно-правової бази у сфері доступності фізичного середовища повинен передбачати не лише гармонізацію з європейськими стандартами, але й створення ефективних механізмів контролю та відповідальності за дотримання цих стандартів. Активне залучення осіб з інвалідністю та їхніх представницьких організацій до процесів проєктування, моніторингу та оцінки доступності фізичного середовища через принцип «нічого для нас без нас» є необхідною умовою формування справді інклюзивного простору. Трансформація фізичного середовища України відповідно до принципів універсального дизайну та інклюзивної мобільності є не лише питанням забезпечення прав осіб з інвалідністю, але й стратегічним напрямом формування сучасної, конкурентоспроможної та соціально згуртованої країни, готової до викликів двадцять першого століття.

Список використаних джерел:

1. Азін В. О., Грибальський Я. В. Універсальний дизайн та доступність архітектурного середовища: методологія та практика впровадження в Україні: монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2022. 342 с.

2. Куцевол М. Л., Третяк Ю. В. Архітектурна доступність у пострадянському просторі: спадщина минулого та виклики сучасності. Архітектурний вісник КНУБА. 2023. № 28. С. 145–162. DOI: 10.32347/2519-8661.2023.28.145.

3. Бородін Є. І., Тарасенко Т. М. Безбар'єрність як принцип державної політики України: правові засади та механізми реалізації. Аспекти публічного управління. 2022. № 4. С. 78–95. https://doi.org/10.15421/152222.

4. Степанов В. Ю., Гаврилюк О. М. Інклюзивна мобільність у містах: європейський досвід та перспективи впровадження в Україні: монографія. Харків: Видавництво ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2023. 286 с.

5. Чала Н. Д., Винарчук О. О. Універсальний дизайн у процесах повоєнної відбудови України: економічні аспекти та стратегічні перспективи. Економіка України. 2024. № 4. С. 23–42. DOI: 10.15407/economyukr.2024.04.023.

Пригоцький В.А., доцент кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ОКРЕМІ НЕКОМУТАТИВНІ АСПЕКТИ АВТОРСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ БАГАТОРІВНЕВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПАМ'ЯТІ

Анотація. У тезах подано узагальнення авторської концепції багаторівневої організації пам'яті як інтегративної системи, що охоплює психофізичний, когнітивний та емоційний рівні функціонування, а також гіпотетично енергетичний рівень збереження та організації інформації. Пам'ять розглядається не лише як механізм збереження і відтворення інформації, а як активний структурно-регулятивний компонент мислення та формування індивідуального досвіду.

Особливу увагу приділено взаємодії короткочасної та довготривалої пам'яті, а також когнітивної й емоційної пам'яті, які забезпечують відповідно оперативну обробку інформації, її систематизацію та мотиваційно-ціннісне оцінювання. Обґрунтовано, що саме інтеграція цих компонентів визначає особливості професійного мислення та процесу прийняття рішень у складних умовах діяльності.

У тезах також розглядається принцип некомутативності взаємодії когнітивної та емоційної пам'яті, що вказує на залежність результатів мисленнєвих процесів від порядку їх активації, підкреслюючи контекстуальність та динамічність психічної обробки інформації.

Тези мають частковий теоретичний характер і відображають окремі положення магістерського дослідження, спрямованого на переосмислення структури та функцій пам'яті у формуванні когнітивних і професійних процесів особистості.

Проблема дослідження мислення полягає в тому, що досі недостатньо зрозуміло, як саме поєднуються пам'ять, емоції та когнітивна обробка інформації в єдиний процес, який визначає наші рішення, інтерпретації та поведінку. Ми маємо окремі описи цих процесів, але не маємо достатньо

цілісного пояснення того, як вони взаємно впливають один на одного і формують реальне мислення людини в складних життєвих і професійних ситуаціях.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що попри значний розвиток когнітивної науки, психології та нейрофізіології, досі відсутнє цілісне розуміння того, як саме взаємодіють когнітивні, емоційні процеси та процеси в пам'яті при формуванні мислення. Існуючі підходи здебільшого розглядають ці компоненти окремо, що не дозволяє повною мірою пояснити, як у реальній діяльності виникає інтегрований мисленнєвий акт, як формується рішення та чому одна й та сама інформація може призводити до різних результатів у різних умовах. Це створює теоретичну прогалину, яка особливо помітна при аналізі професійного мислення в умовах невизначеності, високого навантаження та емоційної включеності.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та концептуалізації багаторівневої моделі пам'яті як інтегративної основи формування мислення, а також у виявленні характеру взаємодії когнітивних, емоційних і пам'яттєвих процесів у структурі мисленнєвого акту та їх впливу на прийняття рішень і формування професійного мислення особистості.

Наукова новизна дослідження полягає у запропонуванні авторської концепції багаторівневої організації пам'яті, в межах якої пам'ять розглядається як інтегративна система взаємодії психофізичного, когнітивного та емоційного рівнів, а також гіпотетично енергетичного рівня організації інформації. Уперше обґрунтовано ідею про системну взаємозалежність цих рівнів у формуванні мислення та індивідуального досвіду.

Новим є також розгляд взаємодії когнітивної та емоційної пам'яті як динамічного процесу, що має контекстну залежність і може змінювати результати мислення залежно від послідовності їх активації (некомутативність психічних процесів — це властивість взаємодії когнітивних і емоційних компонентів пам'яті, за якої результат мислення залежить від порядку їх

активації). Додатково уточнено роль пам'яті як не лише репозиторію інформації, а активного регулятивного механізму мислення та прийняття рішень, зокрема у професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні дослідження пам'яті та мислення в когнітивній психології й нейронауці розглядають пам'ять як багаторівневу систему, що включає сенсорні, короткочасні та довготривалі механізми, які реалізуються через розподілені нейронні мережі та ієрархічну організацію когнітивних процесів. Зокрема Kim H на основі метааналізу визначає нейронні субстрати цих процесів і показує, що емоційна та мотиваційна значущість інформації може впливати на запам'ятовування незалежно від рівня уваги [1].

Brosch T., Scherer K., Grandjean D. та Sander D., у межах когнітивної та афективної нейронауки, досліджують вплив емоцій на ключові когнітивні процеси, зокрема сприйняття, увагу, пам'ять і прийняття рішень. Ними обґрунтовується, що емоції виконують функцію механізму пріоритезації інформації, підсилюючи обробку значущих стимулів і визначаючи їх доступність для подальшого запам'ятовування [5].

У дослідженні І. Пасічника та С. Максименка аналізується становлення когнітивної психології в Україні та підкреслюється центральна роль пам'яті у структурі пізнавальних процесів, що визначає розвиток мислення та навчальної діяльності особистості. Автори наголошують на необхідності інтеграції різних підходів до вивчення пам'яті як основи когнітивного розвитку [2].

У сучасних роботах також досліджуються індивідуальні особливості когнітивних процесів, зокрема механізми їх диференціації та залежність від когнітивних стилів і стратегій переробки інформації. Так, Заболотна Н підкреслює, що мислення виступає як механізм формування нових уявлень та інтерпретацій реальності, що безпосередньо пов'язано з роботою пам'яті [3].

У межах емпіричних досліджень Петреченко С.А. розглядає взаємозв'язок пам'яті та мислення в умовах стресу, адаптації та складних

життєвих ситуацій, що підтверджує їхню інтегровану природу як єдиної когнітивної системи [4].

Наукова прогалина. Попри значний розвиток когнітивної психології, нейронаук та досліджень пам'яті, у сучасній науці зберігається фрагментарність у поясненні механізмів формування мислення як цілісного процесу. Існуючі підходи переважно розмежовують когнітивні, емоційні та пам'яттєві процеси, розглядаючи їх як відносно автономні системи, що не забезпечує повного розуміння їх інтегративної взаємодії.

Недостатньо дослідженим залишається питання того, як саме взаємодіють ці компоненти у реальному часі мислення, яким чином емоційна значущість впливає на структурування та актуалізацію пам'яті, а також як порядок їх активації може змінювати результати когнітивної обробки інформації. Окремою прогалиною є відсутність узагальнюючих моделей, що описують багаторівневу організацію пам'яті як єдину систему, яка одночасно забезпечує збереження, обробку та регуляцію інформації.

Таким чином, наукова проблема полягає у відсутності цілісної інтегративної моделі, яка б поєднувала нейрофізіологічний, когнітивний та емоційний рівні організації пам'яті з механізмами мислення та прийняття рішень, особливо в умовах складної та професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Авторське концептуальне виділення психофізичного та енергетичного рівнів пам'яті дозволяє припустити, що інформація може зберігатися як гіпотетичний рівень організації інформаційних процесів, що потребує подальшого теоретичного та емпіричного обґрунтування (можна припустити —поза нейронними структурами мозку). Нейрони ж виконують роль механізму доступу, актуалізації та опрацювання цієї інформації. Психофізичний рівень пов'язаний із безпосередньою фізіологічною реалізацією пам'яті, тоді як енергетичний рівень забезпечує динамічну організацію психічної активності та накопичення досвіду у формі, що виходить за межі конкретних нейронних зв'язків. Існування енергетичного рівня пояснюється функціонуванням

довготривалої та емоційної пам'яті, що забезпечує стійке збереження індивідуального досвіду та емоційних переживань поза безпосередньою активністю нейронних структур. Короткострокова та когнітивна пам'ять, у свою чергу, виступають механізмом оперативного доступу до інформації, що зберігається у нейрофізіологічних структурах мозку, забезпечуючи швидку обробку даних та актуалізацію знань і емоцій у реальному часі.

Поєднання психофізичного та енергетичного рівнів формує інтегративну систему пам'яті, де інформація зберігається, організовується та актуалізується відповідно до потреб особистості, її ціннісних орієнтацій і когнітивних стратегій, що дозволяє по-новому осмислювати взаємодію досвіду, емоцій і когнітивних процесів та підкреслює динамічну й системну природу формування індивідуального досвіду.

Такий підхід дозволяє по-новому осмислювати взаємодію когнітивних, емоційних і мотиваційних компонентів психіки, підкреслюючи системну, динамічну та багаторівневу природу формування індивідуального досвіду та його ролі у професійному мисленні особистості.

Короткочасна (коротка) пам'ять забезпечує оперативне використання актуальних даних у процесі мислення, надаючи можливість швидко реагувати на нові інформаційні стимули та виконувати когнітивні операції у реальному часі. Довготривала пам'ять, навпаки, зберігає інформацію у більш стійких формах, забезпечуючи накопичення знань, досвіду та сформованих навичок протягом життя. Особливе значення мають емоційно забарвлені переживання, які фіксуються глибше та мають триваліший вплив на подальші мисленнєві процеси, оскільки вони активізують мотиваційні та когнітивні механізми психіки.

Характер і структура накопиченої інформації визначають не лише можливості її відтворення, а й особливості її подальшого використання: вони впливають на способи інтерпретації зовнішніх стимулів, формування смислових структур, прийняття рішень та вироблення стратегій поведінки. У такий спосіб пам'ять виступає не просто репозиторієм даних, а активним

механізмом, що модулює і спрямовує процеси мислення, інтегруючи когнітивні, емоційні та мотиваційні компоненти психічної діяльності.

У цьому контексті когнітивна пам'ять виступає як ключовий механізм структурування, організації та опрацювання інформації, що забезпечує її інтеграцію у наявну систему знань, навичок та досвіду особистості. Вона відповідає за логічний, аналітичний та асоціативний аспекти мислення, дозволяючи не лише зберігати фактичні дані, а й формувати умовиводи, узагальнення, концептуальні моделі та прогнози.

Когнітивна пам'ять функціонує на кількох рівнях: 1) оперативний рівень – тісно взаємодіє з короткочасною пам'яттю, забезпечуючи оперативне використання актуальних даних у процесі вирішення завдань та виконання когнітивних операцій у реальному часі, 2) стабілізаційний рівень – інтегрує інформацію у довготривалу пам'ять, створюючи стійкі знання та досвід, які можуть бути актуалізовані у майбутніх ситуаціях, 3) регулятивно-аналітичний рівень – формує стратегічне мислення, оцінку можливих наслідків, планування та прийняття обґрунтованих рішень на основі накопиченого досвіду.

Когнітивна пам'ять взаємодіє з емоційною пам'яттю, що дозволяє оцінювати значущість інформації та впливати на пріоритети її опрацювання, а також з психофізичними і енергетичними рівнями пам'яті, які забезпечують фізіологічний та позафізичний механізм збереження досвіду. Це фактично своєрідний "каркас мислення", на якому будується усвідомлення, аналіз ситуацій, вироблення стратегій та прийняття рішень. Вона забезпечує не лише накопичення знань, а й їх адаптивне застосування у нових, складних або невизначених умовах, дозволяючи особистості ефективно використовувати як власний досвід, так і зовнішні джерела інформації, синтезуючи їх у цілісну когнітивно-емоційну систему.

Взаємодія когнітивної та емоційної пам'яті є ключовим чинником формування професійного мислення. Когнітивна пам'ять забезпечує структурування, аналіз та узагальнення професійної інформації, тоді як

емоційна пам’ять визначає значущість отриманих даних, пріоритезує їх та впливає на мотивацію прийняття рішень. Наприклад, у медичній практиці лікар може швидко застосувати знання про симптоми та методи лікування (когнітивна пам’ять), при цьому оцінюючи емоційний стан пацієнта та власні переживання у подібних ситуаціях (емоційна пам’ять), що допомагає прийняти більш зважене і чутливе рішення. Аналогічно, у професійній діяльності інженера або менеджера, когнітивна пам’ять забезпечує аналітичну оцінку даних, тоді як емоційна пам’ять сприяє врахуванню ризиків, стресових факторів та людського фактору, що підвищує ефективність та адаптивність дій. Спільне функціонування цих компонентів дозволяє фахівцеві інтегрувати об’єктивну інформацію з особистісно значущим досвідом, оптимізуючи процес прийняття рішень у складних і невизначених професійних ситуаціях.

Водночас емоційна пам’ять визначає, які інформаційні фрагменти будуть більш яскраво закріплені та впливатимуть на подальше мислення. Емоційно забарвлені переживання активізують мотиваційні та когнітивні ресурси, посилюючи увагу та сприяючи глибшому осмисленню інформації. Вони виступають «сигналами значущості», що модулюють пріоритетність даних, спрямовують процеси актуалізації досвіду та визначають, які знання будуть інтегровані у систему ціннісних орієнтацій особистості.

Емоційна пам’ять відображає здатність психіки зберігати та актуалізувати переживання, які супроводжували події, а не завжди їх точні фактичні деталі. Часто ми не пам’ятаємо всіх обставин минулого досвіду, але миттєво відчуваємо емоції, пов’язані з цією подією — задоволення, страх, біль, хвилювання, обурення, захоплення. Ці емоційні сліди формують своєрідну “швидку пам’ять” (оперативну), яка забезпечує миттєву реакцію на подібні стимули в майбутньому.

Наприклад, при повторній зустрічі з людиною або ситуацією, яка раніше викликала сильне емоційне переживання, ми можемо відчути симпатію, антипатію, тривогу або захоплення ще до того, як відтворимо конкретні факти чи деталі події. У короткочасній та оперативній пам’яті емоційно забарвлена

інформація зберігається у вигляді загального ставлення до об'єкта — позитивного або негативного, привабливого чи відштовхуючого — що формує основу для подальшого когнітивного осмислення та прийняття рішень.

Емоційна пам'ять також відіграє ключову роль у накопиченні індивідуального досвіду. Вона активує мотиваційні та когнітивні механізми психіки, стимулює увагу та глибше опрацювання інформації, що визначає, які аспекти події будуть інтегровані у довготривалу пам'ять та систему ціннісних орієнтацій. Іншими словами, саме емоції створюють «сигнал значущості», що виділяє ключові переживання серед безлічі інших стимулів і формує базу для індивідуального досвіду.

Емоційна пам'ять забезпечує не просто збереження емоційних станів, а й гнучку адаптацію психіки до нових ситуацій: вона допомагає швидко орієнтуватися у подібних умовах, приймати рішення та узгоджувати поведінку з попереднім досвідом. Це пояснює, чому емоції часто «попереджають» фактичне усвідомлення події і визначають характер наших реакцій ще до того, як ми усвідомлюємо їх логічно.

З огляду на це пам'ять можна розглядати як інтегральний механізм формування індивідуального досвіду, який безпосередньо впливає на розвиток мислення, зокрема професійного. Її функції можна класифікувати за двома взаємопов'язаними ознаками: якісною та кількісною.

Якісна складова досвіду формується через короткочасну та довготривалу пам'ять. Короткочасна пам'ять забезпечує оперативне використання актуальної інформації, дозволяючи мисленню швидко реагувати на нові стимули, виконувати когнітивні операції та формувати первинні рішення у реальному часі. Довготривала пам'ять, навпаки, накопичує знання, навички та досвід протягом тривалого часу, створюючи структуровану основу професійного мислення, тобто стійкі образи, алгоритми дій, професійні стратегії та правила, які використовуються для аналізу, планування та прийняття рішень у складних ситуаціях.

Кількісна складова досвіду визначається когнітивною та емоційною пам'яттю, які забезпечують обсяг, глибину та багатовимірність інформації, що накопичується. Когнітивна пам'ять відповідає за логічне осмислення, аналітичну обробку, узагальнення та побудову умовиводів, дозволяючи професійному мисленню створювати нові концептуальні зв'язки, прогнозувати наслідки дій та адаптуватися до змінних умов. Емоційна пам'ять накопичує переживання, які формують мотиваційні та оцінні компоненти досвіду; саме вона визначає, які стимули викликають зацікавленість, тривогу чи концентрацію уваги, що безпосередньо впливає на ефективність мислення та прийняття рішень.

Взаємодія когнітивної та емоційної пам'яті в межах коротко- та довготривалої функцій пам'яті формує динамічний і цілісний досвід, який слугує основою професійного мислення. Короткочасна пам'ять забезпечує швидку реакцію та гнучке опрацювання інформації, довготривала — стабільність і структурованість знань, когнітивна — логічну та аналітичну організацію, а емоційна — мотиваційне та ціннісне спрямування процесів мислення.

А тому є логічним бачення професійного мислення як інтегративного процесу, що об'єднує оперативну та стабільну інформацію, фактичні знання і емоційно значимий досвід. Ця взаємодія дозволяє особистості не лише реагувати на інформаційні стимули, а й усвідомлено аналізувати ситуації, прогнозувати наслідки дій, приймати обґрунтовані рішення та адаптувати свої професійні стратегії відповідно до умов діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kim, H. (2022). Attention- versus significance-driven memory formation: taxonomy, neural substrates, and meta-analyses. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews, 138*, 104685. URL: https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2022.104685.

2. Пасічник І.Д. і Максименко С. 2012. *Когнітивна психологія в контексті дослідження пам'яті людини.* Наукові записки. Серія "Психологія і

педагогіка", Вип.20. с. 3-16. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1447/?utm_source=chatgpt.com.

3. Заболотна Н. *Теоретичні та емпіричні проблеми дослідження когнітивних стилів.* 2013. Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Вип.24. с. 42-46. URL: URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1447/?utm_source=chatgpt.com.

4. Петреченко С.А. Особливості пам'яті та мислення у важкопоранених комбатантів у процесі соціально-психологічної адаптації. 2025. Науковий вісник ХДУ Серія Психологічні науки. № 2 (2025). С. 30-36. URL: https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1342/1288.

5. **Brosch T., Scherer K., Grandjean D., Sander D.** (2013). *The impact of emotion on perception, attention, memory, and decision-making*. **Swiss Medical Weekly,** 143(w13786). URL: https://doi.org/10.4414/smw.2013.13786.

Пригоцький В.А., доцент кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»

ЩОДО ДЕЯКИХ ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ ПСИХІЧНОГО НАСИЛЛЯ

Анотація. Тезу присвячено аналізу булінгу як комплексного соціально-правового явища в освітньому середовищі. Розкрито сутність булінгу як форми систематичного психічного насильства, визначено його основні ознаки та соціальні передумови виникнення. Досліджено нормативно-правове регулювання протидії булінгу в Україні, зокрема положення Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про освіту». Особливу увагу приділено проблемам правозастосовної практики, зокрема питанням кваліфікації булінгу та доказування систематичності протиправної поведінки. Проаналізовано вплив булінгу на психічне здоров'я особистості та функціонування освітнього середовища. Обґрунтовано необхідність розвитку превентивних механізмів і формування професійного мислення як ключової умови ефективної протидії булінгу.

Ключові слова: булінг, психічне насильство, освітнє середовище, адміністративна відповідальність, правозастосовна практика, доказування, професійне мислення.

Проблема. Увага до проблеми булінгу є обґрунтованою як з психологічної, так і з правової точок зору. Булінг як форма систематичного психічного насильства негативно впливає на психоемоційний стан особистості, спричиняючи тривожність, депресивні стани та соціальну дезадаптацію. Емпіричні дослідження підтверджують наявність прямого зв'язку між досвідом булінгу та зростанням ризиків психічних розладів, включаючи депресію, тривожність та посттравматичні стани .

З правової точки зору, булінг визнається суспільно небезпечним явищем і закріплений у законодавстві України як адміністративне правопорушення.

Відповідно до статті 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення, булінг визначається як діяння, що полягають у психологічному, фізичному, економічному чи іншому насильстві, внаслідок якого може бути заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю особи. [1]

Булінг як форма психічного насильства є складним соціально-правовим феноменом, що характеризується систематичним здійсненням дій, спрямованих на приниження честі та гідності особи, заподіяння їй психологічної шкоди та створення ворожого середовища. Вказане явище не є новим для українського суспільства, однак в умовах трансформаційних процесів та становлення ліберальної моделі державного устрою набуває нових форм і масштабів [6, с. 439].

Формування булінгових відносин зумовлюється низкою соціальних чинників, серед яких визначальними є соціальна стратифікація, нерівність доступу до ресурсів, асиметрія владних повноважень та рівня соціального визнання. У таких умовах виникають передумови для зловживання силою — фізичною, психологічною, статусною або інституційною.

З метою більш глибокого теоретичного осмислення природи булінгу доцільно використати міждисциплінарний підхід, зокрема звернутися до аналогій із квантової механіки. У цьому контексті певною мірою показовим є ефект спостерігача, відповідно до якого сам факт спостереження впливає на стан системи, що у спрощеному вигляді може бути виражено як: $\Psi \rightarrow O\Psi$, де Ψ — початковий стан системи, а O — оператор спостереження (зовнішнього впливу).

Перенесення цієї ідеї у соціально-правову площину дозволяє розглядати булінг як явище, що змінює свою інтенсивність і форму залежно від рівня уваги та реакції з боку оточення.

Зокрема, за відсутності належного інституційного контролю та реакції з боку педагогів, адміністрації або інших учасників освітнього процесу, булінг має тенденцію до ескалації, набуваючи більш жорстких форм. Натомість

своєчасне виявлення та фіксація відповідних дій (тобто «спостереження» у широкому соціальному розумінні) здатні змінити динаміку поведінки учасників, знижуючи рівень агресії та перешкоджаючи подальшому розвитку конфлікту. Тобто булінг може бути інтерпретований як динамічна соціальна система, чутлива до зовнішнього впливу, де роль спостерігача виконують як окремі суб'єкти (педагоги, батьки, однолітки), так і інституційні механізми контролю та правового реагування.

У сучасному освітньому середовищі булінг проявляється через механізми стигматизації, соціальної ізоляції та дискримінації за ознаками інакшості, соціального статусу, поведінкових характеристик чи інших індивідуальних особливостей. Відсутність належних превентивних механізмів та ефективних інституційних реакцій сприяє ескалації таких явищ і може призводити до трансформації булінгу у більш тяжкі форми протиправної поведінки.

Актуальність. Особливого значення набуває аналіз резонансних випадків насильства в освітньому середовищі, які свідчать про наявність глибинних психо-соціальних деформацій та недостатність системи раннього виявлення і профілактики девіантної поведінки.

Увага до проблеми булінгу є принципово важливою з огляду на його комплексний негативний вплив на особистість, освітнє середовище та суспільство в цілому [6].

1. По-перше, булінг безпосередньо впливає на психічне здоров'я особистості. Систематичний психологічний тиск призводить до розвитку тривожності, депресивних станів, зниження самооцінки, а в окремих випадках — до суїцидальних тенденцій. Особливо вразливими є діти та підлітки, у яких психіка перебуває на етапі формування.
2. По-друге, булінг негативно позначається на освітньому процесі. Особи, які зазнають цькування, втрачають мотивацію до навчання, демонструють зниження академічних результатів, частіше пропускають заняття або взагалі уникають освітнього середовища. Це підриває основну функцію освіти як інструменту розвитку особистості.

3. По-третє, булінг формує деструктивні моделі поведінки. У кривдників закріплюється установка на допустимість насильства як способу досягнення цілей, тоді як у жертв — пасивність, страх і соціальна ізоляція. У довгостроковій перспективі це сприяє відтворенню насильства в суспільстві.
4. По-четверте, проблема булінгу має правовий та соціальний вимір. Вона прямо пов'язана з порушенням прав людини, зокрема права на гідність, безпеку та недоторканність особистості. Належна увага до цього явища є обов'язком держави в контексті забезпечення правового порядку та виконання міжнародних зобов'язань.
5. По-п'яте, в умовах сучасного інформаційного суспільства булінг набуває нових форм, зокрема у вигляді кібербулінгу, що значно ускладнює його виявлення та протидію. Це потребує розширення підходів до профілактики та правового регулювання.

Отже, увага до булінгу є необхідною передумовою для забезпечення психологічної безпеки, ефективного функціонування освітнього середовища та формування здорового, правосвідомого суспільства.

Мета тези полягає у комплексному аналізі булінгу як соціально-правового явища в освітньому середовищі, визначенні його сутнісних ознак та правової природи, дослідженні особливостей нормативно-правового регулювання і правозастосовної практики, а також виявленні проблем кваліфікації та доказування булінгу з метою обґрунтування шляхів підвищення ефективності його попередження та протидії.

Наукова новизна одержавних результатів полягає в комплексному підході до аналізу булінгу як соціально-правового явища, що поєднує психологічний, соціальний та юридичний виміри, а також у застосуванні аналогій із квантової механіки для теоретичного осмислення динаміки його проявів. У дослідженні:

- уточнено сутнісні ознаки булінгу через призму його відмежування від міжособистісного конфлікту, з акцентом на систематичності, асиметрії

сторін та спрямованості на приниження гідності особи;

- удосконалено підходи до правової кваліфікації булінгу шляхом конкретизації критеріїв його ідентифікації у правозастосовній практиці;
- дістало подальшого розвитку обґрунтування ролі доказування у справах про булінг, зокрема визначення типових джерел доказів та проблем їх оцінки;
- обґрунтовано значення формування професійного мислення як самостійного превентивного механізму протидії булінгу в освітньому середовищі.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика булінгу як соціально-правового явища є предметом активного дослідження у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, що зумовлено її міждисциплінарним характером та високим рівнем суспільної значущості.

У сучасній українській правовій науці значна увага приділяється питанням адміністративно-правового регулювання протидії булінгу. Зокрема, у працях окремих дослідників розкрито зміст нормативно-правового механізму запобігання булінгу, при цьому наголошується, що такий механізм не зводиться лише до сукупності нормативних актів, а включає також інституційні та процедурні елементи [10]

Окремий блок становлять роботи, спрямовані на **аналіз судової практики** у справах про булінг. Так, у наукових дослідженнях здійснюється узагальнення конкретних судових рішень, що дозволяє виявити типові проблеми правозастосування та сформулювати пропозиції щодо підвищення ефективності протидії цьому явищу . При цьому сучасні автори акцентують увагу на складності кваліфікації булінгу та необхідності чіткого встановлення його ознак [11].

Суттєвий внесок у розвиток досліджуваної тематики зроблено у працях, присвячених адміністративній відповідальності за булінг, де пропонуються авторські підходи до визначення понять «булінг», «кібербулінг» та «адміністративне правопорушення у сфері протидії булінгу» . Такі

дослідження формують теоретичну основу для подальшого вдосконалення законодавства [12].

Виклад основного матеріалу. Булінг в освітньому середовищі є складним соціальним явищем, що формується під впливом як індивідуальних, так і структурних факторів. Проблема психічного насилля в українському суспільстві новою не є, навпаки — має довгу історію. Так, обравши у 1991 році Україною модель держаного устрою — ліберальну демократію, ми отримали як певні позитиви, які відносяться до звичайного поступального еволюційного розвитку, так і очевидні негативні наслідки правопорушень — серед яких наприклад булінг. Це явище можна проаналізувати, виходячи з реалій, законодавства та суспільних практик.

Цілком обґрунтовано стверджувати, що відносини булінгу найчастіше виникають у середовищах із глибоким соціальним розшаруванням, де існує стійка нерівність доступу до ресурсів, влади, соціального визнання чи психологічного захисту. Саме така структурна асиметрія створює сприятливе підґрунтя для зловживання силою — фізичною, моральною, статусною або психологічною.

У контексті ліберальної моделі, яку Україна активно реалізовує, феномен булінгу набуває особливої виразності. Адже ліберальна демократія передбачає особливий погляд на індивідуальні свободи, автономію, конкуренцію, плюралізм думок — що, за відсутності належних механізмів соціального балансу й інституційного захисту слабших, часто призводить до невидимої сегрегації: ▪ одні отримують голос і вплив, інші — стигму й ізоляцію, тобто соціальне таврування, приниження або навішування негативного ярлика на людину або групу людей через певні їхні ознаки: інакшість, слабкість, зовнішність, соціальний статус, поведінку, орієнтацію, стан здоров’я тощо.

Актуальність цієї теми значно посилилась після загибелі 10 вересня 2025 р. у Шаргороді дітей, двох школярів, яким їх бувший учитель наніс ножові поранення, а потім намагався втекти в напрямку україно-молдавського кордону. По гарячим слідам правоохоронці установили: підозрюваним є 23-

річний місцевий мешканець, який працював вчителем англійської цих дітей в сільській школі села Копистирин. На момент злочину він уже не був практикуючим учителем (мабуть звільнили заднім числом).

Не маючи доступу до мотивів дій правопорушника й оперуючи лише загальними обставинами, наданими поліцією, можна з обережністю припустити, що цей жахливий злочин є завершальним ланцюгом тривалих, деформованих, емоційно-нагнічених взаємин, які виникли в освітньому середовищі й на сьогодні в науковому та правовому дискурсі окреслюються як **булінг**. І хоча у кримінально-правовому аспекті може виникнути спокуса кваліфікувати діяння як **хуліганство**, характер відносин між учасниками події — зокрема колишній **учитель** та його **учні** — унеможливлює застосування до ситуації типову об'єктивну сторону складу хуліганства. Конфлікт, скоріше за все, мав глибші причини, пов'язані з неформалізованими, але тривалими психосоціальними деформаціями, які лишилися поза увагою інституцій профілактики — школи, родини, громади.

Цей випадок особливо резонансний і символічний тим, що спрямований проти дітей, і тим більше — тим, кому раніше довіряли як педагогу. Виправдати такі дії — не можливо, пояснити зрозумівши — можна, але це питання психологів, а наш інтерес та увага має морально-правовий характер.

У цьому традиційному сенсі моральність педагога як поєднання ролі вихователя, відповідальності, довіри та захисту, — тут зазнає катастрофічного провалу. Учитель, який має статус людини, що формує свідомість, знання і моральні установки, здійснив акт, який кардинально суперечить етичним і правовим нормам. А ми його називаємо просто — юридичний факт

Зі сторони права, ця справа висвітлює кілька викликів:

1) нормальна функція реагування з боку правоохоронних органів, швидкість затримання, встановлення мотивів, попереджувальні механізми; однозначно вже є кримінальне переслідування, і суспільство вимагатиме прозорості слідства справедливого суду та покарання.

2) суспільна реакція на такий злочин викликає шок, підвищує вимоги до етичної відповідальності вчителів, адміністраторів шкіл та інших навчальних закладів, органів освіти. З однієї сторони, піднімається питання добору кадрів, психологічного тестування, емоційного стану педагогів, взаємодії з дітьми чи здобувачами. З іншої — виникає загальна недовіра і тривога в суспільстві щодо безпеки дітей, шкільного середовища, авторитету професії вчителя.

У соціально-політичній реальності це спонукає до оновлення або вдосконалення законодавства, яке стосується відповідальності педагогів, системи профілактики насильства, булінгу, емоційного вигорання. Це може бути точкою для реформ в освіті: ▪ освітня етики, психологічна підтримка, контроль за правами дітей та інших здобувачів.

Трагічні злочини, коли вчителі, колишні педагоги (та і учні) стають агресорами, хоч і рідкісні, але в різних країнах мають схожий соціально-психологічний контекст.

Так, цей випадок у Шаргороді став найбільш резонансним через подвійне вбивство учнів. Подібні прецеденти здебільшого пов'язані з булінгом, мобінгом чи психологічними зривами. У США та ЄС подібне відбувається регулярно. Зокрема відомі випадки, коли педагоги фігурували у справах про насильство над учнями, хоча масові вбивства здебільшого здійснюють не вчителі, а колишні учні (шкільні шутінги — *насильницькі напади в закладах освіти, зазвичай із використанням вогнепальної зброї*).

У всіх прикладах спільною є недостатня увага до психічної діагностики вчителів (і учнів), відсутність системного моніторингу стану педагогів та своєчасної допомоги.

Ця трагедія стала лакмусовим папірцем, що виявив одразу кілька кризових точок: недовіру до інституту вчителя-викладача, відсутність дієвої профілактики девіантної поведінки серед педагогів, недосконаліть механізмів безпеки у школах. Це сигнал державі, що поряд із реформами освіти необхідне впровадження системи психологічного моніторингу та етичного контролю педагогічної діяльності.

У випадку з убивством дітей у Шаргороді буде кваліфікована за ст. 115 ККУ України — умисне вбивство двох осіб. Це одна з найтяжчих статей, яка передбачає санкцію від 10 до 15 років позбавлення волі або довічне ув'язнення. Враховуючи особливу жорстокість, обставини та вік жертв, найбільш вірогідним покаранням є довічне ув'язнення.

З огляду на останні законодавчі новели, варто звернути увагу на кілька важливих аспектів:

1) Захист дітей як пріоритет. Так, в останні роки в українському законодавстві посилено норми щодо охорони дитинства та відповідальності за злочини проти дітей. Зокрема, ухвалено зміни до законів «Про освіту» та «Про охорону дитинства», які прямо вимагають від закладів освіти забезпечення безпечного середовища.

2**)** Профілактика булінгу. У КУпАП з 2019 року діє ст. 173-4, яка встановлює відповідальність за булінг — як цькування учасника освітнього процесу. Ця норма, хоча і не стосується напряму вбивства, відображає тенденцію: ▪ держава визнає проблему насильства в освітньому середовищі і прагне її попереджати. Шаргородські події підштовхують до переконання, що окремі випадки виходіть за межі булінгу й переростають у кримінальні дії.

3) Професійна відповідальність педагогів. Закон «Про освіту» передбачає, що педагог може бути відсторонений від роботи за наявності інформації про його непридатність до роботи з дітьми (моральну чи психологічну). Однак механізм діє неефективно. У шаргородському випадку йдеться про колишнього вчителя, і трагедія показала прогалину: після звільнення педагог фактично втрачає будь-який професійний контроль, що створює ризики для суспільства.

4) Міжнародний вимір. Україна як учасниця Конвенції ООН про права дитини зобов'язана забезпечувати дитині право на життя, безпеку й захист від усіх форм насильства. Такі випадки, як у Шаргороді, не лише внутрішня проблема, а й предмет уваги міжнародних правозахисних інституцій.

З огляду на часові рамки прийняті законодавчих новел щодо булінгу потрібно признати, що лише останніми роками ця проблема набула виразного правового осмислення та офіційного регулювання. Тривалий час прояви психологічного тиску, цькування в колективі, переслідувань за особистими чи професійними ознаками сприймалися скоріше як міжособистісний конфлікт, ніж як суспільно небезпечне явище, що негайно потребує спеціальних механізмів протидії. Проте соціальні та політичні реалії, включно з демократизацією суспільства, підвищенням ролі прав людини, інтеграційними процесами з Європейським Союзом, змусили державу виробити системний підхід до боротьби з цим феноменом.

Сьогодні правове поле України поступово наближається до європейських стандартів у сфері захисту людської гідності. У законодавстві вже закріплено окремі положення щодо протидії булінгу в освітньому середовищі, а також внесено зміни до трудового законодавства, які визначають окремі ознаки булінгу — мобінг, як форму дискримінаційних дій у трудових відносинах. Це не лише дає потерпілим реальний інструментарій для захисту своїх прав, а й підвищує відповідальність роботодавців, навчальних закладів та інших соціальних інституцій за створення безпечних умов для людини.

Разом з тим на практиці гостро постає питання не стільки формального існування правових заборон, скільки їх ефективної реалізації. Адже українське суспільство все ще перебуває в стані глибоких соціальних трансформацій, спричинених війною, економічною нестабільністю та кризою довіри до державних інституцій. Це створює підґрунтя для поширення конфліктів і форм насильницької комунікації, які часто набувають ознак саме булінгу. У цьому контексті правове регулювання є лише першим кроком, тоді як ключове значення має формування культури нульової толерантності до таких явищ, розвиток медіації та психологічної підтримки постраждалих.

Проблема булінгу дійсно визрівала роками, а сучасні новели у законодавстві відображають не лише внутрішню потребу суспільства, а й виконання міжнародних зобов’язань України у сфері захисту прав людини.

Проте вирішальною залишається не стільки наявність норм, скільки їх здатність реально впливати на поведінку соціальних груп і змінювати усталені стереотипи у сфері міжособистісних та трудових відносин.

Міжнародний аспект проблеми. На рівні міжнародного права основними документами, що регулюють протидію булінгу, є Конвенція ООН про права дитини, Резолюції РЄ та рекомендації ЮНЕСКО, які закликають держави створювати ефективні системи захисту дітей і молоді від насильства, у тому числі у школах. У ЄС питання булінгу часто пов'язують із боротьбою з дискримінацією та забезпеченням рівних прав і можливостей, що закріплено у директивах, зокрема 2000/78/ЄС, яка регулює рівність у сфері освіти, праці та заборону ворожого або принизливого середовища для працівників.

На міжнародному рівні активно розробляються методики попередження булінгу, включаючи освітні програми, тренінги для педагогів та заходи корпоративної культури у сфері трудових відносин. Це створює стандарти, до яких країни мають адаптувати своє законодавство.

Булінг розглядається як універсальна соціальна проблема, що потребує комплексного правового та організаційного підходу, а міжнародні стандарти визначають рамки для запобігання і реагування на такі порушення.

Соціальна хартія ЄС у ст. 26 йде далі, надаючи державам чітке зобов'язання: не просто фіксувати факт дискримінації, а й активно запобігати систематичним непорядним діям, які мають ознаки булінгу (мобінгу) чи морального тиску. Вона вимагає від держав створення превентивних механізмів і дієвих процедур захисту, щоб працівники могли розраховувати на адекватне реагування як від роботодавця, так і від національних органів захисту прав.

Для України, яка ратифікувала обидва документи, це означає необхідність гармонізації трудового законодавства з європейськими нормами. У нас уже є Закон **від 2018 року, грудня 12 числа, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»**, який уніс зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення,

зокрема у статтю 173-4, яка визначає адміністративну відповідальність за булінг, що став значним кроком уперед, але його імплементація поки що часткова.

Практика ЄС вказує, що важливим є не лише формальне закріплення заборони булінгу, а й створення дієвих інституційних процедур: незалежних розслідувань у межах освітніх закладів, можливостей анонімних скарг, спеціалізованих інспекцій та доступних компенсаційних механізмів для постраждалих.

Отже, у контексті сучасних реалій Україна поступово рухається в європейському напрямку, але практична сторона ще потребує суттєвого вдосконалення. Особливо це важливо тепер, коли в умовах воєнного стану зростає психологічна напруга на робочих місцях, що створює додаткові ризики для проявів булінгу (мобінгу) чи психологічного тиску.

Юридична відповідальність за булінг. Нормативно-правове регулювання протидії булінгу в Україні здійснюється, зокрема, положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме статтею 173-4, яка встановлює адміністративну відповідальність за вчинення булінгу (цькування) учасників освітнього процесу [1].

Зазначена норма передбачає застосування санкцій у вигляді штрафів або громадських робіт, диференційованих залежно від суб'єкта правопорушення, повторності діяння та його групового характеру. Особливістю правового регулювання є покладення відповідальності на законних представників у разі вчинення булінгу малолітніми особами [3].

Метою впровадження зазначених правових механізмів є не лише притягнення винних осіб до відповідальності, а й формування безпечного освітнього середовища, запобігання проявам насильства та підвищення рівня правосвідомості учасників освітнього процесу. Водночас Закон «Про освіту» закріплює концепцію безпечного освітнього середовища, яке передбачає захист від будь-яких форм насильства, у тому числі психічного, що створює

правові підстави для розроблення внутрішніх політик закладів освіти щодо протидії булінгу [2].

Разом із тим, аналіз правозастосовної практики свідчить про наявність певних прогалин у механізмах реалізації зазначених норм, що потребує їх подальшого вдосконалення.

Судова практика щодо психічного тиску. Судова практика у справах, пов'язаних із булінгом, перебуває на стадії формування, що зумовлює необхідність узагальнення підходів до кваліфікації відповідних правопорушень.

У правових позиціях судів, зокрема Верховного Суду, наголошується на необхідності чіткого відмежування булінгу від звичайних міжособистісних конфліктів. Визначальними ознаками булінгу визнаються систематичність протиправної поведінки, наявність сторін конфлікту (кривдника та потерпілого), а також спрямованість дій на приниження гідності та заподіяння шкоди психічному або фізичному здоров'ю.

Ключове значення для правильної правової кваліфікації має належне доказування зазначених обставин. Відсутність достатньої доказової бази унеможливлює притягнення особи до відповідальності, що підтверджується відповідною судовою практикою [7, с. 89].

Окрему категорію становлять справи, пов'язані з притягненням до відповідальності педагогічних працівників, у яких булінг розглядається як аморальний проступок, несумісний із виконанням професійних обов'язків. Судова практика засвідчує, що такі дії можуть бути підставою для звільнення та відмови у поновленні на роботі.

ВИСНОВКИ. Навіть цей короткий огляд дає підстави стверджувати, що булінг у освітньому середовищі є багатовимірним соціально-правовим явищем, що поєднує психологічні, соціальні та юридичні аспекти.

Сучасний стан нормативно-правового регулювання в Україні свідчить про наявність базових механізмів протидії булінгу, однак ефективність їх

реалізації значною мірою залежить від розвитку правозастосовної практики, удосконалення процедур доказування та посилення превентивних заходів.

Подальше дослідження цієї проблематики потребує міждисциплінарного підходу, що поєднує правовий, психологічний та соціологічний аналіз, з метою формування ефективної системи запобігання булінгу та забезпечення безпечного освітнього середовища.

Водночас проблема булінгу безпосередньо пов'язана з формуванням професійного мислення майбутніх фахівців, зокрема педагогів і юристів. Адже саме рівень розвитку професійного мислення визначає здатність суб'єктів освітнього процесу адекватно ідентифікувати прояви психічного насильства, здійснювати їх правову оцінку та обирати ефективні способи реагування.

Професійне мислення у цьому контексті виступає як інтегральний механізм, що поєднує когнітивні, ціннісні та рефлексивні компоненти, забезпечуючи критичне осмислення соціальних явищ, зокрема булінгу, та формування правомірної і етично обґрунтованої поведінки. Його розвиток сприяє підвищенню рівня правосвідомості, відповідальності та професійної компетентності учасників освітнього процесу.

Отже, формування професійного мислення слід розглядати як одну з ключових умов ефективної протидії булінгу, оскільки воно забезпечує не лише належну інтерпретацію правових норм, а й здатність до превенції, своєчасного виявлення та конструктивного вирішення конфліктних ситуацій в освітньому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради України. 1984. № 51. ст. 1122.

2. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38. ст. 378.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2019. № 5. ст. 33.

4. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. Url: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_021/print

5. Красюк Т. О. Булінг у системі правових відносин: проблеми визначення та кваліфікації // Право та інновації. 2025. № 1. С. 45–52.

6. Цуркан-Сайфуліна Ю.В., Агатій Ю.Д. Поняття свободи у філософії права: від класичних теорій до сучасних реалій // Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 9. С. 438-440.

7. Юшкевич О.Г. Аналіз судової практики у справах про булінг у закладах. професійної (професійно-технічної) освіти // Право і безпека. 2022. № 1 (84). С.81-92.

8. Скорбун І., Слободян Т. Попередження насильства в закладах освіти : метод. посіб. Київ : Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2020. 104 с.

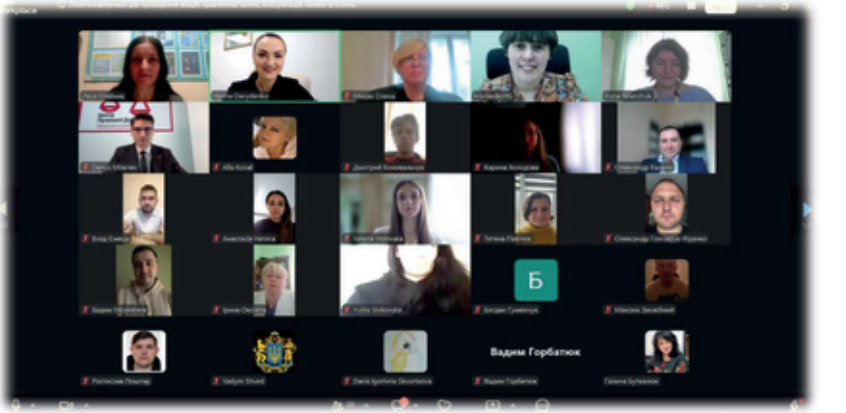
9. Філоненко С.С. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу у вітчизняних закладах вищої освіти. Правові горизонти. 2018. № 12 (25). С. 48–53. URL:: https://doi.org/10.21272/legalhorizons.2018.i12.p48.

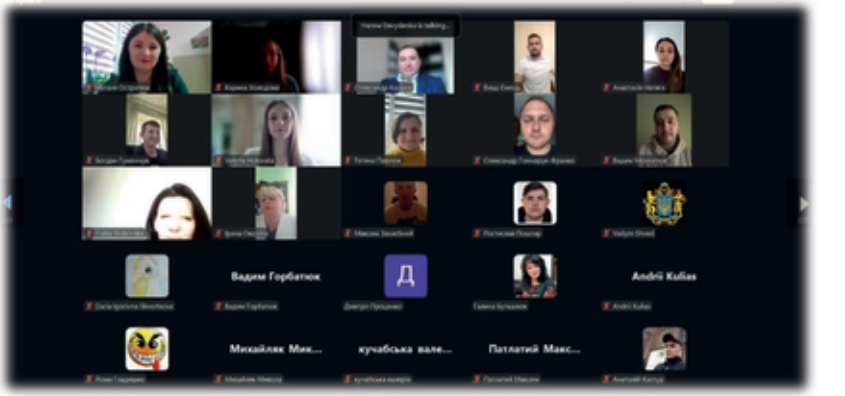
10. Корнієнко А. О Нормативно-правовий механізм як складова адміністративно-правового регулювання запобігання булінгу в Україні. Наукові записки. 2020. № 9. С. 133-137. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/39/29.

11. Соболь Є.Ю. Судова практика у справах про булінг (цькування). 2021. Наукові записки. № 11. С. 80-85. Url: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/39/29.

12. Бухтіярова І. Г., Приходько М. В., Стрельченко О. Г. Адміністративна відповідальність за булінг: теоретико-правове дослідження: монографія. К.: Національна академія внутрішніх справ, 2023. 214 с.

Вінницький соціально-економічний інститут
Університету «Україна»
КАФЕДРА БІЗНЕСУ І ПРАВА
XI ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
«ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД
ГРОМАДЯН У СВІТЛІ ВИМОГ
КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ»
31 березня 2026 року
Valeria Holovata
Denys Miteriev
Тетяна Павлюк

Вадим Горбатюк

Вадим Горбатюк
Andrii Kulias
Михайлик Мих...
кучабська вале...
Патлатий Макс...

УНІВЕРСИТЕТ «УКРАЇНА»

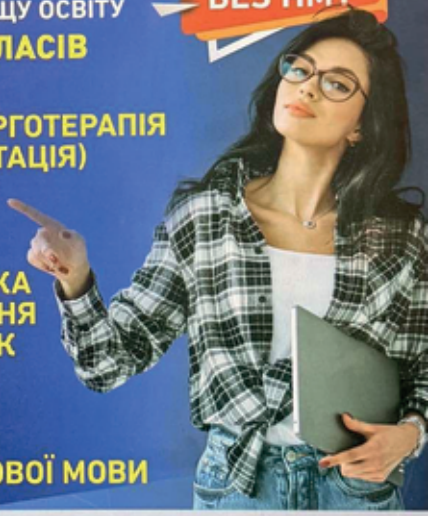
ВІННИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ

ВІННИЦЬКИЙ КОЛЕДЖ

БЕЗ ЗНО
БЕЗ НМТ

ЗАПРОШУЄМО ЗДОБУТИ ВИЩУ ОСВІТУ
НА БАЗІ 9-ти ТА 11-ти КЛАСІВ
ЗА СПЕЦІАЛЬНОСТЯМИ:

- ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ, ЕРГОТЕРАПІЯ (ТЕРАПІЯ ТА РЕАБІЛІТАЦІЯ)
- ПСИХОЛОГІЯ
- МЕНЕДЖМЕНТ
- ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА, СТРАХУВАННЯ ТА ФОНДОВИЙ РИНОК
- СОЦІАЛЬНА РОБОТА
- ПРАВО
- ПЕРЕКЛАДАЧ ЖЕСТОВОЇ МОВИ

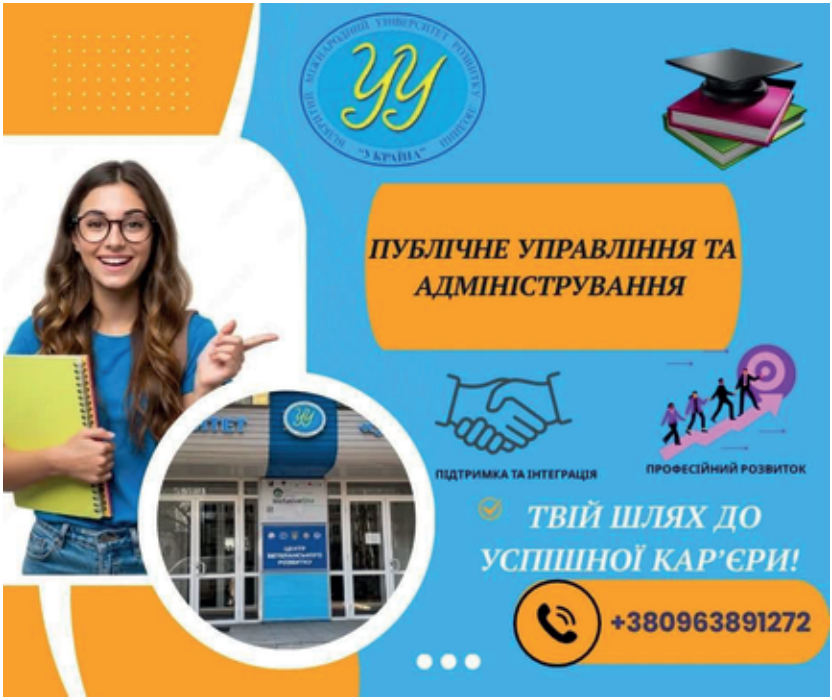
м. Вінниця,
вул. Д. Майбороди, 6

+380 98-421-71-41
+380 96-389-12-72
+380 63-507-88-26

vsei.vn.ua
facebook.com/vsei.vn.ua
pk.uu.vin@gmail.com

Навчання на базі 9-ти та 11-ти класів. Для випускників-коледжів - вступ одразу на 2-й або 3-й курс.
Військова кафедра, можливість отримати офіцерське звання.
Одночасне навчання в Польщі та інших країнах ЄС. Диплом державного зразка.
Ліцензія МОН України від 19.06.2015р. АЕ 636816

ІНВЕСТУЙ У МАЙБУТНЄ!

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ
ПІДТРИМКА ТА ІНТЕГРАЦІЯ
ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК
ТВІЙ ШЛЯХ ДО УСПІШНОЇ КАР'ЄРИ!
+380963891272

ВСТУП 2026
твій шанс змінити життя!
ВСТУП ПІСЛЯ 9 ТА 11 КЛАСУ
Вінницький фаховий коледж Університету «Україна» чекає на ТЕБЕ!
ОБИРАЙ СВОЮ СПЕЦІАЛЬНІСТЬ:
Секретарська та офісна справа (Право)
Журналістика
Маркетинг
Менеджмент
Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок
Соціальна робота та консультування
Хімічні технології та інженерія
ОБИРАЮЧИ ПРОФЕСІЮ – ЗРОБИ ПРАВИЛЬНИЙ ВИБІР!
ЗАПИС НА СПІВБЕСІДУ ТА КОНСУЛЬТАЦІЮ:
+380 97 828 8943
Олександр Сергійович (Viber, Telegram)
м. Вінниця, вул. Дмитра Майбороди, 6
ПРИЄДНАЙСЯ • ДІЗНАЙСЯ • ОБЕРИ • НАВЧАЙСЯ

Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
Вінницький соціально-економічний інститут
Університету «Україна»

XI Всеукраїнська науково-практична конференція

ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН У СВІТЛІ ВИМОГ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

31 березня 2026 р.

Підписано до друку 15.07.26.
Формат 60х84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Друк. арк. 19. Умов. друк. арк. 17,7. Обл.-вид. арк. 14,1.
Наклад 10 прим. Зам. № 4389/1.

Віддруковано ФОП Корзун Д.Ю. з оригіналів замовника.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 5254 від 05.12.2016 р.

Видавець ТОВ «НІЛАН-ЛТД».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 4299 від 11.04.2012 р.
21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.
e-mail: info@tvoru.com.ua
http://www.tvoru.com.ua